

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIÓGRÁFIA, MŰVÉSZET

Fekete Vince: Viharvadászok

Győri László, Kiss Benedek prózája

Háy János, Báthori Csaba,

Lengyel András, Kántor Lajos,

Kurcz Ádám István tanulmánya

Pintér Lajos: A Nap szerelmese

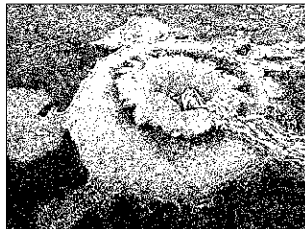
Balázs János festményei

2016

OKTÓBER

forrás

48. ÉVFOLYAM 2016. 10. SZÁM

<i>Fekete Vince</i>	3	Viharvadászok; Forró apró (versek)
<i>Győri László</i>	9	Egy szövegszabász snittjei
<i>Tornai József</i>	18	Mi a bölcsesség?; Megáldottan és átkozottan; Ezüsfarkas, fekete farkas (versek)
<i>Szokolay Zoltán</i>	21	Két zsoltosma, összenőve (vers)
<i>Kiss Benedek</i>	23	Élettöredékek
<i>Háy János</i>	37	A hiányzó láncszem (Reviczky Gyula)
<i>Báthori Csaba</i>	42	Nemes Nagy Ágnes Rilke-képe (Egy külföldi rokon választásának természetrajza)
<i>Lengyel András</i>	50	Ignotus Hugó, a regényalak (Egy Babits-regény életrajzi tanulságai)
<i>Kántor Lajos</i>	61	A kilencvenéves Korunk történetéből
<i>Kurcz Ádám István</i>	72	Berecz plébános, Máté apostol és a verbászi evangélikus lelkész (Kereszténység és identitás Gion Nándor prózájában)
<i>Pintér Lajos</i>	97	A Nap szerelmese (Balázs János festményeihez)

<i>Svébis Bence</i>	99	Egy jellemtelen személy jellemrajza (Gerőcs Péter: Győztesek köztársasága)
<i>Fekete J. József</i>	102	A Költő a Világot (Fekete Vince: Vak visszhang. Válogatott és új versek 1995–2015)
<i>Bakonyi István</i>	106	„Írva lesz a nagykönyvekben” (Szokolay Zoltán: Bottal a fövényre)
<i>Bereznai Zsuzsanna</i>	108	Mezővárosok monográfiája (Novák László Ferenc: A Három Város néprajza)
		Balázs János festményei (Hungart© – fotó: Tóth István)

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét
 Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
 Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
 Felelős kiadó: Füzi László • A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét,
 Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@mail.datanet.hu • Tördelés:
 VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
 Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.;
 Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos** (szerkesztő),
Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek:
Bahget Iskander, Dobosi Eszter, Komáromi Attila • Szerkesztőségi órák
 munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája •
 A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza!
 • Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
 Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a
 kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen
 a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest.
 Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
 (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
 Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Fekete Vince

Viharvadászok

Jön a vihar közelít az orkán végigsöpör a határban
a mezőkön a nagy utcán levégedes-
végig a
nagyidő az ereszek alatt a csalitosban az
erdők homá-
lyán a mezők virágain végigsöpör végig-
robog
jaj boltozatos felhők sűrű sötét rengetegek
jön
az átok jön zubog mint a Kászon-pataka mint a
Fekete-ügy mint a megáradt vizek mint a végzés robog
végig a
vásártereken a futballpályákon a testvértelepülések
közötti találkozókon fajtyúk- fajliba- és pálinka-
kiállításokon részvételi díjakon és szponzorokon
a dimbes-dombos gypeszőnyegek völgyein és
halmain ahol a
vérmesebb legények fociban kakas-
kergetésben és libahajtásban pálinkás flakonok
üritgetésében mérik össze erejüket jaj a vihar az orkán
végigsüvölt az előljárókon választottainkon a nép
sorsát szívükön viselőkön a mérlegházból átalakított
csinos ruhaturkálókön színes mezeken klottgatyákon
a mozi-
teremből kicipelt széksorokon a DAC teherkocsi nyitott
platóján didergő drukkereken a sofőrön a milicistán
a vezetőfülkében az útra szolgáló lélekmelegítőn
(oda-vissza) az ellenfél gyér de lelkes közönségén
traktoristákon és tehenészlegényeken és csavargyári
melósokon
porontyok ifjak süvölvények lányok szeretők
menyecskék feleségek népes seregén kiket
a dagadó izmok a ziháló mellek a kemény ruganyos vádlik
és hátsók látványa a férfias ütközések elvágodások
bizsergető közelsége a passzív izgalom ígérete csal
ki a pálya szélére s különös testmeleg koponyatáji
zsibbadás

váratlan vérbőrség az agyban tudati tévelygés
hagymázás állapot kerít hatalmába
kapkodó lélegzet elfojtott visszafogott sóhajok
ki-kicsúszó elharapott sikkantások egy-egy
formásabb mozdulat után

és válogatottnál
válogatottabb kiabálások a rekedt férfitorkokból
meg a jól
megérdemelt ser és Vin de masă a szünetben

Jön az orkán jön a vihar jön a hurrikán söpör végig az
átok a határban a mezőkön a nagy utcán levégedes-
végig a vihar az orkán a nagyidő a fel- és az alszegen
a csűrökön a házak tetején templomtornyokon az
ereszek alatt a
csalitosban az erdőkön

mezők vadvirágain söpör söpör söpör végig jaj
jaj

sötét felhők sűrű sötét rengetegők jaj jaj az
átok mint a végzés söpör végig
a vásártereken futballpályákon a helyi román–
magyaron a Nagy mérkőzésen az Évszázadén jaj
támadnak a hazaiak a középcsatár a tizenhatos tájékán
kicszelezi a védőt elhúzza a söprögető mellett
a labdát

felnéz
emelni kell a kapus feje fölött a hosszúba a
bíró fúj

jaj!
jobbról is balról is szaladnak a
hazaiak védők támadók középpályások rohan a
kapus is kesztyűit rángatva jaj felöklelik széttépik jaj
megeszik

elevenen
jaj nem hagynak belőle egy dekányit egy cseppnyit
feltörlik
vele a pályát a padlót felhúzzák a jegenyefák tetejéig
fújtatnak az
orrok tüzelnek a tekintetek habzanak a szájak
nagy porfelhő a
kezdőkör körül mintha néhány vadul száguldozó
autó hirtelen
fékezne a homokos-poros afrikai motoros ralin
„Fődet reja!”

„Te állat!”

„Hülye bíró!” „Hú!” „Pfuj!”
 amikor
 lassú ünnepélyes gyászzenével
 és fátyolos zászlók kíséretével
 temetési menet
 ballag be a hazaiak térfelén az alapvonalon a hatos
 és a tizenhatos vonal között
 a pályára s a játékosok
 merev
 vigyázzba vágják magukat amíg átvonul
 a gyászmenet a piros és zöld mezés focisták
 között a szögletzászló
 és a közeli templom irányába s aztán előlről
 megint és megint
 és újból nincsen se élet se halál csak
 játék van és bokazene
 csak egymásnak vicsorgó
 férfiak finom alcsípések vannak csak
 a szögleteknél
 és vér és verejték
 düh és méreg és meghalás és hamvaikból
 való feltámadás míg csattognak
 a bokák ropognak a csontok feszülnek
 nyúlnak és szakadnak
 az izmok recsegnak az ízületek dübörög
 dohog a szív sípol
 zihál hörög a tüdő csorog a verejték az
 izzadság a szembe
 a szájba a nyakba a mez alá a combhajlatokba
 a térdig a lábszárvédőig és a focicsukáig egészen
 a talp szívéig
 támadás támadás
 után jobbról balról középről érik a gól söpör végig
 a vihar az átok a nagyidő a pályán s a
 vendégcsapat játékosa hirtelen
 meg-bo-lon-dul!
 meg-za-va-ro-dik! jaj jaj jaj jaj
 farkát rázza a kerítésen fürtökben csüngőknek
 ez a tiétek bozgorok! jaj a vihar az orkán jaj jaj jaj
 zúgva-
 bögve
 töri át a gátat menekülnek a vendégek
 TÖREKVÉS–VENDÉG 0:0 a drukkerék hagynak
 csapat-papot középbíró és
 partjelzőt

irány a határ árok és bokor patak és tócsa vetés
és szántóföld

ki amerre lát

mint

egy égi jelenés vágtazik a kapálgató mama előtt
egy piros kilences és hetes
a városi tornyok irányába
ó irgalom atyja ne hagyj el Istenem
mivel büntetsz jön a
vihár seper végig a földeken az idegenek teherautója
felé veszi
az irányt a sofőr menekülésre fogja a dolgot a motor
a helikopter
rotorjának hangját imitálja a fránya jármű
az istennek
sem akar mozdulni szélvédő ablakok gumik
orrsövény
a vendégcsapat edzője a süketfajd
dűrögését utánozza
a földön üldögélve szemei előtt apró
csillagocskák keverednek röpködő madárkákkal
a leggyorsabban futó
drukker utoléri a leglassabban vánszorgó
vendégjátékost
jaj!

Jön az orkán jön a vihar jön a hurrikán suhog
végig az átok
a határban a mezőkön a nagyutcán levégedes-
végig a vihar az orkán a nagyidő söpör végig
az ereszek alatt a csalitosban a fel- és alszegen
az erdők homályán a mezők vadvirágain
söpör söpör söpör jaj jaj
jaj sötét felhők sűrű
sötét rengetegek jaj jaj az átok viszi
magával a Görbeccsátárt
amint megnyomja a bőrrel a vinklit Totót
a nehézbombázót
akinek balja mint Puskás Öcsié a
felsőháromszéki Szőke Sziklát a védelemből
viszi a vihar elragadja
viszi viszi
jaj jaj jaj akikért érdemes volt rajongani
meg harcolni
akár vérrel és verejtékkel is jaj jaj viszi

a vihar viszi viszi viszi

őket

*csak a falu idiótája marad motyog
mormog jaj jaj ajaj ajaj ajaj
legyint fáradtan oldalazva elindul a
torony irányába jaj jajj*

Forró apró

*Mihelyt kidugta fejét a téren a legelső hóvirág
a cigányasszony kosarából mihent elsírta magát
a legelső bárány falun a szülőknél nagyszülőknél
rokonoknál juhos gazdáknál indulnak mennek
úttalan utakon sötét utcákon gödrökön dombokon
hegyeken lépcsőházakban és emeleteken a
falusiakhoz a városiakhoz hogy a komaasszonyt
a testvér a barátnőt a barátnő barátnőjét és
unokatestvérét a rokont a nagynénit a kolléganőt
annak anyját nagyanyját testvérét stb. stb. stb.*

*Különbnél különb sütemények kiflik tekercsek
pogácsák kekszek csokis szeletek torták kalácsok
bélesek fánkok sós rudak piskóták perecek omlós
csókok mézespuszik agyafúrtnál agyafúrtabb
konyhai trükkök non plus ultra női szeszély
nyúlderék margitszív isteni ízek csodásnál
csodásabb sütemény-költemények várják őket a
nyuszikás abroszra varázsolva a piros tojások s a
frissen kicsíráztatott vascsupor zöld búza mellé...*

*És parfék és bólék és likőrök házi konyak tojásos
puncs meg vodkafix köményes pálinka meg
fehér- és vörösbort a terülj-terülj asztalkámon
meg a kis bárszekrénykében tessék csak választani
komámuram igyon csak fogyasszon csak komám-
uram neem fog vegyíteni hát mért vegyítene
hát hogy vegyítene használja csak bátran kedves
szomszéd ne csak egyet na még egy pohárával
az egészségére isten éltesse drága komámuram*

*Úttalan utakon sötét utcákon gödrökön
dombokon hegyeken lépcsőházakban és
emeleteken sült báránycomb kalács és
savanykás krumplisaláta illatában más*

*versike a keresztmamáknak más a nagy-
néniknek más a szomszéd üzlet hölgyeinek
csak tovább tovább háztól házig kihagyta! egy
sort a mindenit a szoknyája alatt is piros tojás
és bankjegyek csokinyuszi csokitojás
nyuszika-mosoly be okos ez a gyerek
tisztára az apja s ugrik is a tenyérbe a pénz...*

*Virágzik a kedv virágzik virágzik az orr
virágzik az én kis kertész legény vagyok is
már a pacsuli szagú édes otthon a fehér ing
nyakkendő öltöny a stuccolt bajusz és barkó
a frissen borotvált arc friss illat friss járás
jókedvű léptek mert nem könnyű nekik és ne
is legyen már könnyű soha a kölni a szpré a
víz a pálinka a kalács a pánkó a bor szakajtónyi
sütemény ne legyen könnyű már mint egykori
gyermektenyérben a marék felforrósított apró –
ne legyen könnyű nekik az agyagos föld*

Győri László

Egy szövegszabász snittjei

A snitt a szabómesterség szakszava, másképpen szabásminta, amiből összeáll a ruha, az egész.

Az első munkahely

Zuhogott az eső. Megérkeztünk. Az első munkahely. Vidéki város. Elmerülnek a fiúk. Egyiktől sem búcsúztam el, mintha el sem mennék, mintha ezután is velük élnék tovább. Együtt, a kollégiumban. Át az Erzsébet hídon. Át a pocsolyákon. Zuhogott. Mire eláztunk volna, szárazra kerültünk. Az igazgató behívott egy férfit. Erősen kopaszodott. A hegyoldalba vitt bennünket. Első albérletünkbe.

Másnap, természetesen, előbújt a nap. Együtt indultunk reggel lefelé. A feleségemnek még nem volt hová mennie, nem volt még munkahelye, mentünk együtt lefelé a hegyről, mintha mindketten ugyanott dolgoznánk. Ki tűnik fel? Micsoda ámulat! Kamilla, az egyetemről a legpestibb pesti lány. Ide menekült valami elől? Hosszú, vékony lány volt, kicsit kifelé álltak a fogai, amikor nevetett, a fogai is vele nevettek. Márpedig sokat nevetett. Nagy lelkendezéssel fogadott. Megcsókolta a feleségemet, és kétfelől megcsókolt engem is.

– Meséljetek!

Egy férfi ült a másik asztal mögött. Ő még nem kopaszodott. Mozdulatlanul ült, mint egy taggyűlésen.

– Mit meséljek?

„Mit meséljek – gondoltam én –, nagyjából itt vagyunk, egy másik dimenzióban, már nem az egyetemen, letörtek a lépcsőfokok, már nehéz elérni bármilyen emeletet.”

– Mit meséljek?

– Mindent!

A második munkahely

Két hónap múlva talán még időjárás sem volt, amikor elhagytuk a várost. És elindultunk egy másik, ugyanolyan zuhogó esőjű és napsütötte városba, mint amilyen az első volt. A második munkahelyre, ahol már végképp elszakadtam az egyetemtől, ahol már nem dolgozott senki, akivel odajártam, elkezdődött végképp egy új idő. Lassan mindent elfelejttem. Hat évig éltem a városban. Kislányunk született, kis lakást kaptunk. Egyedül a párttitkárnő hívott meg a lakására, a többiekkel csak dolgoztam. Nem voltunk egészen magányosok, a városban akadtak

más magányosok is, akikkel néha összejártunk. Az első nap estéjén beültünk a szálloda kávézójába, hogy folytassuk a fővárosi életet, amikor híres kávéházakban töltöttük a napjainkat. Keserű, ízetlen volt a kávé, többet nem is mentünk el. Dolgoztunk, esténként sétálgattunk a városban, a kastélyba is elzarándokoltunk, a híres festőművész kastélyába, nagy, fehér komondorok lustálkodtak a füvön, bekukkantottunk az udvari műterembe. Nagy vörösfenyők nyúltak fölfelé, egyedül voltunk, elvesztünk a kísérteties óriások alatt. Elhevertünk a fűben, ragadozó hangyák nyüzsögtek körülöttünk. Ötlevelű lóherét találtunk, egész foltot, mind-egyik tövön csupa ötlevelű lóhere volt, és nem tudtuk, mit jelent, nem tudtuk, mire utal. Lent a városban verset írni akarók bukkantak föl, rajzolni, festeni akarók a képzőművészeti körből, egy híres színházigazgató rokona, leszármazottja, egy lány, aki ugyanazt a nevet viselte, és mindig nevetett.

A városra hiába mondták, hét dombra épült, mint Róma, bizony semmi sem emelkedett fölé, a kávéházban nem voltak vendégek, az asztalok üresen árválkodtak, a színház színészei nem voltak sehol, ki tudja, merre jártak, ki tudja, mit csináltak, amikor nem a színpadon énekeltek. Persze, egyszer eljött az az idő is, amikor már nemcsak énekeltek, hanem beszéltek is, például Csehovot adtak elő, de hát mit számított? Mit számított a Sirály? A színésznő, aki később az ország egyik leghíresebb színésznője lett, akit naponta hallunk híres színésznők szinkronhangjaként, mindig ugyanúgy, kövér színésznők magyar hangján? Mit számított az utca, ahol albérletben éltünk a börtönnel szemben, ahol reggelenként foglyok, elítéltek söpörték a járdát a fegyőrök egykedvű felügyeletével, akik nyugodtan álltak, tudva, hogy a rabok nemhogy szökkenni akarnának, örülnek minden seprűbillentésnek jobbra-balra, aszerint, hogy jobb vagy bal kezesek, aztán ismét bevonulnak, én pedig, ha úgy hozza a sors, az udvarba térek azért a vízért, amelyet egyszer-egyszer megtagad tőlem otthon a sors, a fegyőrök pedig olyan kedvesek, hogy adják egykedvűen, értik a sorsot, értik a sorsom, tudják, ebben a városban az ilyesmi gyakran előfordul: nincs víz, a folyó, az a patak szennyesen kiárad, s a város elzárja a csapot, lajtos kocsik hordják az ivóvizet, viszont a börtön csapja a folyosón változatlanul buzog, s legalább ruhát mosni akad egy-két vödör víz. Először szorongva léptem az udvarra, később már megszoktam mindent, megszoktam a börtönudvar meghitt légkörét, a falakat, amelyeken – emlékezetem szerint – nem voltak szögesdrótok, meghitt foglyok tűnődtek a meghitt rácsos ablakok mögött. Akárhányszor az udvarba léptem, ahol csak üres tér fogadott, az ajtó, az a közönséges ajtó, amely az épület, a börtönépület belsejébe nyílt, különös érzést keltett bennem, olyan helyre lépek, ahol nincs semmi keresnivalóm, ahol egy olyan világ vár, amelyet jobb lenne elkerülni, de vittem a vödröt, vittem a vízért. Soha nem találkoztam olyanokkal, akik ugyanoda jártak volna, egyetlen szomszéd sem lóbálta velem együtt a vödröt, noha úgy mondták, úgy beszéltek, vízért, ha nincs, a börtönbe kell járni. Abban a börtönben valaha, az ötvenes évek elején, egy költő is raboskodott, ekkor egy járási székhely könyvtárosa volt, már szabad ember, s éppen akkor menendő egy nagyobb városba, ahol egy irodalmi folyóirat fogadja, s később, jóval később, a legnagyobb magyar irodalmi díjjal tüntetik ki. Azon az udvaron

erről mit sem tudtam, csak megengedtem a csapot, s vittem a vödört nehézkesen, lötyögtetve, szabadon.

Nem tudtam verset írni, üresen kóvályogtam, de ki is tartotta volna számon, hogy írok-e vagy sem? Nem Párizs volt, nem Weimar, nem Róma az a hely, ahol éltem, és ki voltam én? Összeszedtem belőle, amit lehetett. Egy sárga Krisztust, egy fotós fiút, aki ma – hány évtized után? – egy rettenetesen messzi faluban él, magára hagyatva, mindenki elfelejtette, pedig akkor egy antológiában ő fényképezett le bennünket, őrzí a könyv.

Egy nagy költő él a városban. Ülünk egy autóban, visznek bennünket valahová, s én előhúszok egy folyóiratot, mutatom a versem. Elolvassa, hátraszól:

– Ez a legújabb egyetemi stílus?

Sejtelmem sem volt, hogy mi az a legújabb egyetemi stílus, és mi végre ez a fura kérdés. Talán gyanította, hogy egyetemet végeztem, s hogy egynémely versem már megjelent itt-ott, s hogy amit írok, eltér az övétől, miért is ne térne el, de hogy ez a legújabb egyetemi stílus, azzal vérig sértett, nem is kerestem soha a társaságát, úgy éltünk egymás közelében, mintha nem is egy városban élnénk.

Húsz év múlva? Harminc év múlva? Húsz év múltán, harminc évnek múltán meghívnak egy ottani szakmunkásképző iskola kollégiumába. – Itt? – Miért ne jöttem volna el? – Idős, már olyan nyolcvanéves, és elgyalogol egy rideg terembe, ahol a bentlakó fiúk ülnek kénytelen-kelletlen. – Miért ne jöttem volna el? – Ez a legújabb stílus? Az a legújabb stílus, hogy stílust vált, észrevesz? A kilencvenes években találkozunk a Margitszigeten. Ugyanúgy. Istenem, miért nem előbb? Miért nem akkor?

Nem volt írógépem, akkor már nem volt szokás kéziratot küldeni a szerkesztőségeknek, csak gépiratot. Teltek-múltak az évek, és egyszer egy hétvégén nagy elszántsággal fölkaptam egy írógépet, Aranka, hétfőn visszahozom. Úgy is történt, de a legközelebbi értekezleten az igazgató – külön napirendi pontként – rám ripakodott: – Még az elvtársnak sincs joga hazavinni az írógépet! – Nincs jogom két üres napra elvinni azt az ilyenkor használatlan írógépet?! Nem jog kell ide, hanem egy könnyű kis emberség. Sorge elvtárs mindenkit elvtársnak hívott, a könyvtárban nem könyvtárosok, elvtársak dolgoztak, meg is látszott az egész könyvtáron. Ki buktatott le? Évekig törtem a fejem, évekig furdalta az oldalamat, amíg a hajdani titkárnő egy messzi takaró alatt hosszas könyörgésre el nem árulta, hogy Aranka, a kis gömbölyű, denunciált, holott az igazgatónak sejtelve sem volt arról, hogy valaki a hétvégére elvitte az írógépet. Aranka vajon él-e még?

A réten söröskupakokat tapostak a földbe, nagyidejű söröskupakok rozsdásodtak a fűben, mint valami mozaik darabkái. Évtizedeken át emlékeztem rájuk, mint valami nagyon fontos mozzanatra. Toltuk a babakocsit. Zöld volt, ormótlan, idejemúlt, úgy kaptuk rokonoktól, vasúton érkezett, a pályaudvarról zörögtem

vele haza, mint egy üres, szomorú, kietlen dióhéjjal. És feldőlt a söröskupakos réten, élesen emlékszem erre a mozzanatra is.

És elkövetkezett az a nap, amikor innen is eloldozott a vándorlások angyala.

A harmadik munkahely

1972. február 2-a volt, a hónap első munkanapja. Leszálltam a vonatról. Az állomás nem olyan volt, mint egy monarchiabeli, nagyon közbülső időbeli, sem első háború előtti, sem két háború közötti, sem második világháború utáni, sejtelmesen időtlen, szürke egyenruhát viselt, téglalakú volt, olyan alakú, amely a tervezőtől nem kíván semmi fantáziát, csak gyakorlatiasságot, és amit csakugyan meg is kapott. Éppen olyan volt, mint amelyet szülővárosomban is megkaptam már, és amelytől szabadulni kívántam valamikor egészen fiatalon. Ami azonban egyáltalán nem zavart. Elindultam, bizonyosan itt is van belváros, és odajutok, ha előre tartok. Bal oldalon szintén szögletes, szürke házak álltak, az utca a közeli város nevét viselte, mutatni, ez az utca abba a városba vezet. Ismerjük, így adnak nevet azoknak az utcáknak, amelyek odavisznek, ahová visznek, olyan roppant egyszerű névadási szokás, hogy bárcsak így maradna végestelen-végig. Olyan meghitt, olyan szomorúan letisztult hagyomány bármerre járunk a világon, hogy egészen otthonosan éreztem magam. Ahogy fölfelé pillantottam, mészkőtől fehér foltos hegyet láttam.

Egy új városrész vadonatúj házának földszintjén kaptam szolgálati lakást. A konyhaszekrényben edények, a fiókokban kések, villák, kanalak, az ágyhoz paplan, párna, ágyneműhuzat, törülköző tartozott, ha elmúlt egy hét, kimosták, hoztam a frisset. Ilyen jó dolgom sem volt soha. Fél év múlva megkaptam azt a lakást, amelyet Kelemenné ígért. (Később az országgyűlés kulturális bizottságának lett az elnöke.) – Egyszobás lakása van? – Háromszobást adunk. – És adtak egy háromszobás lakást egy betonpanel első emeletén. Amíg egyedül éltem az ideiglenes szolgálati lakásban, éjjel kettőig-háromig gépeltem azzal az írógéppel, amelyet *apámuramtól* kaptam harmincadik születésnapomra, apámat ugyanis soha nem hívtam apámeltársnak, így hát miként írhatnám másképp: *apámuramtól* kaptam egy írógépet harmincadik születésnapomra. Hajnali kettőig-háromig virasztottam, írtam eszeveszetten, és nem kérdezte senki: – Ez a legújabb egyetemi stílus? – Húszévesekkel ismerkedtem össze, akik azt kérdezték, hogy mit keresek én itt, amikor itt vannak ők, a beat-költészet beavatottjai, itt élnek, írnak, és természetesen tökéletesebbet, mint én, jobb lenne, ha eltakarodnék. Igaz, még nem ismeri őket senki, de nyilvánvaló, hogy övék a jövő. A helyi irodalmi folyóirat, amely nemrégiben indult, és amelynek megerősítéséül engem odatelepítettek, egyelőre alig vett róluk tudomást, ez azonban egyáltalán nem zavarta őket, meg voltak róla győződve, tehetségesek, idő kérdése az egész. Hogy csakugyan elérték-e, amit el lehet érni, teljesen mindegy, érdektelen, ismeri-e őket az irodalmi fennsík vagy sem. Én is oda, az irodalmi fennsíkra igyekeztem, amikor hajnali kettőig-háromig vertem a billentyűket, s másnap rendre-sorra elkéstem eme harmadik

munkahelyemről. Második munkahelyemen az igazgató ablaka a bejáratra nyílt, leste, ki mikor érkezik, s a jelenléti ívre piros kérdőjelet rajzolt, ha elkésett valaki. Harmadik munkahelyemen egy hátsó bejáraton osontam be; osontam, némi lelkiismeret-furdalással, alsó főnököm, az, akihez közvetlenül tartoztam, már csak szélesen vigyorgott, ha szoltam, egy kicsit elmúlt nyolc, de itt vagyok. És Anti nem Aranka volt, aki félelmében följelent, úgymint minden szépen indult.

Kis történetek estek, például a következő.

Fél öt. A fülledt tavaszi időben, később kitetszik, hogy szélvihar, eső előtti forróságban, értem a kiállítóterem elé. A neves, már éltében klasszikus költő meg egy idősebb asszony szállt ki az autóból, bizonyára felesége, a festő-művész, akinek a képeivel nyitották meg a kis galériát. A költőnél fekete esernyő, kávébarna öltöny lógott rajta, nehezen, fáradtan, betegesen mozdult. Totyogott a terem felé, én megelőztem, és olcsó, illetéktelen buzgalommal odavettem egy hivatalosféle nőnek: – Megérkezett a költő. – A költő? Miféle költő? Csodálkozva nézett rám, az ült a szemében, jó, jó, de mit kezdjek vele, nekem egy művész kellene.

Iszonyatos, fullasztó hőség. A költő szótlánul körbejárt, nézegette a képeket, mintha nem ismerné őket. Húsz-huszonöt talán. Kicsi a terem. Gyülekeztek. A hivatalnokok. A dolgozók a közművelődésből. Általános iskolásokat rendelték át a szomszéd iskolából.

Megérkezett a művészettörténész, egykori évfolyamtársam, a Központi Bizottságtól. Megérkezett az esztergomi művészettörténész. Odalépett a költőhöz. Belemerültek. A gyülekezés véget ért, a házigazda kiállt a porondra, nyakát forgatva nézett, hogy miként vágjon bele a zsvajba. A költő kiment az ajtón.

– Rosszul van – sutogta valaki. Verset szavaltak tőle, ha már itt van, ha már a művész férje. A megnyitó ceremónia befejeződött, amikor visszatért. A művész kezelt minden közreműködővel.

A költőn látszik, hogy megviselt, kimerült. Isten veled, öregúr, belefáradtál. A tar koponya tetején sebes pörsenés, a vér egy kicsit szétfolyt rajta, póklábszerűen odaszáradt. Öreg vér nehezen alvad.

És minden alvad. Meghalt a helyi irodalmi folyóirat főszerkesztője, meghalt a könyvtár igazgatója is, én is elköltöztem, oda a harmadik munkahely, maradtak a húszévesek, akik – ahogy tudjuk – mára már hatvanévesek, meg még többek is, de vannak, és tudok róluk, sőt ők is tudnak rólam, nem felejtettek el, én sem felejtettem el őket, még ma is telefonálnak, írnak, jönnek, ilyen hely nem volt még, nem volt több soha az életemben. Jártam sokat kávéházban, kocsmában sokfelé, Rézkakasban, Hungáriában, de ilyen meghitt barátokat keveset találtam. Jegyezze föl az utókor: mindenütt van élet.

Röviden, gyorsan távoztam, oda, ahonnan elindultam, első munkahelyemre. Áll még az egyetem épülete a Duna-parton, hadd álljon. Hadd álljon a kupola is a tetején, többé nem mászok fel az ingó létrán a kupolába, tegyék az új egyetemisták, ha van bennük olyan lélek, amely titkokat kutat.

A negyedik munkahely

1980 őszén a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár XI. kerületi könyvtárában kaptam állást egy régi egyetemi csoporttársam segítségével, aki magas rangot viselt, a minisztériumban volt főosztályvezető. Kölcsönöztem és címléírtam. Nem is értem, hogy miért kedvelt a főnököm, akinek mint kerületi igazgatónak nem volt valami nagy hatalma, semmit sem ő szabott meg, sem a fizetésemet, sem egyebemet, nem is tudom, mi egyebemet szabhatott volna meg, annyira kisember volt a nagy gépezetben, de hatalom nélkül is kedvelt. Nagyon érdekes volt, különösnek találtam, hogy főnök léte semmi hatalma nincs, hogy a hatalom fölötte van, hozzászóktam, hogy aki a főnököm, az nagyhatalom, aki úgy uralkodik fölöttem, mint egyetlen, további hatalmat nem bíró hatalom, aki fölött, ha van más hatalom, az is az ő hatalmának a véleményétől függ, mármint engem illetően, nem lehet túllépni rajta, ha én át szeretnék rajta lépni, a felsőbb hatalom nem hallgat rám, egyedül rá, ő az én egyedüli és legelső hatalmam, a felsőbb hatalom csak látszólag az, a legelső hatalom egyúttal a legfelsőbb hatalom is. Hát ez a főnök hatalom nélküli volt, egyedül azt nézte, hogyan tudok címléírni, kölcsönözni, azzal pedig meg volt elégedve, úgyhogy sajnálta, amikor otthagytam őt, a negyedik munkahelyemet, mert rátaláltam az ötödikre.

Az ötödik munkahely

bizonyos politikai illetőségű munkahely volt, mégpedig azért, mert az akkori párt központi bizottságához tartozott. Úgy hívták: Központi Sajtószolgálat. Szegény a nyolcvanas évek legvégén, amint a világ roskadozni kezdett, egyszerre elenyészett, ma már csak pusztá emlék, már nyugodtan elárulhatom a nevét. Ügynökség volt a maga módján, a megyei lapokat láttuk el mindenféle anyaggal; sok író, költő nosztalgiával emlékszik rá, mert kis közlés is közlés, kis pénz is pénz, sőt, ha valaki novellaíró-pályázatán valami díjat nyert, viszonylag szép summát vihetett haza, de nem ám csekkkel, valamikor hetek múlva, avagy átutalással, mint ma, hanem rögtön egy borítékban. Milyen szép tárgy volt az a boríték, milyen szép tárgy a ropogós papír! Nem csoda, ha sokan szeretettel emlékeznek vissza rá. Ami az irodalmat illeti, én a versrovatot gondoztam. Mindenki tudta, milyen verset adhat, olyan verset is adott. Volt, aki lenézte, olyan verset is adott, mi pedig közöltük, de tudtuk, ez a vers olyan, amilyennek bennünket néz.

És igen, 1989-ben elérkezett a vég. Megszüntették, jött a

Hatodik munkahely

A hatodik munkahelyem egy olyan kis könyvkiadó volt, amely a Művelődésügyi Minisztérium alá tartozott. Új idők járnak. A kis lázongók meg akarták buktatni az igazgatót, csak az volt a baj, hogy akadt egy áruló, egy neves, nem

akármilyen hatalmú kritikus felesége, és rövid úton kirúgott az igazgató. Könnyű volt neki, mert határidőre szolt a szerződése. Nekivágtam.

A hetedik munkahely

Egy frissen induló bulvár napilap volt, amilyen addig nem termett a sajtópiacra. Azzal kábítottak, hogy én szerkesztem az irodalmi rovatot, vers nem lesz, csak próza, de az igen, ahogy a régiek csinálták. És arról én gondoskodom. Már az indulás is gyönyörű volt: a próbaszámban, amelyet ingyen osztogattak, azt írták a címdalra: „A homlokunkra csaptunk, csinálunk egy napilapot!” Így. Az első irodalmi tárca nagy nehezen egy hónap múlva jelent meg. Nem volt, aki számítógépbe írja, én írtam le, én, aki akkor láttam először számítógépet. Aki a legjobb napi anyagot hozza, húszezer forintot kap, mindegy, hogy az ötsoros hír vagy egykolumnás riport, húszezer jutalmat kap. Egy bizonyos újságíró, aki ha ballagtam az utcán a szerkesztőség felé, fölvetett az autójába, szinte örökösen jutalmat kapott, volt úgy, hogy egy héten háromszor is. Nem tudtam, hogy miért rokonszenvez velem, hogyhogy megáll és kinyitja előttem az ajtót. Már régiesen odahagytam őket, amikor kinyílt a titok: írónak készült, évek múlva regényeket írt, nem tudom, mekkora sikerrel, a könyvesboltban láttam. A homlokra csapós napilap mindenesetre tíz év múlva megszűnt, de nélkülem. Elkértem a munkakönyvem, egy hónapig állástalan voltam. Döntöttem: visszamegyek könyvtárosnak.

A nyolcadik munkahely

csakugyan könyvtár volt. Egy kis keresgélés előzte meg. Bárhová jelentkeztem, az volt a baj, hogy egyetemi végzettségem van, ilyen könyvtárost akkora fizetésért nem tudnak fölvenni, csak kezdőre való összegük van, amit ugyan sehol sem mondtak ki, csak sajnálkoztak, én viszont tisztában voltam vele. Végül egy nagy könyvtárban lettem kölcsönző a pult mögött, amihez nem kellett egyetemi végzettség, egy érettségi is elég volt hozzá. Az igazgatóhelyettes, aki fölvetett, kitűnő történész volt, néhány esztendeje kiutazott egy Pest közeli kisvárosba, megvárta az első vonatot, és a mozdony elé vetette magát. Meghalt. Négy esztendeig kölcsönöztem, és be kell vallanom, nagyon rigorózus hivatalnok voltam, a hozzám tartozó könyvtárközi kölcsönzések határidejét nagyon szigorúan betartattam, hagyján, egy szombati napon, amikor kölcsönzési szolgálatot láttam el, bejött egy nő, és olyan kézikönyveket hozott vissza, amelyeket nem lehetett volna kölcsönözni, de kivételezett helyzetben volt, a párt (tudniillik a Magyar Szocialista Munkáspárt) Központi Bizottságában dolgozott egész addig, amíg meg nem szűnt az a párt, az új időbe lépve egy új kiadóban ténykedett, s a főigazgató engedélyével kölcsönözhetetlen könyveket kölcsönzött, amin én tiszta szívből felháborodtam. Hát ilyen a mi tudós, igen tisztelt főigazgatónk? A tiszta, nagy tudomány képviselője? Hogy a rendszerváltás gyönyörében nagyon is kimondtam, amit gondoltam, nem tagadom. Így lépnek át az újba a

régiek? Maga most kapitalista lesz, elfelejti, hogy ki volt? Ilyesmit beszéltem. Mögöttem egy szombat délelőtti műszakra beosztott kolléganő ült, aki az egész időben meg se szólalt. A rá következő első munkanapon behívott az igazgatóhelyettes (nem a történész, a másik): – Tiszteletlenül beszélél egy olvasóval. – Kivel beszéltem tiszteletlenül? – Szombaton egy olvasóval. – Igen? – Tehát te jelentetted föl? – fordultam oda ahhoz a kolléganőhöz, aki oldalvást ült. – Nem szóltál közbe, miért nem szóltál, ha nem tetszett? Most meg följelentesz? – Fegyelmi! – zárta le az igazgatóhelyettes.

Egy-két esztendőt még így is lehúztam, és akkor új álláshoz jutottam – annak a rejtőzködőnek a révén, aki nem szereti, ha róla beszélek –, a kilencedikhez.

A kilencedik munkahely

Akkor még nem tudtam, hogy ugyanennek a fegyelmező nőnek köszönhettem nyolcadik munkahelyemet. Akkor még nem tudtam, hogy ugyanez a nő nyugdíjba ment, észre sem vettem, amikor kikopott a könyvtárból, és azt sem tudtam, hogy az úgynevezett demokratikus ellenzéknek dolgozott, és eme ellenzékiiségének nagyobb dicsőségére jelentett föl az én kis háborgásom, utóellenzékieskedésem miatt. A hölgy – ahogy később tudomásomra jutott – leendő, kilencedik munkahelyemre került, az elődöm volt, de megunták, hogy csak fecseg, társalog, és az égvilágon semmit sem csinál, a könyveket nem katalogizálja, ott van ezer meg ezer könyv, de nincs róluk semmi kimutatás, jegyzék (katalógus), „béna könyvtáros”, amint az egyik történész bélyegezte, amikor előre rám pirított: – Te is olyan béna vagy, mint az a nő! – Így tudtam meg, hogy mi miatt penderítették ki. Az ilyen „béna” könyvtáros menjen a pokolba! És új embert kerestek, amely új embert az én személyemben találták meg. A hölgy egyébként nemsokára meghalt. Rólam viszont megtapasztalhatták, hogy nem vagyok béna könyvtáros, az illető történész még ma is mosolyogva köszön, ha találkozunk.

Ama tudományos intézet ma már egy nagyobb intézmény része, szép csendesen megfojtották, noha még a régi helyén működik, áll, áll, de már csak darabjaiban. Tizennyolc évig dolgoztam ott, ennyi idő egy házasságnak, egy emigrációnak, egy hontalanságnak is elég. Nem voltam benne hontalan, ott-hon éreztem magam. Úgy hagytam el, úgy hagyott el, hogy sok félbeszakadt dolgom maradt utánam, el sem búcsúztattak tisztességesen, de nem hányom a szemükre, ők sem rosszabbak a többieknél, el vannak bűvölve, bele vannak merülve a tudományba, kicsit érzéketlenek az illő magatartás iránt, de az a tizennyolc esztendő maga a paradicsom volt. A legjobb munkahelyem. Hálás vagyok érte. Ha hagyják, többet is elérek. És közben írtam, könyveim jelentek meg. Sütött a nap, és én a vakító nappal a hátam mögött nem a könyveket gondoztam, hanem írtam, és írhattam, mert a munkámat elvégeztem, többet is, mint amennyit kívántak tőlem.

A vége pedig még mindig hátravan.

A tizedik munkahely

a nyugdíjas világ. Mert az is a munka helye. Ne irigyeljete! Irigyeljete! Nem olyan szép, mint amilyennek azok gondolják, akik szeretnének már végre, de minél előbb, de minél gyorsabban nyugdíjasok lenni, és nem olyan csúnya, amilyennek némely szomorú keseregve festi. Ha éppen nem tudom, hogy mit csináljak, ha minden olyan értelmetlen, ha úgy érzem, hogy hiábavaló az egész életem, akkor nagyon csúnya tud lenni. Kinézek az ablakon, be van borulva, esik, benézek az ablakon, benézek magamba: be van borulva, esne legalább, de még csak nem is esik, minden mozdulatlan. Nem lehet akarni, hogy ne nézzek ki az ablakon, nem lehet akarni, hogy ne nézzek magamba. Sötét van. Elmúlik egy nap, elmúlik egy hét, egy hónap, ahogy az időnek kedve tartja, és egyszerre kívülből kisüt a nap. Változékony az időjárás. Ilyen munkahely a nyugdíjas világ.

A mai fiatalok harmincéves korukra már több helyen megfordulnak, mint én egész életemben. Nekik – ha megéri – több megírnivalójuk lesz, mint nekem, meg talán érdekesebb is. Jó, megírtam az én megírnivalómat, de – valljuk be – nem valami érdekfeszítő. Most már mindegy, ilyen sors jutott, ilyen érdeke feszítetlen, de én csináltam. Jöjjenek az új kóborok, az új Jack Londonok!

Történetesen esik az eső. Ki nem megyek ilyen időben, nem én! Minek? Megírta a Prédikátor: „Minden hiábavalóság!” Aki féli az Istent, vegye be!

Tornai József

Mi a bölcsesség?

*Mintha egy géppuskát rohamoznának,
úgy hullnak percenként az emberek.
Jók és gonoszak, szeretnivalók, gyűlöletesek,
barátok, szerelmesek, költők, autójavítók.
Van, akit öregkora hajít a túlvilágra,
fiataloknak is megállhat a szívük.
És akivel tegnap még telefonon beszéltem,
ma a felesége a kagylóba zokog.
Nem számíthatok senkire, és hány nap az enyém?
Azt hittem, csak a háborúkban öldökölnek,
pedig a békés napok áldozata több.
Megszületni s meghalni: ikertörténet ez.
Temetőket lakat jól az igazság, a művészet is sovány
étel azoknak, kik úgy szeretnének élni,
mintha minden pillanat lehetne millióévnyi
égitest: foroghat rajta az ember-bogár,
jönnek újra meg újra a virág-tavasok.
Mi a bölcsesség? Az isteneket kell dicsérni.*

Megáldottan és átkozottan

*Ötven verseskönyvet írtam
harmadszáz esztendő alatt:
dobogott a bujaság vékonyomban,
az táncoltatta tollamat.
Miért nem hagytam abba régen
ezt a vak mulatozást,
miért nem győzött le ős-ellenségem,
a kételkedés, az ellen-látomás,
hogy a tökéletest úgysem tudom elérni,
és elhallgat leginkább, aki bölcs?
De mindig lesett rám legalább egy résnyi
csönd, hol nem maradt soha több
a választásra, mint én vagy én,
akiről azt hittem, hogy ismerem,*

*pedig ugyanaz a szörny-ültette vetemény
voltam, mint más emberi förtelem,
halhatatlanság és tisztaság: egész
voltomban átítatva az ének
dörömbölésével, nem az eltemettetés
igazságával. És jöttek a kísértések
két emberöltő háborúin is át.
S ahol nem kapáltam és ültettem,
ott is kibújt titkaival újszirmú virág,
hiába sírtam megfélelmedetten.
Nagy költők sírján nyíltam ki én,
és Sándorok, Lászlók, Ferencek között,
ugyanolyan sóvárgással csíra-sorsom kezdetén,
mint most, mikor már az öregség zörög
minden levelével a tudatom alatt,
és nem tudom, milyen messzire jutottam
elhagyva annyi telet és nyarat
megáldottan és átkozottan.*

Ezüstfarkas, fekete farkas

1.
*Vonyít az ezüstszerű farkas a sziklaélen,
hét nap, hét éjjel követtem, hogy utolérjem.*

*Miért lettünk mi farkasok, tudod-e?
Emberek voltunk mi sok millió esztendeje.*

*Ember voltam én is, fekete farkas,
de most kiálló agyarú, rühes ordas.*

*Várj meg, ne fuss tovább, ezüst sörényű,
szőröd messzire világít, lépted könnyű.*

*Még egy ugrást teszek, ugye, megvársz?,
hogy szemembe közelebb szikrázz.*

*Ezüstfarkas, fekete farkas állhat-e párban
élete kiolvashatatlan vadonában?*

*Egybeolvad-e a fekete és az ezüstfehér,
ha üvöltésük a csúcson valahol összeér?*

*Van-e bennünk legalább annyi emberi,
hogy soha ne tudjuk sorsunk elválasztani?*

*S visszhangozhatnak hegyfalak, tengerek,
ha testvér-szívünk megkísérti az őrület.*

2.

*Üvölts föl az égre, ezüstszőrű farkas
a szikla mohos peremén!
Hét nap és hét éjjel futott,
míg utolért egy fekete farkas-én.*

*Villog nyakadon az ezüstsörény,
éjfél-düh a farkas szemén.*

*Voltunk mi is emberek,
emlékszel, a világ kezdetén.
Mi változtatott farkassá minket?
Titok fordul körém.*

*Hét nap, hét éjjel iramlottam
utánad: szemed ezüstje volt a fény.*

*Te vagy a tiszta ezüst,
én az éhes jövevény.*

*Felöltöm ezüstszíned,
s te vonyítasz feketén
fától fáig szökellve
az ősz meggypirosná váló levelén.*

*Kicseréltük a bundánk,
vadságunk örök, karmunk kemény.
Üvölts, ezüsth farkas, fekete farkas
a világosság küszöbén.*

Szokolay Zoltán

Két zsolozsma, összenőve

*Se itt, se ott már nem bolyong, helyét
keresni nem merné, szerény, bebújt,
de észrevenned nem szabad, megint
egy vers mögé, mint hajdan, éppen úgy,*

*a szenvedést kell rejtjeleznie,
s a kódot aztán elfelejteni,
üzenni mindhiába, nincs kinek,
forgatja bár a nyelvét, földagadt,*

*a sok pofont utólag érti meg,
nem kellett volna megszületni se,
s ha mégis, más szülőktől, máshová,
más hold, más égbolt, más csillag alatt,*

*most árva már és nem kérdezheti,
ki szégyene, hogy máig itt maradt,
ki tette ezt és mért éppen vele,
közellenség lett, népe szégyene,*

*hiába tudja: minden pillanat
hazájáé volt, nem lett áruló,
de hajnalonta mégis kérdezik,
mások gaztettét elkövette-e;*

*mellén a trikó átizzadt, kívül
az ágy szélére, verejtékezik,
tabletjét nézi, hányadika van,
mi hó, mi év, mi évtized ma ez,*

*mikor jön már az utolsó vizit,
komoly professzor, mit mond, mit mutat,
de csak egy rablóbanda érkezik,
csak egy kivégzőosztag érkezik.*

az ott kelet, ez itt nyugat

* * *

*Majd felsorolják sérüléseit,
akik okozták, azok fiai,
sérül, sértődik egy töről fakad,
indokolják a változásokat,*

*lázat mér, lázít, nem tiszta szabályt,
életfogytiglan lent lesz a helye,
nem lázadhat, a semmi mindene,
a por elült, a rend is helyreáll,*

*a király neve sosem Eduárd,
a költészetnek nincs becsülete,
becsvágja van és kapzsi becsüese,
a rendszer zárt, nem nyitja kulcs, se bárd.*

Kiss Benedek

Élettöredékek

„A munkásosztály kebelén”

Kora gyerekkorom óta dolgoztam. Egyrészt a szőlő mindig adott munkát, s bizony több május elsejét értem meg a döbrögeci szőlőben. De édesanyám is hamar elengedett iskolatársaimmal állami gazdaságokba, többször is gyümölcsöt szedtünk, de persze az otthoni fákat is le kellett szüretelni. Aztán, amikor 1960-ban Pestre kerültünk, az első nyáron a közelünkben lévő Pestszentlőrinci Téglagyárban dolgoztam egy hónapot a kőműves brigádban segédmunkásként. Egy lestrapált, csontos, magas nővel együtt rengeteg maltert megkevertünk és vödörkben kihordtunk a mestereknek. (Azóta régen megszüntették és lebontották a gyárat.) A következő évben, érettségi után a szintén közeli KISTEX szövő- és fonógyárában dolgoztam egy hónapot. Ez emlékezetesebb, mert a fonodában sok lány és fiatalasszony volt a gépek mellett a munkatársam – én kiszolgáló segédmunkatársként szerepeltem. Nemigen kellemes emlékeim maradtak, mert bár a lányok „kedvence” voltam, a műhelyben dolgozó több csibész srác nagyon megkeserítette az életemet. Kispestiek voltak, mind „prolik” az igazi fajtából, érettségim miatt kiutáltak maguk közül, sőt összefogtak ellenem. Ott toltak ki velem, ahol csak tudtak, a nők mellől elmartak, s koronaként egyszer föltörték az öltözőszekrényemet, s ellopták az ajándékba kapott, elég értékes karórám. Hiába mentem panaszzra a Személyzetire, s kértem, hogy mint szegény diáknak, valami szociális keretből kompenzálják a káromat, mintha nem is hallották volna, s nem is lett volna ilyen. Örömmel hagytam ott őket a hónap végén. A kevés pénzt meg, amit kaptam, ahogy illet: anyámnak adtam.

De hamarosan egy újabb kudarc ért, amikor már egy évre végleges munkát kerestem. Csaba János akasztói barátom (és rokonom is) már hosszabb ideje egy építőipari vállalatnál dolgozott, s beajánlott segédmunkásnak az egyik külső brigádjukba. Ez pedig nem is akármilyen munkát végzett: műanyag parkettás burkolók voltak. Ez egy új magyar találmány alapján működött, s az volt a lényege, hogy bizonyos műanyagok habarcsszerű katyvaszával vonták be az új építésű házak szobáinak betonját, ami aztán megdermedt. Az akkor épülő József Attila lakótelepen dolgoztak. Hozzájuk kerültem, és a második emeletre kellett fölcipelnem a súlyos, 50 kilogrammos műanyag zsákokat, velük kellett kiszolgáltatnom a mestereket, akik aztán annak módja szerint szétterítették. Sajnos gyengének bizonyultam, nem bírtam cipelni a súlyos zsákokat. Egy hetet voltam ott, mikor megbeszéltük a brigádtagokkal, hogy ez nem nekem való, s előbb-utóbb vissza-

húzom a teljesítményt. Így egy hét után leszámoltam – barátomat sem akartam blamálni. Különösen édesanyám sajnálkozott a dolgon, mert egy hétre több bért kaptam, mint máshol egy hónapra.

Ezek után sem próbálkoztam testhezállóbb munkát keresni egy évre, csak könnyebbet. Úgy adódott, hogy a Kőbányai Könnyűféműbe jelentkeztem – hirdetésre – segéd munkásnak. Mondhatnám poénnak, hogy úgy gondoltam: ha már fémű, az „könnyű” legyen. Jó közlekedés volt arra felé: tőlünk, a Szarvas csárda végállomástól indult csuklós busz a Gyömrői úton keresztül, s a Zalka Máté tér előtt egy megállóval kellett leszállnom a Kőér utcához. Örömmel fel is vettem, méghozzá a TMK-műhelybe, ami a gyár belső javító-szerelő részlegét, a karbantartókat jelentette. S a műhely főmérnöke, aki egy gyorstalpalós gépészmérnök volt, úgy vélte, kapóra jöttem, mert a könyvelője mellé éppen jó leszek bújtatott adminisztrátornak. Irodánk a műhely mellett (és fölött) helyezkedett el, ugyanis mintegy félemelet magasságban vaslépcsőn lehetett hozzá feljutni. Két helyiségből állt: egy nagy irodahelyiségből és egy belőle nyíló kis üzemvezetői (azaz főmérnöki) fülkéből. A nagy irodában hatan dolgoztunk: három mérnök, saját íróasztallal, aztán egy másik nagy íróasztalnál a könyvelő, aki mellé engem kisegítőnek felvettek, és külön kis asztalkánál mellettünk a gépirónő. Kettő brigádvezető járt fel hozzánk a munkalapokért és műszaki rajzokért, amiket a mérnökök készítettek, s a főnökkel a munkákat megbeszélni.

Kis „külön kuckónkban” gyilkos szenvedélyek dúltak. A három mérnök lesajnálta és nagyon utálta az üzemvezető főmérnököt, aki esti iskolán munkából lett mérnök, ugyanakkor félték is tőle. A főnöknek meg kisebbségi érzése volt mérnökeivel szemben, s egészségtelen szigorral próbálta tekintélyét tartani. A mérnökök a könyvelővel is szemben álltak, papír- és számkukacnak tekintették, aki mind újabb és újabb adminisztrációs ötletekkel állt elő, tele volt a munkájukat figyelő statisztikákkal és „följegyzésekkel”. Az üzemvezető nagyfőnök éppen ezért szövetségest keresett benne, ő meg elképzeléseivel benne támogatót. A mérnökök lázadoztak, hogy már ki sem látszanak az (általuk) fölöslegesnek tartott adminisztrációs papírmunkából, és ehhez kellett meg „bújtatott adminisztrátornak”, mint segítségnek, én. A gépirónő (vagyis lány) meg nem sok vizet zavart, de (velem együtt) a mérnököknek drukolt. Én, mint hivatalosan segéd munkás állományú, kék munkás öltözékben hat órára jártam dolgozni, de az iroda csak héttől nyitott, vagyis a többiek hétre jöttek be. Volt egy teljes szabad órámmal, amit úgy próbáltam kitölteni, hogy a spanyol nyelvet tanulgattam, majd meg elkezdtem a gépirást tanulni és gyakorolni. Megismerkedtem ugyanis egy távoli unokahúggal, aki gépirókisasszony volt (mégpedig a Városházán), s megkaptam tőle a gépirástanuláshoz szükséges segédkönyvet. Egyébként mindketten örültünk egymásnak, Jónás-ági rokonság volt, Kovács Margitnak (vagyis Margónak) hívták, s pár hónappal volt fiatalabb nálam. (Jártam is hozzájuk, a Hamzsabégi úton laktak Budán, közvetlenül a vasútvonal alatt, s eléggé „proli” körülmények között éltek. Apja, anyja ivott, kisebb testvérei elhanyagoltak voltak, s menekült otthonról. Több múzeumot meglátogattunk együtt, mert neki sem volt igazán baráti köre, kivéve egy magas, jó kiállítású fiút, aki kitaró udvarlója volt, s idővel össze is házasodtak. Előbb azonban úgy összeveszett az

anyjával, hogy elköltözött otthonról, s mit ad Isten: nálunk kért menedéket. Mi is szűken voltunk a másfél szobás lakásban, de megoldotta édesanyám: a két nagyméretű ikerágyban négyen is elfértünk, Margó kívülről mellettem. Mivel korábban zongorázni is tanultam, kezem hamar ráállt az írógép billentyűzetére, s tudtam, mi az ujjrend – vagyis tíz ujjal próbáltam gépelni. Hét órától aztán kezdődött a meló: könyvelőnk (egy idősebb, száraz, de jóindulatú irodakukac) ellátott összeadással-kivonással és mindenféle adminisztrációs teendővel, de így is sok üres órámm maradt, amikor viccelődtünk a mérnök urakkal, vagy ugrattuk a vörös hajú, nálam fiatalabb Valika nevű gépírókis lányt. Kőbányai, vagány csaj volt, s ennek megfelelően nemigen pirulós. Én gyakran föl hívtam a véletlenül megismert, indián származású énekes és gitáros fiút, José Arzamendiát, akitől spanyol nyelvű verseskötetet is kaptam, hogy próbálkozzak fordítással, mire Valika azonnal föl hívta a már menő slágerénekest, Korda Györgyöt, akit meg ő ismert valahonnan.

De félig-meddig hozzánk tartozott a szintén fiatal villamosmérnök is, akinek hozzánk hasonlóan egy másik félemeleten volt az irodája. Gyakran beszélgettünk, különösen azután, hogy be akart vonni egy fals üzletbe. Az történt ugyanis, hogy az üzem elektromos működését illetően több javító célzatú észrevétele volt, s azt szerette volna, ha ezeket én adom be újításnak. Így ugyanis újítási pénzeket kaptam volna, amit megfizettünk volna, míg ha ő adja be, akkor az munkaköri tevékenységnek minősül. Gyáva voltam, és kitértem előle, mert annyira nem értettem az elektromossághoz, hogy ha belekérdeznek valamiképp, fogalmam se lett volna, miről is lett legyen szó.

Addig-addig tanulgattam és gyakorolgattam a gépírást, míg rossz vége lett. Az utált üzemvezető főmérnök ugyanis nagyon lelkiismeretes is akart lenni, s többször hamarabb bejőve, többször is rajtakapott munkálkodásomon. Végül már annyira begurult, hogy leküldött a munkaterembe igazi segédmunkásnak. Esztergagépek, fémforgácsolók, szerszámkészítő részlegek voltak benne, a hozzájuk tartozó szakemberekkel, s az őket kiszolgáló egy fő segédmunkás mellé így jöttem közéjük másodiknak. Az addigi egy fő segédmunkás az öreg Sedró Pali bácsi volt, aki Monorról járt be. Leminősítésemet az egész munkacsoport igazi együttérzéssel fogadta, s Pali bácsi leginkább azt mondta: menjen Bence oda az oldalsó esztergagép mögé, s csak tanulja azt a spanyolt, elvégzem én a munkát egyedül is. És bár ez hónapokon keresztül így is ment, senki sem „köpött” be a főnökségen. Kétszer szakította ezt meg más megbízatás pár hétre. A műhelyhez kapcsolódó szerszámkiadó vezetője kért ki egyszer a brigádvezetőtől, mondván, hogy leltározni kell a készletet. Rengeteg rekesz, fiók és polc volt ott, a legkülönbözőbb fúrófejekkel, esztergakésekkel, csavarokkal, fogókkal és más fontos eszközökkel, amiket – mikor mire volt szükség – a raktáros adogatott ki egy ablakon a szakmunkásoknak. Ezeket kellett nekünk leltárba venni úgy, hogy a raktáros ment polcról polcra, fiókról fiókra, s bediktálta nekem nevét is, darabszámát is a munkaeszközdaraboknak. Aztán, már télen, egy szerszámgéplakatos kért ki magához segítségül, ugyanis Angliából érkezett pár nagyméretű új gép, amelyek egy külön épületben lévő raktárhelyiségben álltak, s azokat kellett bevizsgálni, működőképessé tenni. Ez kényelmes dolog lett volna, ha nem lett volna éppen

tél, s a fűtetlen, rozoga épületben nem lett volna farkasordító hideg. Kezeim majd lefagytak.

Ezek pár hétig tartó munkák voltak, az idő nagy részét a műhelyben töltöttem. Vagyis: ott kellett volna töltenem. A szomszédos lakatosüzembe került viszont egy nálam fiatalabb, de testes fiú lakatostanulónak – Répási Lali. Édesanyja a gyár pénzügyi osztályának vezetője volt, s nevelési célzattal küldte inasnak a fiát. Lalit ugyanis a gimnáziumból – három osztályt végzett el – kicsapták, mert pár társával meg akarták erőszakolni a tornatanárnőt. Ennek megfelelően valóban nagy csibész volt, egy Zalka téri galérinek is tagja, ugyanakkor jóképű, megnyerő megjelenésű, aki viselkedni is tud. Hamar összeismerkedtünk, sőt elkezdtünk barátkozni. Ő is szabadon mozgott a lakatosműhelyben, mint én az enyémben, s így szinte napról napra hol én látogattam meg, hol ő engem. Mégpedig nem is cél nélkül. Felfedeztük, hogy a fürdők mellett van – és nyitva van – a kultúrterem, benne egy éppen nekünk való pingpongasztallal. Teljesen fel volt szerelve, s mi Lalival oda jártunk pingpongozni. Nagyon jól szórakoztunk ott együtt, később még irodistalány partnerek is akadtak.

Az udvarnak ezen a felén, nem messze a kultúrterem bejáratától, fölfedeztem, hogy a gyár falán a tűzoltólétra éppen ott kúszik fel a tetőre. Ha már észrevettem, föl is másztam rajta. Jellegzetes lapos tető volt, kátránypapírral, és fölszórva apró kavicssal. Örömmel újságoltam Lalinak az új lehetőséget. Már késő tavasz volt, jó idők jártak, s attól kezdve oda is gyakran fölmásztunk. Levetköztünk derékig, elnyúltunk a napsütésben, s Lali Németh Lehel-slágereket énekelt – jó hangja volt, s kacérkodott azzal is, hogy indul énekversenyen, és slágerénekes lesz. Munka végeztével többször is a Zalka Máté téren kötöttünk ki, találkoztunk Lali néhány barátjával, ittunk néhány korsó sört, de a nagyobb csapatba nem vont be – kicsit „falusiasan gyámoltalannak” tartott jólneveltségemmel. Kitudódott az üzemből az is, hogy verseket írok, s bár ez kis tekintélyt adott, másfelől az az ő számukra kissé puhányságnak számított. Ugyanakkor ez után és emiatt tudtam meg, hogy a Kőbányai Könnyűfém-műben, bár más üzemszékben, egy évvel korábban is dolgozott egy költő, emlékéért tisztelet is övezte: Kiss Dénes volt az. Ő az 56-os szerepe miatt kényszerült egy ideig gyári munkásnak, s később, mikor személyesen megismerkedtünk, elanekdotaláztunk emlékeinken. – Lali persze nem is lett volna az a „Lali”, ha a gyárból való leszámolásom után nem maradt volna adósom pár száz forinttal. Ez pedig nekem is nagyon kellett, s arcpirulással ugyan, de édesanyjához fordultam miatta, s ő szégyenkezve törlesztette is. Az Igazgatóságtól pedig megkaptam az egyetemi továbbtanulásomat támogató papírt.

Ez az év, 1962, nemcsak a munka frontján való „vitézkedéseim” miatt volt emlékezetes, hanem kaptam egy váratlan nagy lehetőséget az MHS-től (Magyar Honvédelmi Sportszöv.). Levélben értesítettek, hogy mint egy év múlva sorozásra kerülő fiatal, kedvezményesen elvégezhetem náluk a gépkocsivezető-vizsgálathoz szükséges tanfolyamot. Ez nekik azért volt célszerű, mert kész sofőröket kapott a sereg, s nem akkor kellett kiképezni, mint kiskatonákat. Én persze visszajelentkeztem, hogy szeretném megcsinálni a sofőrvizsgákat, nagy ravaszul elhallgatva, hogy mint egyetemi előfelvett, úgysem fogok bevonulni. Kocsim sem lesz belátható időn belül, de azért nem baj az, ha megszaz a jogosítványom.

Tanfolyamra szintén Kőbányára kellett járnom, s nagyon kemény műszaki okításon vettem részt. Végigvettük az egész Ternay-tankönyvet – abban volt az (első sorban Ladákhhoz, Moszkvicsokhoz való) műszaki tudományok leírása. Ezekből én ugyan édeskeveset értettem, de amit muszáj volt, bemagoltam. Négyes eredménnyel át is mentem a műszaki vizsgán, s nem sokkal utána következtek a gyakorlati okítások. Először a motorkerékpár- és a személyautó-vizsgákon estünk át. Motorkerékpárral előszörre megbuktam, mert a kanyarban lefulladt a gép (az akkor divatos Pannónia márka volt), de másodjára sikerült, mint ahogy személygépkocsival is négyesre vizsgáztam (az meg Moszkvics volt). Később következett a tehergépkocsi-gyakorlat, s akkor már egyetemista voltam. Nagy szám volt, amikor délután egy-egy előadás után, ahogy mentünk ki az ELTE B épületének kapuján, a két épületet összekötő „sóhajok hídjá” alatt, ott várt rám az oktatóm a teherautóval (így volt megbeszélve), s én beültem a vezetőülésre, és elkezdtünk a városban összevissza furikázni, ahogy az oktatóm kérte. Vörös orrú, ripacskos arcú, idősebb alak volt, s ebből már sejthető, hogy a kocsni minden kocsma előtt szinte automatikusan megállt. Ezzel együtt nagyon jól megtanított vezetni, s teherből, traktorból és más nagygépből is előszörre, négyesre átmentem. Vagyis az egyetemkezdes idejére megvolt a komplett sofóri vizsgám. (De ugyan minek? Kocsim csak jó tíz év elteltével lett, s addigra elfelejtettem mindent, s újból órákat kellett vennem a gyakorlathoz.)

Az egyetemre „munkás időszakomban” is be kellett járnom, mert az előfelvetteknek rendszeresen foglalkozásokat tartottak. Ezek érdekesek voltak ugyan, de sok haszonnal nem jártak, azon túl, hogy a leendő évfolyam több tagjával előbb megismerkedtünk. Például egy dunántúli (várkeszői) kislánnyal, akinek albérlete nem esett messze munkahelyemtől, a Kőbányai Könnyűfémműtől. Jól összebarátkoztunk, s végig barátok is maradtunk, bár ő tán többre is számított. Gyönyörű tájszólásban beszélt, többször voltunk együtt színházban, operában. (Ugyancsak a közelünkben volt a Richter Gedeon Gyógyszergyár, s ott dolgozott akasztói barátom, Beszedics Gyula, aki orvos szeretett volna lenni egész életében, de kitűnő eredményei ellenére nem vették fel, s így végül is vegyész-mérnök lett belőle. Vele is ritkán találkoztunk.)

Pestszentlőrincen igyekeztem beilleszkedni a kerület „társadalmi életébe”. Legelőbb is beiratkoztam a könyvtárba, s hamar jó kapcsolatba kerültem egy idősebb könyvtárosnővel, akinek egy lánya már az ELTE Bölcsészettudományi Karán tanult, ő volt a későbbi neves újságíró, Lőcsei Gabriella, a kisebbik meg évfolyamtársam (sőt: csoporttársam) lett ugyanott, magyar-népművelés szakon. A könyvtárban általában hosszan időztem, nagyon kritikusan válogattam, aztán rendre szinte ugyanúgy, olvasatlanul vagy félig olvasottan vittem vissza a kényesen kiválasztott könyveket. A könyvtár egyébként a kerület híres Kossuth-parkjának túloldalán volt, aminek közepén magas talapzaton állt a világháborús hősök szobra. Ott volt a gimnázium is, ahova öcsém is járt. A park közelünkbe eső szélén viszont a „Rózsa” névre hallgató Művelődési Központ szabadtéri színpada állt, átlátszó, magas drótkerítéssel, ahol szombat estéken tánczenei eszt-rádműsorok mentek. Ezeknek gyakori vendége volt a kor két nagy énekes sztárja, Sárosi Katalin és Németh Lehel is, meg persze a Vámosi-Záray kettős, Toldi

Mária. Én kívülről, a kerítés oldalából néztem ezeket az esteket, s még közelebb is voltam az előadókhoz, mint a bent lévők. De gyakran jártam sporteseményekre is. Nemcsak futballmeccsekre, amikért rajongtam, hanem öcsém birkózómeccsére is, általában a Fradi-pályára (és csarnokába), mert öcsém akkor már jegyzett ifjúsági birkózó volt. (Mérkőzéseit után nagyon haragudott rám, mert elmondtam észrevételeimet, mit és hogyan kellett volna csinálnia, mintha értenék hozzá.) – Ugyanekkor megismerkedtem a Rózsa Művelődési Ház igazgatójával is, aki büszke volt rá, hogy B kategóriás rendező, és ennek megfelelően irodalmi színpadot is vezetett. Persze, nem kellett sok, hogy beszervezzen engem is, és újból „szavalni” kezdtem. Legemlékezetesebb műsorunkat Arany János verseiből szerkesztette, amiben én az elején mindjárt a Toldi Előhangját mondtam. Ez nagyon sikeres produkciónak bizonyult, mert több kerületbe is meghívtak bennünket vendégszereplésre. (Ezeket vezetők, Kriszt György szervezte, s mivel fellépti díjakat is kaptunk, a pénzeket szintén ő osztotta szét előadások után.) Volt egy emlékezetes esetem egy ilyen fellépés után. Odajött hozzám Kiss Ferenc, a híres és mellőzött nagy színész (akkor nem is tudtam, hogy ki is ő), hosszasan elemezte, hogyan kell mondani a Toldit, és egyáltalán Arany Jánost. Nagyon szép beszélgetés alakult ki köztünk, de sajnos a későbbikben ennek a találkozóknak a lehetőségével sem éltem, mint ahogy akkoriban több alkalommal is, amit aztán később nagyon bántam és sajnáltam. Az irodalmi színpadunknak persze több csinos lánytagja is volt, de velük sem építettem ki bensőségebb kapcsolatot. És így érkezett el az az idő, amit újabb csavargások számára fönntartottam magamnak.

Csavargások I.

1961 nyara nagy vízváltást az életemben – ekkor lettem budapesti, vagyis pest(szent)lőrinci polgár. Másfél szobás, de kertes házunk lett a Szarvas csárda mellett, vagyis központban, a Vöröshadsereg (vagyis Üllői) úton. Négyen laktunk benne: nagyanyám, anyánk, öcsém és én. Mikor én az érettségi után oda kerültem, a többiek már egy jó éve ott laktak. Öcsém a másodikat végezte a kerület Steinmetz Gimnáziumában, ami egy jó villamosmegállónyira volt tőlünk, a nevezetes Kossuth-park másik végében, ami fővárosi viszonylatban is az egyik legszebb park volt – jól fölhalálta magát, hiszen akkor már versenyzetett birkózó volt a Ferencváros ifjúsági csapatában.

Én viszont kevésbé éreztem itt otthon magam, s az egy hónapos szokásos nyári munka mellett, ha csak lehetett, kószáltam, csavarogtam. Annál inkább, mert a döbrögeci kadarkaszőlőnket édesanyám megtartotta, s hébe-hóba annak munkálása végett is le kellett utazni, bár a munka egy részét édesanyám napszámokkal végeztette. Csak hát, hová is menjek Akasztón? Bárhová is, már csak vendégségbe mehettem. Mégpedig nem is rokonokhoz, hanem csak barátokhoz. Három főbb ilyen „szállásom” volt. Először is Varga Antalékhoz, akinek felesége, Mészáros Juliska néni anyám tanulóánya volt, amikor jegyben jártak, s öcsémnek bérmaszülei is lettek. Gyönyörű magyar házaspár voltak, arcuk szinte néprajzi kiadványba kívánczozott; megnyerő, vendégszerető természetük úgyszintén. Aztán Beszedics Jánoshoz, akinek felesége osztálytársam volt, ő maga meg a

kisgáti banda tagja. Mindketten kereskedők voltak, János a vaskereskedést, Klári pedig a ruhaüzletet vezette. A Fő utcában, Kövesdiéknél laktak, s Klári édesanyja anyámnak egyik legjobb barátnője volt. (Egy csibész barátunk úgy fogalmazott: „katonakomák voltak”.) Még gimnazista koromban ott voltam lakodalmukban is, együtt Pelsőci Gyula tanítómmal és Iványi Ica nevű feleségével, akik a későbbiekben legbensőségesebb barátaim és vendéglátóim lettek.

Jöttem-mentem a környéken, s Akasztón hol egyiküknél, hol másikuknál húztam meg magamat. Természetesen Petkó Jenő „tanító bácsival” megtárgyaltuk új írásaimat, pályázati „elbeszélő költeményemet” is, aminek anyaga legnagyobb részt falumhoz kötődött. Egy kicsit ünnepeltettem magam az otthoniakkal. De persze többször megfordultam Kalocsán is. Egy ilyen alkalommal volt osztálytársam Keserűtelekről, ami egyike volt a Kalocsa körüli rengeteg szálláshelynek, tanyás világnak, édesapja motorkerékpárjával eljött értem, s ott is töltöttem pár napot. Édesapja is, ő is Fehér Gyula volt, a teleki iskola tanítójaként nagyon régiesen öltözködött: térdnadrágot viselt hozzá való harisnyával, s ezt akkor egy kicsit megmosolyogtuk. Barátom nagybátyjának a Szelidi-tó mellett volt egy gyümölcsöse. Gyulával oda is elmentünk, bemásztunk a kertbe, s a fürdőzés mellett jól „megkókányoltuk” az almát, körtét, még ha nem is volt teljesen érett. Természetesen motoroztunk is.

Voltam aztán szinte színtisztszerűen Dunapatajon, Hartán, Kiskőrösön, Soltszentimréren is, de leginkább mégis Kecelen (Ugron) Gysziéknél, csak hogy közelebb legyenek Katinkához. Eljárogattam hozzájuk, s megbeszéltük, hogy mivel nemsokára jön Pestre, az erzsébeti rokonokhoz, akkor is találkozunk. Pest-(szent)erzsébet nekem sem volt teljesen idegen, mert ott lakott Veronka néném, apám legkisebb húga. – És közben az is kiderült, hogy édesanyám belépett egy ruhaipari szövetkezetbe bedolgozóznak, egyrészt gondolván a majdani nyugdíjra, másrészt mert új lakhelyünkön nem voltak „kunsaftjai”. Hozta a szövetkezettől a félkész árut, s vitte, ha végzett vele, a készet. Darabbér-elszámolással dolgozott, nem sokat keresett, de mégsem volt munka nélkül. („Bögrecsárdát” is működtetett, s ott mérte el az akasztói borunkat, s ebben hamarabb kialakult a „kunsaftkör”.) Úgy esett, hogy éppen abban az időben szervezett szövetkezete a dolgozóinak Visegrádra hajókirándulást, amikor Katinka is Pesten volt. Kérészemre édesanyám maga mellett minket is, mindkettőnket befizetett az útra. És gyönyörű idővel el is jött a kirándulás napja, s én elmentem Katinkáért Erzsébetre. Jó hangulatú társaság jött össze, s édesanyámnak nagyon tetszett Katinka. Mikor megérkeztünk, s a társaság nekivágott a tetőnek a várhoz, mi el-elmaradoztunk, új utakra tértünk. Végül egy alkalmas helyen elheveredtünk a fűben – már ki is jártuk magunkat –, s néztük egymást zavartan. Fiatal kislány volt, 14 éves, és szűzies tisztasága szinte bocsánatkérően tartózkodó és természetes volt. Alig mertem kezét érinteni is, pedig tudtam, abban a pillanatban teljesen egyek vagyunk. Más aztán már nem is igen érdekelt, pedig persze, mi is megmásztuk a várat, de egész napunk ebben az egymásra csodálkozó boldog önfelédtségben telt. Hazafelé a fedélzeten, a hajó közepe táján kaptunk helyet, én anyám egyik oldalán, Katinka a másikon. Húvös volt már a fedélzeten, meg sötétedett is, de édesanyám elővigyázatosságának köszönhetően volt egy pokrócunk, ami mind

a hármunkat betakart. És énekszó is zendült, előbb csak bátortalanul, majd egyre inkább elkapta az egész társaságot: Törökkanizsa felé, viszi a víz lefelé...

Katinka aztán hamarosan hazautazott, de én sem ültem meg az új otthonunkban sokáig. Újdonság volt, hogy szakállt-bajuszt növesztettem, s ami nagy botor-ságnak tűnt: édesanyám eladta kerékpáromat. (Talán annak árából vette ballagási öltönyömet?) Öcsémrel együtt minden pénzt hazaadtunk, s igen sovány zseb-pénzem volt akkor is, amikor újból megjelentem Kalocsán. Kalocsai osztálytársaim, akik kicsit mindig kilógtak az osztályközösségből, ekkor már teljesen maguk közé fogadtak, mert elterjedt a híre, hogy egyiküket érettségien „kisúgtam” történelemből. Szülei is halásak voltak, s náluk laktam, étkeztem. Esténként legtöbbször összejöttünk valamelyiküknél, lányokat hívtak, s buliztunk. A felnőttek – tanáraink is – szinte országosan szívesebben vették, ha a luxemburgi rádió slágerműsorait hallgattuk, ahelyett, hogy a politikába keveredtünk volna. Így hát a szalagos magnóról (az is újdonság volt) a legmodernebb akkori zenét hallgattuk, s dívott a „roki”. Én ugyan inkább ültem a homályban söröm mellett és hallgattam a zenét, mert Baksa Jutka iránti lehengerlő érzéseim lettek úrrá rajtam, majd pedig Katinka megnyerő, szűzies lényének képével próbáltam azt elfedni. – Néha kimentünk a Meszesre, Kalocsa Duna-parti természetes fürdőhelyére, meg moziba, kiskocsmákba jártunk – élveztük, hogy „nagyok” lettünk.

Egy hétvégén az jutott eszembe, hogy meglátogatnám Nyírségben a rokonokat. Nem sokat töprengtem rajta: szombat kora délelőtt nekivágtam Kecskemét felé az útnak. Pénzem nem lévén, úgy terveztem, hogy autóstoppal megyek. Igen ám, de akkoriban alig jártak gépkocsik még a főbb utakon is, és szakállas ábrázatom, ami akkor (1961!) szintén szokatlan volt még, azoknak sem volt túl bizalomgerjesztő. Rengeteg gyaloglással késő délutánra értem Kecskemétre, majd megkerestem a Szolnok felé haladó főutat, s akkor végre fölvettem egy motoros, s egész Ceglédig vitt. Útközben egy zápor is megvert bennünket, de mit gondoltam én vele? Onnan megint csak lábaimra kellett hagyatkoznom, mert senki sem vett fel. Emlékezetes, hogy elhúzott mellettem a Fradi-busz, akik mentek Debrecenbe bajnoki mérkőzésre. Végre elértem Szolnokot, esteledett már, de én tovább folytattam utamat, keresztül a tiszai hídon, majd a töltésen. Sötéttel értem el Szajolt, aminek neve egy életre belém vésődött. Nagyon fáradt és éhes voltam már, de mindössze egy papír tizesem volt (Petőfi arcképével). Vettem egy doboz Munkást, a maradékból meg vonatjegyet Debrecen felé, ameddig futotta. Úgy gondoltam ugyanis, hogyha jön az éjjeli munkásvonat (a „fekete vonat”), bármi lesz, fölszállok, s megpróbálok eljutni Debrecenbe. De mit csináljak éhségemmel? Nagy ötletem támadt. A vonat bejöveteléig még sok idő van, megpróbálok hát a vasúti sínek mellett kijutni a határba, hátha találok valami gyümölcsöst. És lőn. Egy kijárt gyalogút vezetett a sínek mellett, ki a faluból, s vagy száz méterre lehettek tőle a házak, egészen addig lenyúló kertekkel. Imitt-amott ritkás éjszakai villanyfény világított, amiben inkább csak sejteni lehetett, mint látni. A fönti mellső utcásor házainak udvarából is csordogált egy kis világosság. Mikor ezt elhagytam, éreztem, hogy jól gondoltam: egy jókora gyümölcsöshöz jutottam. Be volt kerítve, át hát a kerítésen, és megkezdődött a keserves keresgélés. Kiderült, hogy almásra bukkantam, de épp akkor lehetett a szüret, mert a letört gallyacs-

kákon kívül egyetlen gyümölcsöt sem találtam. El voltam keseredve – irány visszafelé. De akkor megint ötletem támadt: hátha az ösvényig nyúló kertescskékben találok gyümölcsfát. Közben eldöcögött mellettem egy hosszú tehervonat, s átvillant az agyamon, hogy nem jobb lenne-e valamelyik vagonra fölugrani, de aztán csak hagytam, hadd menjen a maga útján. Viszont a gyümölcsfát illetően jól számítottam: már a harmadik vagy negyedik kertaljban fölfedeztem egy gyümölcsfát. Átléptem az elválasztóbokrokra, s gyorsan föl a fára. Közben a ház udvarán szörnyen ugatni kezdett a kutya, aztán körben a többi is, a gazda kijött a házból, nézelődött a vasút felé, de lassan visszament. A kutya kitartóan ugatott, futkosott az udvaron, de nem jött le a kertbe. Én meg szilvafára találtam, körülöttem rengeteg szilva – jól belakmároztam vele, és gondolva a jövőre is, táskámba is sikerült elég sokat „elmentenem”. Elégedetten mentem vissza az állomásra. Hamarosan jött is Pest felől a „fekete vonat”, s ahogy számítottam, tömve volt munkásokkal. Befurakodtam egy kocsi belsejébe – hiszen aki ott van, az már bizonyosan messziről jön, gondoltam. Jól számítottam. Mikor végre lámpásával utat tört a kalauz, jegyem rég lejárt, s így csak úgy úszhattam meg a dolgot, hogy gyanútlanul továbbmegy a szundikáló utasok között. Így történt, s Debrecen felé már ülőhelyem is volt, vagyis végleg „védeettséget” élveztem. Debrecenben az állomáson aztán, ahogy szétoszlott a tömeg, lefeküdtem egy padra, s hamarosan édesdeden el is aludtam, mert szörnyen fáradt voltam.

Korán virradt, s a kényelmetlen fekhelyen én is korán ébredtem. Úgy gondoltam, megpróbálok eljutni Nyíregyházáig, onnan hátha közelebb van Mátészalka, vagyis Nyírparasznya. Hamarosan mondta is a hangosbeszélő, hogy vonat indul Nyíregyháza felé. Felmásztam egy kocsiba és kényelmesen elhelyezkedtem – a korai órában egyetlen utas voltam. Indult is a vonat, már jött is a kalauz, s én pimasz módon a Szajolban vett, kezeletlen jegyet nyújtottam felé. Már ki is lyukasztotta, mikor közelebb vitte a szeméhez, s megkérdezte, hol vettem ezt a jegyet. Lebuktam. Mindent be kellett vallanom, de jóindulatú emberre találtam. Ő szívesen elvinne Nyíregyházáig is, mondta, de az sincs közelebb Mátészalkához, mint Debrecen. Azt ajánlja, hogy – mivel még a külvárosban járunk – szálljak le, ott találom mindjárt az odavezető műutat, s azon indulva próbálkozzam tovább. Így is lett, s egy kis hajnali ködben indultam neki megint gyalog.

Mit mondjak? Mentem, mentem, egyik község a másik után, de autó, amire fölkerédkedhetnék, sehol. Ráadásul vasárnap van. Aztán egyszer csak mégis fölbukkant nyomomban egy kis teherautó. Meg is állt, fölvett – építkezéshez szállított anyagot két községgel odábbra. Ez is valami volt. Elmúlt dél, már jól benne jártunk a délutánban – szilvám is persze rég elfogyott s már csak automatikusan lépkedtem –, mikor végre Mátészalka közelébe értem. Csak addig kitartani – biztattam magam –, ott majd megpihenek, mert onnan már csak hat kilométerre van Nyírparasznya. Lassan el is hagytam a várost, rátaláltam a paraszniai útra, s végre leültem az árokparton. S mit ad Isten! – kész cirkuszra érkeztem. Vagy száz méterre az úttól volt a cigánytelep, s a romák hatalmas veszekedésbe kezdtek, harsogott tőlük az egész környék. Az egyik csoport bal felől, másik jobb felől rontott egymásnak, ásó, kapu, vasvilla – minden be volt ott vetve, s éktelen ricsaj kísérte. Aztán, ahogy alkonyodott, hirtelen vége is szakadt a cirkusznak. Én meg fölfe-

deztem, hogy az út túlsó oldalán hatalmas dinnyeföld van, s azt az Isten is nekem teremtette ide. Mert én bizony dinnyét fogok lopni! Már léptem is át az utat szegélyző akácson, aztán úgy megdöbbsentem, mint talán még soha. Az akácbokrok-tól, vagyis az úttól mintegy 20-25 méterre, mintha engem várna, botjára támaszkodva állt a kerülő, vagy ahogy felénk mondják: a csősz. Nem volt választásom: egyenesen hozzá mentem, s az üdvözlések után dinnyét kértem tőle. Kérdezte, ki vagyok, mi vagyok, hova tartok? Nem lehettem nagyon bizalomgerjesztő alak számára, mert gyanúsán méregetett. Ahogy minden kérdésre válaszoltam, s megbizonyosodott róla, hogy valóban Kiss János a nagyapám Nyírparasznyáról, megenyhült. Azt mondta, ismerte nagyapámat és a Kiss családot, derék emberek, s menjünk a kunyhójához, mert ott lehűtött dinnyével fog megkínálni. Ezt a szerencsét! Valóban jól tartott dinnyével az öreg, én meg faltam, mert két napja alig ettem. Mikor útnak indított, alig tudtam már lábamra állni, s szinte teljesen besötétedett. Azért biztattam magamat, hogy nemsokára célhoz érek. Mikor elértem Parasznyát, és az elején Erzsike néném házát, alig álltam már a lábamon. Zörgetni kellett, mert be volt zárva a bejárati ajtó. Végtelenségnek tűnt, amíg Erzsike néném előkerült, s mikor gyanakodva ajtót nyitott, egy ideig csak nézett rám – nem ismert meg szakállasan, bajuszosan. Végül összecsapta kezét csodálkozásában, s szinte betámogatott a házba. Özvegy volt már, és unokaöcsém, Sankó, akiből végül is végre pap lett, szintén otthon volt. Nem győztük kibeszélni magunkat.

Másnap – és harmadnap – végigjártam a még meglévő és ott is lakó családtagokat. Szörnyülködtek viszontagságaimon, s hogy sem apám, sem anyám nem tudja, hogy itt vagyok. Nagyon örültünk egymásnak – régen találkoztunk, s ki tudja, mikor majd legközelebb. Mert nagy ez az ország!

Négy nap múlva Erzsike néném vonatra való költséggel, s anyámnak egy megtisztított kakassal bocsátott utamra.

Csavargások II.

Az egyéves kihagyás után, iskolakezdés előtt hagytam magamnak egy kis időt a már szokásossá váló nyári csavargásra. Mivel az újságírói pályáról akkor még nem mondtam le, úgy gondoltam, hogy elzarándoklok Kecskemétre, a Petőfi Népe című megyei újság szerkesztőségébe, s megpróbálok tőlük egy hivatalos támogatói iratot szerezni arról, hogy az újság külső munkatársa vagyok. Ez, úgy gondoltam, arra is jó lesz, hogy a rendőrök ne zaklathassanak, s amerre járok, beengedjenek az esetleges rendezvényekre, s a hivatalok, gazdasági vezetők irodái is – szükség szerint – megnyílnak előttem. A megyén belül, szülőföldemen képzeltem el barangolásomat. Mégpedig, ahogy korábban is – még ha rosszul sült is el – autóstoppal.

Édesanyám nagyon féltett az újabb kalandoktól, hiszen anyagilag sem igen tudta fedezni, vagyis nagyon kevés pénzzel kellett nekiindulnom. De végül mégiscsak nekiindultam egy sporttáskával, benne egy kis száraz étel, pár ruhadarab és egy, a könyvtárból kölcsönzött könyv: Szabó Dezső: Életeim című önéletírásának első kötete. Mégpedig úgy gondoltam, hogyha a kecskeméti főutat akarom elérni, akkor Pestszentimre mellett elmenvén, délnyugati irány-

ban, előbb-utóbb el is érem az 5-ös utat. És mentem én ösvényeken, dűlőutakon keresztül, s végül – és végre – Pesttől vagy 30 kilométerre, már Alsónémedi felé, fáradtan jutottam ki az elérni kívánt útra.

És onnan megpróbáltam stoppolni, de persze alig jártak még akkoriban a főutakon is autók, azok vezetői is bizalmatlanok voltak – nem volt még elterjedve az autóstoppolás, különösen szakállas ürgék számára. Több közbeeső településen – Bugyin, majd Örkényen is – átgyalogoltam, s végül csak fölvettek, mert a kora délutáni órákban elértem Kecskemétet. Ott meg is találtam a Petőfi Népe szerkesztőségét, s bevágódtam, váratlanul, mint egy fél téglá. Bemutakoztam – többen is voltak a szerkesztőségben –, s elmondtam, mi járatban is vagyok. Úgy emlékszem, hamar szót is értettünk, s minden további hercehurca nélkül megkaptam a kívánt igazolólevelet, pecséttel. (Úgy gondolom, Hatvani Dani, a Forrás későbbi költő-főszerkesztője is ott volt, aki akkoriban a Petőfi Népénél volt újságíró, de találkozásunknak később semmi jelét nem adta.) Azzal bocsátottak el, hogy várják a megyében való kóborlásaimról a tudósításokat, cikkeket.

Mivel nagyon fáradt voltam, meg érdekelt is, úgy döntöttem, megkeresem volt akasztói osztálytársamat, Király „Pipát”, akiről tudtam, hogy mint hentes, egy kecskeméti húsboltban dolgozik. Elég könnyedén meg is találtam, s látszott: szívből örül a régi földinek. Miután egy jó darab húst elcsomagolt, elvezetett albérlétebe – egy szobája volt egy ágygal. A bőséges és ingyenc vacsora után sokáig beszélgettünk. Eldicsekedett a nőszemélyekkel való eseteivel, akik, ha egy kicsit szebb árut kaptak tőle, szívesen tettek „viszontszolgáltatásokat”. Végül aztán lefeküdtünk egymás mellé az egy ágyba, s én így is jól aludtam kora reggelig. „Pipa” barátom ekkor elment a munkahelyére, s én még jó ideig kinyújtóztattam tagjaimat a szabadon maradt ágyban. Már dél is elmúlt, amikor beadtam neki a hentesüzletbe a kulcsot, s nekivágtam úgy, ahogy jöttem: a Szent Péter lován Budapestnek.

Nem vett fel semmi jármű, de ehhez már hozzászoktam. Eljutottam így is Lajosmizse határáig, s ott egy kis tó mellett leültem az árokszélre pihenni. Hamarosan utolért egy ugyancsak stopra váró fiatalember, nálam azért jó pár évvel idősebb, s mellém telepedett. Megismerkedtünk – ilyenkor ez gyorsan megy. Azt mondta, Kecskeméten volt hivatalos dolgait intézni, s hazafelé tart: a Lajosmizse utáni tanyavilágban lakik. Megegyeztünk, hogy ha addig nem vesznek föl, náluk alszunk, mert Pesten dolgozik, és hajnalban motorral mennie kell munkahelyére, s elvisz. A motornak viszont jelenleg egy kis baja van, azért van gyalog, de még ma este megcsinálja – alkatrészeket is visz hozzá. Ebben megnyugodtam, s mikor elértük a főút és a vasútvonal kereszteződését, ahol egy régi csárda állt, közös megegyezéssel betértünk, és ami kevés pénzem volt, elít-tuk. Neki ugyanis nem volt pénze. Már szépen beesteledett, mikor megint útra keltünk, mégpedig a csárda mellett közvetlenül balra, a nagy homoktengerben egy homokos dűlőúton. Nagyon fárasztó út volt – lábam szinte bokáig állandóan belesüppedt a homokba, itt-ott tanyasi fények gyúltak, de fogalmam sem volt, merre járunk. Kézításkámat közben elkérte társam, hogy könnyebben menjek. Hosszan mentünk befelé ezen a dűlőn, majd egyszer csak jobbra fordultunk (ez nagyjából párhuzamos lehetett a főúttal), s egy jó idő (és caplatás) után megint

jobbra, vagyis a főút irányába futó dűlőútra tértünk. Itt mindjárt adódott egy tanya, s társam azt mondta, most már mindjárt hozzájuk érünk, de előbb ebbe a tanyába valamit elintézni be kell mennie, várjam meg. A tanya vagy 100-150 méterre lehetett, bejárattal, a dűlőútról. Én vártam, vártam, de a társ csak nem jött. Végül arra jutottam, hogy utána kell mennem. Be is mentem a tanyába, ami háttal feküdt az útnak, s az udvarán, lámpa mellett valamit dolgozott a család. Meglepetéssel fogadtak, s miután társam felől érdeklődtem, engem ért a nagy meglepetés: hírét-hamvát sem tudták a hozzájuk, úgymond, betérő társamnak. Hamarosan rájöttünk közösen, hogy át lettem verve, annál inkább, mert útításkám is nála maradt. Sajnálkoztak, és tippjük is volt, ki lehetett ez a szélhámós, de jobb ötletük nem volt, mint hogy menjek ki a főútra, majd Lajosmizsére, s a rendőrségen jelentsem be a dolgot.

Életem legrettegettebb pillanatai következtek. Kiszédültem a dűlőútra, s mivel jó tájékozódóképességem van, elindultam a főút felé. A dűlőutat, amerre mennem kellett, akácfa és sűrű akácok szegélyezték. Kinyitottam a bicskámat, s minden levélzizzenésre összereszttem, s szorítottam a bicska nyelét. Időtlen időnek tűnt, míg végre elértem a főutat, s egy kicsit kifújtam magam. Aztán irány visszafelé, Kecskemét irányába. Eljutottam a már ismert vendéglőig az útkezeszteszódésnél. Még világos volt benne, de pénzem semmi, hogy bemehettem volna. Leültem előtte, és vártam a jó szerencsét. Az vagy fél óra múlva meg is érkezett, mégpedig páncélozott szovjet gépjárművek formájában. A kocsmánál megálltak – ismerhették már a környéket, s ők is egy pihenő (és ivásszünet) után indultak tovább. Félretettem büszkeségemet, és kézzel-lábbal mutogatva, gyarló orosz tudással megértettem az első kocsi személyzetével, hogy Lajosmizsére szeretnék jutni. Szerencsém volt, felvettek, és el is jutottam velük céloimhoz. Ott megkerestem és bementem a rendőrségre (a főút mellett volt), s a bóbiskoló ügyeletes nem nagy örömmel fogadott. Elmondtam esetemet, végre megértette, és fölvette a jegyzőkönyvet – még személyleírást is tudtam adni. Hüledezett naivitásomon, de mikor azt kértem, hogy hadd töltsen az éjszakát az őrön, mert roppant kimerült vagyok, felhorkant, hogy mit képzelek, menjek ki az állomásra, ott vannak a padok, s azokon eltölthetem az éjszakát. Így is lett, az állomás ugyan a város másik felén volt, de végül azt is megtaláltam, s egy padon elnyúlva el is aludtam. Hajnalban persze a jövés-menésre hamar fölébredtem, s az első pesti vonattal haza is utaztam. Nem emlékszem, hogyan, mert pénzem és jegyem nem volt, de tény, hogy hazajutottam Pestszentlőrincbe.

Otthon édesanyáméknak el sem mertem mondani, mik történtek velem, de párnapos pihenő után úgy gondoltam, hogy nekem Kalocsa környékén van a helyem. Hamar Akasztón termettem, találkoztam a barátokkal és Petkó Jenő „tanító bácsival” is, akivel persze már rég tegeződtünk. S ugyanúgy találkoztam az utcán első tanítómmal, Kókai Sándorral, aki meghívott egy pohár borra egy bögrecsárdába, amit egy öregasszony működtetett feketén, s közben egészen elérzékenyült, elősorolva a régi (nem is olyan régi!) emlékeket. Akasztó egyébként sokat változott („fejlődött”), mióta nem voltam lakója. Varga Antaléknál, öcsém bérmaeresztapjáéknál szálltam meg, akik közeli hozzátartozóként kezeltek. Leginkább csak éjszaka jártam haza hozzájuk, mikor ők már aludtak, s

nyitva hagyták számomra az ajtót. Egy ilyen alkalommal is hazafelé mentem, ki Újfaluba, amikor találkoztam egy nálam idősebb fiúval, Baranya Miklóssal, aki velük szemben lakott. Ha jól emlékszem, az állomásról jött haza, s ahogy a Fő utcáról Újfalu felé kanyarodtunk, vagy száz méterre előttünk a kanyarban előtűnt egy három-négy fős legénybanda, összekapaszkodtak, és persze nótáztak. Miklós rögtön látta, hogy az ellenlábas tubáni banda tagjai, s hirtelen nagy félelem fogta el. Bújunk el egy kerítés mellett – kérte, sőt inkább könyörögte –, ezek engem agyonvernek! Hiába mondtam, hogy én jól ismerem őket, sőt a barátaim, nem tágitott. A feszültséget az oldotta fel, hogy a hajdani környékbeli srácok (akkor már legények) lekanyarodtak egy mellékutcába, mert arra rövidebb volt az út. Miklós ekkor nagyon megkönnyebbült, azt mondta, nagyon hálás nekem, s mikor odaértünk, ő is meghívott a bögrecsárdába pár pohár borra. – De ha már újságírói papírom volt, használtam is: bementem a községi tanácshoz, hogy az elnökkel folytassunk egy kis beszélgetést. Persze, mint általában, nem akasztói születésű volt. Találkozásunk érdekes anyagot eredményezett, ugyanis a szikesek hasznosítására éppen akkor terveztek egy többezres birkatenyészetet. Előtte is volt ugyan juhászat, de ez más, nagyobb szabású terv volt, s ígéretesebb is. Erről írtam nyári kóborlásaim során az egyetlen normális cikket, ami „Arany gyapjat terem majd a szik” címen meg is jelent a Petőfi Népében. (És pár év múlva, ha arra jártam, az országútról messzire látszottak a hatalmas, hosszú hodályok. Igaz, birkahúst akkor se nagyon lehetett kapni a faluban.)

Villámlátogatásra gondoltam, amikor Soltszentimrén megkerestem Jónás István borász nagybátyámat, aztán náluk is voltam pár napot. Pista bátyám a csengődi pincészetet vezette, de természetesen saját szőlője is volt. Egy napot, főlelevenítve akasztói tudományomat, besegítettem nekik a horolásban is, de aztán Pista bátyám azt ajánlotta, hogy mivel a szomszédunkban van egy kislány, aki Kecskeméten gimnazista, akár meg is látogathatnám. Egy délután vettem a bátorságot, átmentem, s így ismertem meg Editkét, aki helyes kislány volt, s meglepetésre kiderült, hogy a keceli Katinkának osztálytársa Kecskeméten, a Bányaiban. Egészen ránk esteledett, mikor elváltunk, s másnap tovább is mentem Kalocsára. Útközben kitértem Kiskőrösön rövid időre a Kósa lányok meglátogatására, de miután elmondtuk egymásnak frissebb élményeinket és kiörvendeztük magunkat, már álltam is tovább.

Kalocsán benéztem a kollégiumba, s Szvétek Sándor igazgató úr már mint „felnőttet” fogadott – igaz, korábról is ismerős volt ez, ha egy-egy régi diákja meglátogatta. Konyakot bontott, felajánlotta a tegeződést, s szállásul megnyitotta számomra a vendégszobát. Felszabadultan, jó érzéssel beszélgettünk, s én azt hiszem, akkor ismertem el, hogy nagy pedagógus. – Kalocsai osztálytársaimmal mulattunk még egy kicsit, többször nosztalgiztam az Érsek-kert ösvényein, este meg előadások voltak a domboldalban frissen kialakított szabadtéri színpadon. S persze Cziráky Imre bácsi is nagy szeretettel fogadott. Részletes beszámolót kért írásaimról, kalandjaimról. S mind a ketten meglepedéssel eresztgettük a füstöt, mert ő is nagy dohányos volt. Igaz, egészségügyi okokból már régen megfelezett cigarettákat szívott, azt is szipkából. S ez érthető is volt, mert szemlátomást nyújtott, telibarázdált volt az arca, és mindenén látszott, hogy nagyon meg-

öregedett. Újságírói terveimet illetően fenntartásai voltak (persze politikaiak), de azért, hogy támogasson, írt a Magyar Nemzet akkori neves publicistájának, Illés Sándornak címezve egy meleg ajánlólevelet. Ismeretségük, sőt barátságuk régi keletű volt, mert Imre bácsi is a Délvidékről telepedett át a második világháború előtt, mint ahogy Illés Sándor is nagy temerini lokálpatrióta volt.

Szinte természetes, hogy Kecelen kötöttem ki Ugranyecz (Ugron) Gyula barátoméknál. Gyula már egy évet tanított Császártöltésen, egyelőre képesítés nélküli tanárként, de estin végezte a szegedi József Attila Egyetemen a magyar-történelem szakot. Megpróbálkozott motorkerékpáron is az átjárással, de egyszer olyan szerencsétlenül bukott, hogy soha többé se motort, se autót nem volt hajlandó vezetni. Viszont a többi, keceli-kalocsai diákokkal akkor, a szünidő végén mulatgattunk, iszogattunk – Kecel még Akasztónál is nagyobb borkultúrával rendelkezett. Igazándiból Katinkához akartam közelebb lenni, de egy alkalommal meglehetősen ittasan mentem hozzájuk, s úgy rémlik (vagy csak álmodtam?), hogy lefektettek. Nincs világos emlékem róla, s arról sem, hogyan kerültem haza Pestszentlőrincre.

Már megkezdődött az egyetem, amikor kaptam a lajosmizsei rendőrségtől egy levelet. Idézés volt bírósági tárgyalásra tanúként. Hamar elkapták ugyanis autóstoppos „barátomat” egyéb huncutságok miatt is (kisstílű bűnöző volt az istenadta), s kiderült, hogy amikor találkoztunk, vagyis utolért az úton, akkor is a kecskeméti börtönből tartott hazafelé. Dehogyan volt motorja és pesti állása! De aminek leginkább örültem, megkerült faközöld színű sportszatyrom is, mindazzal együtt, ami benne volt, s mint legfontosabbal: a Szabó Dezső önéletírásának könyvtári kötetével.

Háy János

A hiányzó láncszem

Reviczky Gyula

„Reviczky, kivált utolsó idején, írt egypár igen szép verset; egészben véve azonban az élete érdekesebb, mint a költészete.” Nem lehet ennél kegyetlenebb mondatot írni, mint amit Babits írt a valahai kollégáról. Főként, hogy az állítás: igaz. Élete olyan volt, ahogyan a romantikus lányok és az érzelgős történeteket kedvelő nagymamák elképzelik egy költő életét. Nem kisebb író, mint a fiatal Móricz tervezte ezt az életet regényesíteni, de nem talált az ötletre kiadót. Reviczky élete rövid, és olyannyira meg van terhelve tragikus fordulatokkal, hogy valójában csak ponyvát lehetne belőle írni, amelynek a legigazabb oldalait forgatnák gyanakvással az olvasók. Akkor született, amikor a *Romlás virágai* megjelent 1855-ben, épp egy napon (április 9-én) a francia szerzővel, aki dekadenciájával, életundorával megfertőzte a világirodalmat és magát Reviczkyt is, aki egy versét biztosan magyarította (*Éjféli számvetés*). Ám az első Baudelaire-fordítás nem csinált nyarat, a magyar kultúra lomhasága miatt, ez a fertőzés teljes erőből csak ötven évvel később töri át a határokat.

A felvidéki huszártiszt gyereke a felhőtlen dzsentrilétbe nő bele. Az alaptapasztalat, ahogyan ezt regényében (*Apai örökség*, 1884) meg is írja, hogy vannak, akik éjjel-nappal mulatnak, ezekhez tartozik ő, s vannak a nyomorultak, akik viszont éjjel-nappal robotolnak. Hát ilyen a világ. Gazdagság, dőzsölés, befolyásos rokonok és felmenők. Ez veszi körül. Legjobb ételek, legjobb ruhák, legjobb iskolák. Aztán egyszer ennek a felhőtlenségnek végeszakad. Az anya korai halálakor még csak anyát veszít, ám amikor az apja is meghal, épp érettségizik Pozsonyban, kiderül, hogy az apa még a neki szánt anyai örökséget is eldorbézolta, kicsikarta az árvaszéktől, és a nyakára hágott, ráadásul a bohém úr a fiát elfelejtette adoptálni, merthogy zabigyerekről van szó, az ő anyja nem Reviczkyné, hanem egy Balek Veronika nevű szlovák cselédlánya. Tőle kobozta el az apa a csecsemőt, vagy mások szerint az anya hagyta el. Se örökség, se név, se anya. Balek Gyula az ő anyakönyvezett neve, s persze nomen est omen, mondhatjuk, s nem tévedünk. Balekunknak talán a legnagyobb fájdalmat a névvesztés okozott, egész életében titkolta ezt aényt, s kínosan ügyelt rá, hogy nemesi származását felmutassa.

Az addigi dzsentriéletet egy nyomorgó élet követi. Tanítást vállal, aztán újságíróskodik, a versei alig-alig jelennek meg, s ha megjelennek, láthatóan nem szervesülnek az irodalom testébe, mert mások. Kétszer fut neki Pestnek, s mindkétszer nyomor a jutalom. Az első után újra vidékre kerül tanítószkodni, de a második után nem futamodik meg, mert az ő helye a város. Nem a házak, az utcák, hanem a város szellemi zaja. Költő, meghódítja a világot, hisz a zsenialításban, a kiválasztottságban, ám a valóság kicsit átrajzolja az álmokat: az irodalmat klikkek uralják, nincs őszinte kritika, mindent át- meg átszó a kapcsolatok rendszere, s aki abban nincs benne, vesztesre van ítélve. Ezt a veszteséget éli meg, de ez nem megalkuvásra készíti, hanem hogy egyértelműen felvegye a harcot a korrupcióval szemben, és az irodalmi életet leuraló uram-bátyám viszonyokkal és a népnemzeti gondolattal.

Nem kellett direkt szakítania az akkor mindent behálózó nép-nemzeti irányzattal, a Petőfi- és Arany-utánzással, egyszerűen neki ez nem ment. Nem tudott történelembe révedni, hasonlatok kusza szövevényén keresztül ábrázolni a magyar valóságot, ami persze egy elképzelt valóság volt, a műfalvak és műparasztok világa. Szembekerül a hivatalos irodalommal, ahogyan mindenkinek szembe kell kerülnie, ha autentikusakat akar létrehozni. Francia mintákat követ, nemzeti költő helyett világköltő akar lenni. Úgy tűnik, nincs helye, ám amikor másodszor is visszakerül Pestre, már nem magányos hős, számosan várakoznak a változásra, fiatal költők csapata akar kimenekülni a népi paravánok hamisságából, s Reviczkyt, akinek érzelmes versikéi inkább valók kisasszonyok kapcsolókönyvébe, mint a magyar líra forradalmi albumába, ezt a költőt az új nemzedék vezéréül választja.

Egy csoport lírikus akarja megújítani a magyar költészetet (Vajda János, Komjáthy Aladár, Kiss József), hozzáilleszteni ahhoz a világhoz, ami épp a kiegyezés után kiépült. Ám furcsa mód a közönség nem igényli ezt a modernebb hangot, nem akar hallani nagyvárosi létről, sorsüldözöttekről és örömlányokról (*Perdita* címmel költőnk egy egész ciklust szentel nekik), jobban szereti a Petőfi-epigonok juhászlegényeit és népfüüt. Furcsa ellentmondás, hogy míg a gazdaság modernizálódik, a társadalom gondolkodása inkább a múltba hajlik. Az épp születőfélben lévő magyar polgárság egyáltalán nem akar modern eszmékhez csatlakozni, jobb szereti a díszmagyart, a prémes süveget, a korban nem kis mértékben anakronisztikus díszkardokat, a sietős városi lét helyett a ceremóniákat, a bokacsattogtatást, többre becsüli az öröklött rangot az önerőből megszerzett tekintélynél. Mintha ez a nagyrészt németekből és zsidókból magyarosodó polgárság a gazdasági modernitás mellett a mindennapi gondolkodásában az ősiség megteremtését akarná, kiterjeszteni a magyar múltba a saját múltját, megteremtteni azt a gyökérzetet, amit a származása nem teremthetett meg. A költői forradalom ekként se szakmai, se közönségtámogatást nem kap. Mindennek ellenére folyik, s Reviczky esztétikai tárgyú esszéiben ki is fejtí, hogy milyen alapokon zajlik. A Schopenhauer filozófiájára épülő, s néhol Feuerbach materializmusát is beemelő gondolkodásban alap lesz a zseni fogalma, s az ezzel járó mellékfogalmak, az öntörvényűség, a kiválasztottság, a fantázia, a teremtő képzelet, a melankólia, az érzelmi pesszimizmus, a világ rosszságát belátó és egyben elfogadó szomorúság. Ebből poétikailag persze evidensen ered a megszólalás személyesége. Nincs bő gatya és fütyölős barack, az én helyén az én van. Ez a személyes hang, a direkt érzelmi azonosulás a versalannyal Reviczky újdonsága és mai fül számára sokszor idegensége is. Nem fél az érzelgősségtől, sőt, azt gondolja, hogy ez adja meg igazán a versek erejét. Örökösén érez, méghozzá tárgyitalanul. Ebben a költészetben sehol egy megfogható helyszín, egy megfogható tárgy, csak álmok, víziók, képzetek, s a mindezeket lázban tartó érzélem. Olyan szentimentális költészeti anyag születik, amitől zavarba jön az olvasó, nem vesszővegben tapicskolunk, hanem az alkotó testnedveiben. Ezek a szövegek csak akkor tudnak működésbe lépni, ha mi is épp a verssel azonos érzelmi tónusban vagyunk, akkor hiszünk az érzelmi latyaknak. Mert ki ne könnyezné meg az *Imakönyvem* sorait („*Aranykötésű imakönyvet / Hagyott rám örökölt anyám, / Kis Jézus ingben, glóriában / Van a könyv első oldalán. / Sok év előtt egyik sarokba / Beírta jó anyám nevét, / Lehajtom a betűkre főtmet, / Hogy földézzem szellemét.*”), amikor épp valami a kezünkbe kerül, ami anyánké volt. S ki ne rendülne meg, amikor a *Szerelmi epilógót* olvassa („*Ez az utolsó dal tehozzád; / Aztán elnémul ajkam. / Szívemet vágyak nem kinozzák; / Lemondok egy sohajban.*”), ha épp ő is a szerelmi megcsalattatásban van vagy épp lapátra van téve, s persze a halálfélelem pillanataiban megérint bennünket a *Számlálgatom* című költemény („*Számlálgatom, találgatam, / Hogy hány hetem vagy hány napom / Van hátra még... / Irgalmas ég, / Esdek, ne légy fukar nagyon.*”). Ha épp a versben érintett érzelmi felbolydulásban vagyunk, akkor magával tudnak ragadni a könnyen gördülő sorok, az akkurátusan kidolgozott jambusok, a slágerbe illő egyszerű és

magától értetődő rímek, ám ha nem, akkor nem tudunk a versekkel mit kezdeni, hiszen hiányzik belőlük a reflexivitás, s emiatt a versben nem képződik meg a saját valóság, a valóságmegképzéshez a mi érzelmi beállítódásunkat akarja a költő. Nem a vers hangol minket érzelmileg, hanem mi hangoljuk fel a verset. A nem hasonlót megélő ember nem tud összebújni ezzel a költővel, mert úgy érzi, intimitást sért. Az életmű slágerverseit (a korábban idézettek mellett az *Altató*, a *Karácsonykor*, a *Mi Atyánk*, a *Magdolna*, a *Magány*, s persze sorolhatnánk) az érzelmi hevültek tartják életben, a kamaszok, s azok, akiket megroppantott az élet.

A személyességen túl, amint az az idézetekből is látszik, a Reviczky-líra jellegzetessége, hogy alig használ képeket, a szövegek nem képalapúak, hanem érzelemalapúak, ha időnként becsúszik egy-egy kép, hát olyan közhelyes, hogy inkább látnánk a versen kívül (a szomorúság például nála ősz, hervadás, temető, annyi a bú, hogy Svájcban érezzük magunkat tehenek között). Történetmesélés van, és a szavak nincsenek elemelve az evidens jelentésüktől. A hét hét, a nap nap, az imakönyv imakönyv, a szív szív. A versmondát ugyanakkor gyakran él retorikus alakzatokkal, leginkább felszólítással. Másodszorban feltűnik, hogy nagyon egyszerű a verselés, egyszerűek a rímek, s nem idegenkedik olyan sutaságoktól a rím kedvéért, mint a hátravetett *nagyon* vagy a magánhangzók megrövidítésétől, mint a *sohajban* esetében. Szívesen használ archív szavakat, amelyek már a saját korában is archívak voltak, mint a főm vagy esdek szó. Talán ezek is hozzájárulnak ahhoz, hogy a verseket sokszor megkopott üres érzelmi bombasztoknak látjuk, amelyek ráadásul túl vannak írva, az érzelmi vagy bölcséleti üzenetet Reviczky addig sulykolja, ameddig tart a rímkészlet. Bár a *Pán halála* című hosszúvers évtizedekig volt a magyar költészet legkedveltebb verse, mégis azt kell mondani, ő az a költő, akitől nem egy-egy egész verset, hanem strófákat, sorokat tudunk csak megszeretni.

Az érzelmi indulatokon, a versalany és a költő énjének azonosságán túl, ami végül egy másik költőben, Adyban pörög csúcsra, Reviczky költészetének minden bizonnyal legfőbb hozadéka a bölcsélet beemelése a versebe. Először történik meg a magyar költészetben, hogy valaki ennyire célirányosan filozófiai állításokat fogalmazzon meg lírai szövegben. Ennek különösen azért lehet örülni, mert a gondolati költészet nálunk a mai napig cingár lábakon áll, a buta és impressziók által igazgatott költő még mindig az ideál, mintha a költészethez elég volna pusztán csak érezni. A kritika persze ezért is pellengérre húzza szerzőnket, mondván, a magyar költésztől idegen ez a bölcselkedés, ez nem költői, csak a gondolkodás rímbe és ritmusba rántása. Szégyenszemre el kell ismerni, hogy van igazság a vádakban, hiszen Reviczky míg a szerelmi és halálköltészetében nem képes megteremteni az önmaga és a mű tárgya közötti teret, a bölcséleti lírában épp az ellenkező hibát követi el, nem tudja a gondolatot élményszerűvé tenni, nem képződik meg a gondolat teste, a valósága. Vagy talán nincs is másról szó, mint a szerelmi líra esetében, hiszen a gondolatok mögött itt is egy érzélgős beszélő áll, aki nem megéli, hanem érzi a gondolatokat. Ebből logikusan következik, hogy a gondolatok eléggé csapongók, nincs mögöttük egy logikai rendszer, hiába az atyamester Schopenhauer nagy művének ismerete, ott emel át, ahol kedve tartja, s nem érdekli a teljes építmény, hogy többet ne mondjunk, a *Világ mint akarat és képzet*ből magát az akaratot, a bölcsélet összetartó erejét, amire a világot építi a frankfurti mester, azt épp figyelembe se veszi. A stabil logikai rendszer hiánya ugyanakkor még véletlen sem hiba, hanem vállalt eszmei cél. Reviczky szerint az érzelmekre épülő gondolkodás logikája, hogy nem logikus. Épp attól lesz hiteles, hogy nem tud egy ideológiai vagy eszmei állítás mellett kitartani.

A bölcséleti líra csúcscarabja a *Magamról* című vers, amely verset valaha kamaszként a legtökéletesebb magyar versnek tartottam, azt gondoltam, minden benne van, de legfőképp az igazság, aztán teltek-múltak az évek, s lehámlott a vers eleje, mert túlbeszélte, mint

majdnem minden Reviczky-vers, nem ecseteli, hanem sulykolja a világlátásunk egyoldalúságát, az éntől való meghatározottságát, s az ember végül beleun a nagyképű versmondatokba, az önmagukon túlmutatni nem képes bölcséleti állításokba. Veszett a vers eleje, de maradt az utolsó strófa: „*Hát ne fordulj vak hevedben / A világ és rendje ellen... / Úgy tekints az emberekre, / Hogy a föld se jó, se ferde; / Se gyönyör, se bú tanyája, / Csak magadnak képe, mása. / Ki sohajtoz, ki mulat. / A világ csak – hangulat.*” Aztán az utolsó strófa szentenciózus kijelentései is megkoptak, direktségük, élményhiányosságuk miatt, s ma már csak nosztalgikus érzelmekkel gondolok erre a versre, amelynek zárósora úgy fityeg a versvégen, mint egy kabátgallérra ziherejsztűvel odafofott rozmaring. S ez a nagyon odatett mondat végérvényesen a kocsmafilozófia terepére tolja a verset. Három sör után még mindig betalál.

Vezér lett költőnk, bár épp vezérnek nem volt való. Benne bíztak a többiek, de nem bízhattak sokáig, hisz a fiatalkori rossz élet meggyengítette az egészségét, és a tüdőbaj, amit akkortájt gyógyítani nem tudtak, végül egészen fiatalon, 34 évesen elviszi. A rossz nyelvek itt persze bevádolják a nemzet aktuális csalogányát, Jászai Marit, aki költőnknek nem egy budapesti tér volt, ahogyan Jászainak sem volt utca Reviczky. Utca legfeljebb Reviczkynek volt a divatos nőidol, méghozzá zsákutca, mert a híres színész, akivel együtt fordítják a kor botrány szerzőjének, Ibsennek a darabját, a *Babahúzat*, aminek aztán a költő adja a máig ismert címét: *Nóra*, ez a híres nőideál épp a betegség elhatalmasodása idején hagyta el költőnket, az akkor még diák Szomor Dézsóért, egy olyanért, aki nemcsak költészetében, de nevében is viseli a szomorúságot. Szeretünk a halálért másokat vádolni, mutogatni és bevádolni az épp arra lévőket, holott a halál jön magától, nem kell követeket küldeni érte.

Meghalt fiatalon, leélte azt az életet, amit ponyvaszerzők sem tudnának kitalálni, talán egy ikertestvér, aki a halál pillanatában előkerül, egy lány mondjuk, akinek egy gróf a férje, talán ez az egy mozzanat hiányzik. Nem, késve érkezik, ha bajusza lenne, épp olyan volna, mint a költő. Ráborul a halálos ágyra és sír. Látom ezt a szlovák grófnőt sírni, és mondogatom magamban a *Magamnak* utolsó sorát, és mosolygok rajta. Reviczky esztétikájában a humor a megértő elfogadás, emiatt neki Jézus volt a legnagyobb humorista. Ezen is nevetek, mennyit változik a nyelv, a keresztút mint viccparádé! Bár a mai értelemben vett humorhoz is köze van szerzőnknek, hisz a századfordulón szárba szökkenő kabarévilágnak alapszerzőjévé válik, a kuplék tőle származtatják magukat. Megérték és elfogadok, nem vagyok hálátlan. Tudom, mit kaptam tőle. Évekig ő volt a támaszom. A költő, aki nem tartozik bele a kánonba, de érvényes. Ez a gyenge fizikumú ember adott nekem erőt, s talán ad ma is az újabb nagyarcú kamaszoknak, akik költők akarnak lenni, s meg akarják magukat fogalmazni a hivatalos irodalommal szemben.

Nem vagyok hálátlan, ám amikor odanézek arra a korra, amikor olyan nehéz volt költőnek lenni ebben az országban, nem pusztán a szegénység, az ismeretlenség, a sikertelenség miatt, ami bármely korban lehet velejárója a költészetnek, hanem mert olyan faragatlan volt akkor Magyarország. Műveletlen és avitt. Gazdaságilag a világban volt, de szellemileg a világ végén.

Nincs. Nincs az a nemzedék, amelynek Reviczky a vezére volt. Komjáthy Aladáról azt hisszük, sportoló, s róla nevezték el a Császár uszodát, Kiss József csak egy emlék nekem nagymamám könyvtárából, biztos híres lehetett valamikor, gondoltam akkor kisgyerekként, mert olyan komoly kötésben jelent meg a *Mese a varrógépről* című kötete (1884), benne egy szép kép a szerzőről, amint aranyjánosi pózban tetszeleg. Nem tudják, kinek írnak, mert az a közönség még nem nőtt fel, nincs valós dialógus a világgal, elszakadnak, talajvesztettek lesznek. Világköltőknek hiszik magukat, de a világnak már megvannak a költői. „*Szép az ének, szent az ének, / Drága kincs, ha nemzeti. / De a legszebb dal örökké / Általános, emberi*” – írja Reviczky Arany *Kozmopolita költészet* című versére válaszul, s persze nem kis botrányt keverve azzal, hogy fel meri venni huszonkét évesen az ősz mesterrel szemben

a kesztyűt. És ezzel a pengeváltással elindul a magyar irodalom legócskább, máig tartó feszültsége, a népi kontra európai vita, amely vitát már az elejétől fogva érdekemberek gerjesztettek, mert épp nem azt értette Arany a versen, amit belemagyaráztak, s nem épp azok ellen támadt, akik ellen később kijátszották, s persze Reviczkynek, aki rajongott Aranyért, esze ágában sem volt kétségbevonni az ősz mester igazságait s a nemzethez való ragaszkodást. Hazug vita indul ekkor, mert nincs nemzet kontra világ, és fordítva, ezt mindenki tudja. De nem a hazugságával van baj, hanem hogy semmi építőt nem hozott a magyar szellemi élet számára. Az egész vita betegesen provinciális, és bármely oldalon érvel valaki, csak a provincialitás mellett érvel. „Ha megírnám a magyar irodalom történetét, írja Reviczky, jeligéül Vörösmarty sötét refrénjét használnám: Nincsen remény!” S szomorú, de ezt a jeligét írhatnánk még ma is a magyar irodalom épületére, ahová belépve azt a mondatot találjuk szerzőnkől, hogy „tizenkilenc-húszéves korában már megtalálja a hangját”. Szétnézünk a teremben, nagy a sürgölődés, egy csomó ember keresi a hangját, s mások meg kényelmesen elhevernek a karosszékekben és kereveteken, mert már megtalálták.

Nem kellünk, ezt élte meg Reviczky és a haverjai. Ha nem kellünk nekik, mondták, ők sem kellenek nekünk. Arisztokratikus felsőbbrendűség jellemzi a gondolkodásukat, zsenitudat, kiválasztottságban való hit. Belemenekülnek a saját maguk gyártotta karanténba, hogy biztonságot leljenek legalább egymás között. Nézek erre a korra, s ahol ezeknek az íróknak kéne lenni, persze ott vannak, de valójában mégsincs ott senki és semmi. Ők volnának a hiányzó láncszem, ha nem hiányozna onnan Petőfi és Ady közül egy láncszem.

Báthori Csaba

Nemes Nagy Ágnes Rilke-képe

(Egy külföldi rokon választásának természetrajza)

Ay, marry, now unmuzzle your wisdom

*(Igen, persze, legfőbb ideje levenni
bölcsségedről a szájkosarat)*

*William Shakespeare: As You Like It
Ahogy tetszik (1/2)*

Nem kevesen tudják ma már, hogy Nemes Nagy Ágnes költői eszméletének egyik pillére Rainer Maria Rilke életműve volt, tehát *élete és műve egyaránt*. Ebben az esetben nem henye tudálékoskodás mindkettő hangsúlyozása, hiszen nem kétséges, hogy az osztrák minta a magyar költőnek nemcsak szemléletét, tárgyi világát, fogalmi rendszerét határozta meg, hanem életgyakorlatát, erkölcsi és művészi közlésmódját és amolyan kinyilatkoztatás rangján álló általános beszédmódját is.

Nem kívánjuk itt elemezni, mennyiben határozta meg Rilke magány-etikája, szinte a közlés megszűntét fenyegető szigora, az alkotással szembeni kíméletlen követeléssora a magyar utód menetrendjét és világlátását. Hozzászólásomnak célja szerényebb: azt szeretném mindössze felvázolni, mennyire szabatosan és mennyi szűkítéssel, miféle leltározási eredménnyel vette át Nemes Nagy a rilkei ösztönzéseket. És főleg azt: miben áll ennek a vakmerő hódításnak és hűséges hódolásnak korszakos jelentősége, nyilvánvaló elégtelensége vagy szemérmes eszmei szófukarsága. Vagy még tapintatosabban: mit világít meg Nemes Nagy Ágnes bámulatos költői illetékessége, és mit hagy érintetlenül a személyes elfogódottság, a korszak körülményeivel összefüggő nyelvi elszigeteltség. Továbbá a tájékozódásnak főleg a lélektani, általános filozófiai ismeretekre célzó, kézművességi és alkati vonzalmakra alapozott technikája.

Semmi kétség, Rilkéről eltérően beszél a művész, a filozófus, az irodalomtudós, a felkészült, vagy akár a kontár olvasó. Mindegyikük közeledésmódja lehet érvényes, de csak akkor, ha a maga éleslátását nem fokozza kizárólagos látomássá, nem igyekszik rátelepíteni másodlagos fogalmi eszköztárát az elemzendőkre, nem kívánja a műveket háttérbe szorítani és az *agyonelemzés* fortélyos szokásával az érthetatlenség horizontjára tolni.

A hetvenes évek közepétől látogattam Nemes Nagy Ágnes több-kevesebb rendszerességgel, és máig irányadó mesteremnek tartom őt. Mint tudjuk, az ő Rilke-vonzalma a harmincas évek végére nyúlik vissza, és – ezt személyes tapasztalatból mondhatom – töretlenül tart egészen a költőnő 1991-ben bekövetkezett haláláig. E Rilke-rajongás természetét számunkra lényegében két verselemzés (az *Este*, az *Archaikus Apolló-torzó* érvényes felfejtése), valamint az 1975-ös, Rilke születésének századik évfordulójára írott emlékező esszé, a *Rilke-alfaja* adja. Közvetve szerezhetünk még némely Rilkére utaló belátást Nemes Nagy jó negyven Rilke-versfordításából, itt-ott (más esszéiben, interjúiban, naplójegyzeteiben) el-elszórt megjegyzéseiből, sőt olykor egészen más témát markoló elemzéseiből, hiszen azok is vissza-visszautalnak ehhez a nagy Origóhoz, amelyet Nemes Nagy oly korán egész lírai koordináta-rendszerének kezdőpontjává avatott.

Ennek a bálványozásnak a magyar szellemtörténetben rendkívüli jelentősége van, s noha (említettem) tagadhatatlan, hogy fájó fogyatékoktól sem mentes, úttörő vonásait méltánytalan volna kétségbe vonnunk.

1. Nemes Nagy Ágnes volt az első, aki Rilke életművének centrális fontosságot tulajdonított a költői gondolkodásban, és pár fogalom modellálása révén megpróbálta a magyar reflexív eszmélkedés elemei közé illeszteni a nehéz rilkei anyagokat. Nem kézenfekvő ötlet, hanem igenis vakmerő találat, sőt rögeszmés ragaszkodás, hogy a magyar költő Rilke költészetének *egészét* az *objektív líra* eszköztárával rokonította. A szimbolikus tárgyak képeivel megformált lírai közlés mód, s általában az ún. tárgyköltemény (*Dinggedicht*) fogalmának emlegetése pedig inkább a „középső” Rilke fogalma volt, s ott sem kizárólagos értelemben, hanem inkább irányultságában, vektoriális jelleggel. Mondhatnám úgy is: Nemes Nagy kitalálta azokat a segédfogalmakat, amelyek ennek az elvont, egyre fátyolosabb fogalmi síkon érvényesülő, bár egzisztenciális súlyú rilkei közlésmódnak, semmi kétség, állandó vonásai közé tartoznak.

Nem alábecsülendő igyekezet volt ez, ha meggondoljuk, hogy a magyar lírai világfelfogás nemigen hajlik a tapasztalatok filozófiai szférába emelt, tárgyiatlanított hangoztatására, s többnyire megmarad a tapintható anyagság síkján. Némi túlzással azt is mondhatnám: Rilke – és az egész nyugat-európai költészet – intellektuális-metafizikai tartalmainak befogadására a magyar költői felvevőkészség egyáltalán nem alkalmas. Az a tény, hogy manapság (a megszakadt Rilke-honosítás sivatagos korszakában) egyáltalán még emlékszünk a befogadás alapmozzanataira, az főleg Nemes Nagy Ágnes érdeme. Ez a merészség, ez az egész életet követelő munka nemcsak magát Rilkét tette számunkra érthetőbbé, hanem a magyar költészet intellektuális vonulatainak felfogásához is több kapaszkodót, értelmezési ajánlatot kínál. Babits vagy Kosztolányi lírájának máig talányos, hét pecséttel lezárt titkait talán éppen ez a Rilke-rokonítás könnyítheti vagy könnyíthetné meg (gondoljunk pl. arra, értjük-e igazán Kosztolányi *Ének a semmiről* című költeményét, vagy a *Hajnali részegséget*, vagy akár Babits kései nagy verseit. Kötve hinném.).

2. Nemes Nagy Ágnes volt az első, aki megsejtette Rilke lényének, életgyakorlatának és lírai öntudatának nehezen silabizálható, sokrétűen mégis fontos vonásait. Igaz, meglátásai olykor tapogatózó hanghordozással fogalmazódnak meg, néhol szeszélyesen meg-megszakított ötletfüzerek gyűrűjében, heurisztikus hevülettel, mégsem csupán az intuíciora támaszkodnak, hanem komoly találati pontosságot mutatnak. Ha pl. a *Rilke-almafa* ún. Rilke-szótárát lapozgatjuk, helyesléssel bukkanunk a döntő rilkei kifejezésekre: *magány*, *rőzsa*, *csaknem és kötőszó* stb. Igaz, hogy magunkban ki kell egészítenünk ezt az alapozó tudást saját ellenőrzésünk eredményeivel.

Nemes Nagy helyesen jelöl ki egy-egy állandóan vissza-visszatérő szót, de nem említi, hogy Rilke a *kevés szavú alkotók közé* tartozik: már nagyon korán, az 1900-as évek előtt és körül megjelennek szótárának *bázisszavai*, s ezeket forgatja, dúsítja aztán a következő szűk három évtized költői gyakorlatában. Az a tény, hogy szótárát lehet szerkeszteni szavai-ból, önmagában jelzi, hogy Rilke nem szókincsének változatosságával nyűgözi olvasóját, hanem szinte *megszámlálható* szavainak fokozott kiaknázásával, bővített jelentésű ismételtetésével. A Nemes Nagy-szótár, mondanom sem kell, kissé foghíjas, hiszen nem említi a legfontosabb, minden Rilkében jártas olvasó számára közhírt alapszavakat: *Wandlung* (változás), *Weigerung* (vonakodás, szabódás), *Lust* (gyönyör), *leisten* (teljesíteni), *rein* (tiszt), *Schlaf-Traum* (alvás-álom), *überschreiten* (meghaladni), *genau* (pontos), *Weltinnenraum* (belső világtér), *der Hirt* (a pásztor, a dolgok pásztorolása), *das Offene* (a Hölderlintől származó „nyílt tér” fogalma) stb. A kigyűjtött szavaknak viszont fontos jelentéstartalmait nem is említi, nem öleli fel azoknak – főleg metafizikai – gyökereit, a szakralitás terére

átnyúló gondolati elemeit. A Nemes Nagy-i látásmód nagyszerűsége ott érvényesül, ahol ez a rendkívüli elme mintegy egy csapásra, az intuíciónak dőfésével képes megragadni a (nemegyszer saját költői tapasztalataival, ízlésével, alkati görceivel és szóhasználati gátlásaival összefüggő) mondandót, ott viszont nem elég kimerítő, ahol a német lírai tartalmak lajstromozása és teljes körű számbavétele elmélyült német nyelvtudáson alapuló pontosságot vagy német líratörténeti-életrajzi ismeretet kívánna.

Mondok két példát:

1. Nemes Nagy (mivel mellőzi a *kritikai* attitűdöt) magasztaló hanghordozással említi a *fast* (majdnem) határozószó gyakori rilkei használatát. Pedig ma már az elemzők egy részének véleménye az, hogy ez a szócska (még a *Duinói elégia*kban is) gyengíti, lágyítja az állítás erejét, felesleges költői henyéséget sugall, és nem tekinthető elengedhetetlen tartozéknak. (A szócska egyik komoly kritikusa egyébként Romano Guardini volt.)

2. Pontatlan állítás az, hogy Rilke a húszas években fedezte volna fel magának Arthur Rimbaud vagy Friedrich Hölderlin költészetét. Talán inkább Baudelaire-fogékonyságról lehetne beszélni (lásd pl. a *Baudelaire* című verset), vagy Valéry-imádatról és -hatásról. Mert ezt a költőt (amellett, hogy költeményeit egyenértékű, csak a késői Paul Celan magaslatait elővételező színvonalon fordította németre, gondoljunk *Az ifjú Párka* felülmúlhatatlan celani alakzatára) Rilke csakugyan magasztalta, rejtőzködő alkata, szűkszavúsága, formai szigora, sőt már-már matematikai pontossága miatt. Hiszen legmágikusabb szava, főleg a muzoti esztendőkben, tudjuk, a *genau* (pontos) jelző volt.

De ugyanilyen tévedés a Hölderlin-hatást a húszas évekre datálni, hiszen az – a tízes években induló Hellingrath-féle kiadás következményeként – jóval korábbi, és valóban mélyreható volt. Bizonyos, hogy itt nem csak a Hölderlin-befolyás eltolásáról van szó, hanem arról a mintegy szimbolikus vonakodásról, amely a magyar lírai eszméletet elszigeteli a súlyos metafizikai témák kezelésétől.

De térjünk vissza az érdemekhez, vagy mondjuk így: a tévedések ködfelhői mögött fel-felragyogó erényekhez:

3. Néhány ritka vonást említenék még, ezek mind fokozzák Nemes Nagy Rilke-látomásának igazságát: aprólékos elemzőkészsége, életfogytiglani hűsége, személyes elköteleződése a megcsontosodott, könnyen ízléstelen csúfolódásra hajló magyarországi Rilke-ellenes pökhendiséggel szemben (lásd Petri György megszólalásait). Persze vannak, voltak ellenpéldák is. Fülep Lajos, mondjuk, és itt hadd idézzem Fodor András *Naplójának* egyik 1955-ös bejegyzését (*Ezer estém Fülep Lajossal, I. 347*), amolyan magyaros-vaskosgöcsörtös, hitetlenkedő eksztázissal beszél Rilkeről, s a jegyzetet csak azért hozom szóba, mert jellemzi a magyar Rilke-befogadás nehézségeit, de egyben lehetőségeit is. Fülep „Rilke egyik versét magasztalja. – Hát ez is egy fene költő volt, az istállóját neki – /.../ Az Atmen orfeuszi szonett kerül szóba (a *Szonettek Orpheuszhoz* II/1-es darabja, B. Cs. megjegyzése). *Be is mutatják nekem, milyen tömör, még magyar prózára is alig fordítható ez a költemény. Meghökkenítő az elvontságnak, konkrétságnak ez a remek szövedéke, hogy szétválaszthatatlanul ilyen is, olyan is. Gondolni már gondoltam ilyesmire, de hogy verset is lehetne írni róla?!*” (hüledezik Fodor András). Fülep tehát, a magyar szellemtörténetnek ez a – mondjuk így – „kardos angyal” lelkesedett a magasrendű rilkei kifejezésmódért. És – ami nagy szó – ugyanilyen feltétlen buzgalommal bálványozta Nemes Nagy *Este*-elemzését, amely az 1967. júliusi *Nagyvilágban* jelent meg. Fodor ezt jegyzi fel, nem minden irigység nélkül: „*Briliáns! Ha ezt önállóan csinálta?! – Miért ne? – Mert ilyet nálunk ritkán látni. Az ilyesféle szövegmagyarázatokat nevezik a franciák »explication de texte«-nek*”. És Fülep pár nap múlva még megint visszatér az elemzésre: „*Nemes Nagy Ágnes ismét dicsőítődik.*”

Szóval látjuk: Nemes Nagy részletekből, kis egységekből, közvetlen szemléletből táplálkozó, személyes élményt tükröző, a „csinálás” törvényeit firtató és felragyogtató bánás-

módja avatja remekművé a költőnő minden verselemzését, így a két Rilke-darab taglalását is. (Az imént emlegettem, az *Este* és az *Archaikus Apolló-torzó* című versekre gondolok.)

Mit csodálunk, mit hiányolunk? – tolul fel azonban megint a kettős kérdés, amely a költőnő szövegeinek olvastán szinte lépésről lépésre egyfajta *Wechselbad der Gefühle*-ben csúcsosodik, s elragadtatás és berzenkedés kétágú érzeteit ébreszti az olvasóban. Igen, pompásan és tüzetesen elemzi a rímeket, a szavak hatásmechanizmusait, a szerkezetet, a „verstárgyat” (hogy pl. az *Estében* „egy életérzés tettenéréséről” van szó, a jó és rossz közötti „váltás”-ról, az emberi természet kettősségéről). Helyesen mutat rá arra, hogy Rilke lírája nem élményköltészet, hanem éppen annak ellentéte, *objektív líra*. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a filozófia az osztrák költőnél „csak filozófiai légkört” jelent. De nem hangsúlyozza eléggé, hogy Rilkénél a „gondolati költészet”-fordulat egészen különös értelmet nyer. Hiszen tudjuk, Rilkétől távol állott mindenféle filozófiai spekuláció, és a költészet érvényességi területén túl nem is kívánt nyilatkozni: nála a költői modellálás egybeesik a gondolkodással, és a két szemléletmód a szellemi teremtés pillanataiban tökéletesen egymásba oltódik. A költés mozzanata itt nem bizonyos elvont, már létező, elsődleges szellemi tényállás illusztrálása, hanem a teremtés folyamatában, a költői gondolattal egyidejűleg fellépő lírai felágaskodás. Persze, halványan Nemes Nagy is pedzi, hogy a költő természetinek rémlő verstárgyai csupán stilizációk. („A természet”, mondja a *Rilke-almafában*, „Rilkének is a legjobb metaforája. Az utazás fogalma a tájékkal, a természettel szervül elsősorban; azért nem »úti élmény«.”)

Igen, mindez igaz. De ki kellene egészíteni azzal, ami ezt a költészetet oly egyedivé, a rilkei lényt és lényegét oly hűvösen magasrendűvé, szinte kíméletlenné teszi. Rilke figyelmének embertelen, fokozhatatlan benső összpontosítása ugyanis azt is jelenti, hogy ez a költő valójában nem a hús-vér természet iránt érdeklődött, nem a Hanns Heny Jahn-ni értelemben vett vegetáció, valamely lüktető vérkeringés, vagy mondjuk, a nemiség természete iránt (noha vannak forró erotikus versei is, lásd pl. a *Sieben Gedichtet*), hanem inkább a létezés sokoldalúan megnyilvánuló mintázataira összpontosította figyelmét. Ha állatokról vagy növényekről ír, azok általában magányosan, zárt térben, elvont keretben jelennek meg, *dologgá merevedve*, és nem természetes környezetük ölelésében, a kozmosz szerves részeként (csak futólag említem a *rózsátulat*, a ketrechen kerengő *párducot*, a nyéllábon ácsorgó *flamingókat*). És ha később „az állat”-ot szembeállítja az emberrel, mindig *általában* „az ember”-rel, akkor többnyire azt érezzük: soha nem az egyszeri lélegzésében átélt lény áll a szemlélet háttérében, hanem mindig az állat és az ember lényegisége, mintegy valamely *tulajdonítás hordozója*, szimbóluma. (Gondoljunk a számtalan *rózsaversre* vagy a *kökörcsin-képzetekre* /*Anemone-versek*/).

Nemes Nagy egyébként, semmi kétség, ennek a szemléletnek örököse, és egyben egyik nagy meghonosítója a magyar líratörténetben. Ahogy pl. a *Fák* című versét („*Tanulni kell a téli fákat...*”) és egyéb fa-versét nem képzelhetjük el Rilke hasonló tárgyú szövegei nélkül, úgy lehet majd egyszer elemzés tárgya, miféle rejtelmes hajszálcsovesség szövedékein át táplálja az osztrák költő létvilága a magyar költő eszméletét, tárgyválasztásait, sőt Ekhnáton-bámulatát, éppen egy olyan korban, amely minden mozdulatával megnehezítette az egzisztenciális hanghordozású költői tónus érvényesülését. Ami a két költőt rokonítja és *kismértékben* megkülönbözteti, az – hogy csak egy vonást emeljek ki – az *erkölcsi vonatkozás* nyílt versebe emelésének vagy elfojtásának gyakorlata.

Rilke a kezdetektől a végeig nem riad vissza attól, hogy a filozófiai-erkölcsi szüredéket még a költemény keretén *belül* elhelyezze, persze némi közvetlenséggel, költői készlettel dúsított fordulatok kíséretében. Ezzel szemben Nemes Nagynál, hogy az említett példánál maradjunk: a *Fák* című vers ugyan felszólítással indul (*Tanulni kell*), de általában azt mondhatjuk, hogy a magyar költő inkább tartózkodik a parancs tartalmának kimondásá-

tól, és nem kívánja azt a benyomást kelteni, hogy a világ kötelező tartalmakat szuggerál. Szó ami szó, ő is hangsúlyozza és egész alkotói etikájával igazolja a művészet erkölcsöt közvetítő törvényeit, de – szemben Rilkével – nem alkalmazza a német nyelvű kutatásban is használt *tanköltemény* (Lehrgedicht) változatait. *Ne mondd soha a mondhatatlant, / mondd a nehezen mondhatót* – harsan fel a parancs egy másik Nemes Nagy-versben (*Elégia egy fogolyról*), szinte bújtatva, egy szinte mellékes fordulatban.

Ellenben hogyan jár el Rilke? Ő bizony kimondja, amit eszményinek vél. Kapásból kiragadok egy verset, Helene Burckhardtnak írta, már a svájci években, 1923-ban (*Geschrieben für Frau Helene Burckhardt*). A harmadik szakasz így hangzik: *Innere Wege zu tun / an der gebotenen Stelle, / ist es nicht menschliches Los? / Anderes drängt den Taifun, / anderes wächst mit der Welle –, / uns sei Blume-sein groß* (Belső utakat tenni / a felkínált helyen, / nem emberi sors ez? / Más szorongatja a tájfunt, / más növekszik fel a hullámmal együtt – / Számunkra nagy a virágként való lét). Szembeötlő az imént említettem parányi különbség is: Rilke egész alapállásán át-átereng a költő-bölcs tanítói hivatásának küldetéses funkciója. Nemes Nagy csak amúgy sugall, önmagának sűg, ajánlatokat mormol.

Ha most visszatérünk a fősodorhoz, azzal folytatnánk: szembeötlő, hogy a magyar költő (mint egyébként a magyar olvasók zöme) főleg a Prága utáni korai (azaz a *Stundenbuch* és a *Buch der Bilder* idejét, az 1902–1904-es éveket idéző), illetve az ún. „középső” (tehát a *Neue Gedichte* körüli) Rilke-művekből vonja el mondandóit, és következtetéseit aztán rávetíti az egész költői életműre. Ez az illetéktelen redukció, valamint az életrajzi háttér hanyagolásának indulata („nincs életrajz!” mondja Nemes Nagy) okozza, hogy noha az elemző érzékeli a himnikus hanghordozás regisztereit, a selymes rilkei zeneiség tónusát, a szimbólumképzés stádiumait, de nem ér el azokhoz a legmélyebb rilkei rétegekhez, amelyek a hosszas hallgatás bő évtizedében nyernek mélységes formát, amolyan költői *nehézkedési erőt* (ez a szó, *Schwerkraft*, egyébként ugyancsak a húszas években nyer kiváltásos funkciót a Rilke-szótárban).

Édeskeveset hallunk Rilke képzetvilágának rögzült, messze sugárzó elemeiről, a fogalmak állandósuló és egyre mélyülő, új meg új jelentésmezőket villogtató tendenciájáról, a gyermekkor viszontagságairól, a tékozlófiú-mozzanatról, a szív hegyeire kitettségről (*ausgesetzt auf den Bergen des Herzens*), a képzőművészeti hatás egész tudatot átrétegző erejéről (Rodinra és Cézanne-ra gondolok elsősorban), az egyetemes idegenségérzetről (*unheimlich*), a világ kibírásának parancsairól. De nem hallunk a döbbenetes rilkei meggyőződés motívumairól és természetéről sem (*eltűnés, dicsőítés, panasz* stb.), a híres *ideálművek* csoportjairól (a *Hirtről* pl., a *pásztorról*, aki ott áll a Lét síkságain, és mozdulatlanul is értelmet teremt), vagy a *Hősről*, a *Szerelmesekről*, a *Gyermekekről*, a *Dalnokról*, a létezés mélységes értelmének orfeuszi mozzanatairól és másról. Az a benyomásunk, hogy ez a csodálatos magyar költő és elemző elme mintha rajongása közben maga sem vállalná az alvilági távlatot, a túlságos elmélyedés és süllyedés és *feltétlen lényeglátás kockázatait*, és megelégedne azokkal a közlendőkkel, amelyeket tágas időközökben a fordító alkalmi pillantása képes számba venni. Rilke verseit át- meg átszövik a költői, lélektani, filozófiai, egzisztenciális állítások, súlyukat éppen az elvont szférába átemelt, általában egyetlen versen belül is fokozódó erejű, több „okulási szintet” átfogó, apodiktikus állítások sugározzák. Nemes Nagy ellenben fázik az állítástól, inkább töményített természeti képek sorával, talányossá nemezelt metaforákkal, fenyegető hangulatú látomásokkal hozakodik elő, hogysen éles jelzetekkel keretezné, mélyítené el a belterjes képi részletezést.

Az imént említett „nincs életrajz!”-szemlélet, nem kétséges, helyes irányba mutat. A magyar lírafelfogás feszélyező mértékben személyes gyakorlatát módosítani, azt háttérbe tolni az objektivitás magasiskolája felé: ez lehetett Nemes Nagy óhaja az ötvenes-hatva-

nas években. Aki azonban a materiát ismeri, nem rejtheti véka alá azt a tapasztalatát, hogy Rilke életének (elsősorban kiterjedt levelezésében megnyilvánuló) szellemföldrajzi atlasza hallatlan léptékben megvilágítja, elmélyíti, magyarázza, sőt *átlényegíti* a költői célzatú életművet. Az utóbbi időben megerősödött a világban az a feltevés, hogy a Rilke-műveknek igenis van másik arca, rejtett vonatkozási rendje, életrajzi katasztere, és a költő útjainak, viszonyainak, érzelmi háztartásának ismerete más dimenziót kölcsönöz az amúgy kissé száraz objektivitásnak.

Többet mondok: már Nemes Nagy vizsgálódásainak idején sem tűnhetett maradéktalannak a mű személyes elemeinek végletes elhanyagolása, hiszen – hogy kapásból csak három adalékot nevezek meg – az *anya*-, a *katona*iskola- és a *tékozlófiú*-motívum szemlátomást egyre baljósabb szókinccsel tölti meg az egyes darabokat, egyértelműen biografikus okadatolással. De említhetném a *keresztény hit* elvesztésének drámáját (már a *Neue Gedichte* megrendítő darabokkal igazolja ezt a feltevést), vagy az állandó és makacs külföldön tartózkodás képzeteit (a két témakör többször feltolul már a tízes évek írásbeliségében, és aztán a Richard Dehmellel folytatott híres szóváltásban éri el csúcspontját, lásd a *Thurn und Taxis*-, valamint Sizzo-levelezés vonatkozó helyeit. Dehmel Rilkét az állandó külföldi tartózkodás miatt hazafiatlansággal vádolta, és nem értette, hogyan lehet idegen nyelvi környezetben hibátlan német verset írni. Rilke válasza nem csak meggyőző, hanem adalék az idegen környezetben létrejött műalkotás lélektanához).

Úgy tűnik, a gyermekkor traumáinak egyre nyíltabb kibontása, a közvetlenség erősödése, a nyílt fogalmazásmód kedvelése: mindez a húszas évek érett Rilkéjének jegye, és nem igazolja a kizárólagos objektivitás tézisé. Valójában, azt hiszem, egyetlen író sem marad meg egész életében egyazon eszméleti nyomdokon, hanem amolyan szemléleti kilengések formájában próbálja közölni mondandóit, nem ragaszkodva egyetlen eszméleti szöghöz. Nemes Nagy pontosan ábrázolja az elvont „filozófiai légkör” jelenlétét az életműben, de nem egészíti ki azzal, hogy minden elvontság mögött konkrét tapasztalatok lappanganak. Persze, lehetséges a kizárólagosan szellemtörténeti, filozófiai megközelítés (Kierkegaard, Heidegger vagy más létfilozófiák felől), de a valódi, összetett, sokrétűen méltányos Rilke-értés csak a „nincs életrajz”-szemlélet megváltoztatásával lehetséges.

Nem zárhatom írásomat a tény említése nélkül, hogy Nemes Nagy Ágnes az első olyan Rilke-fordítónk volt, aki nem csak egy-egy darab átültetésével kísérletezett, hanem általában a rilkei tónus kikeverésével. Teljesen azonosulni tudott Rilke szemléletével, és egyetemessé próbálta tenni a magyar költői beszédet.

Akadtak, ki tagadná, már előtte is érdemes vállalkozások, hadd utaljak Kosztolányi és Szabó Lőrinc zamatos változataira, vagy Károlyi Amynak az 1947-es *Szegezettek a földhöz csillagok!* című verseskötetében közölt *Orpheus. Eurüdiké. Hermész*-fordítására, mégis vitathatatlan, hogy a Rilke-hangot a hatvanas évek elején megjelent vers- és prózakötet teremtette meg, és ez főleg Nemes Nagy Ágnes és Szabó Ede érdeme. A két kötet megjelenése – bár jóformán észrevétlen maradt – nem mindennapi esemény volt. Itt ugyanis a német nyelvű költészet Hölderlin-Trakl-Christine Lavant-Paul Celan-vonulatának eszmei és nyelvhasználati tengelyét kellett kidolgozni és a magyar ízlés számára meggyőzően bemutatni. Ez nem csekély nyelvtudást, verstani készséget, gondolkodói erőfeszítést követelt. Közismert dolog, hogy pl. Hölderlin-fordításaink (még Rónay György vagy Kálnoky László termékei is) hemzsegek a leiterjakaboktól, és az a végzetes, kártékony feltevés, hogy a német költői beszéd lila gőzökből, nehézkes filozofikumból, szögletes gesztusokból táplálkozik, eleve irtózatot vált ki a magyar befogadónak még a legjobbjából is.

Nemes Nagy Ágnes fordítói erőfeszítéseinek három mozzanatát emelném ki:

1. *A versek mennyisége*. Az 1964-es, *Vándorévek* címen megjelent műfordítás-gyűjteményben uralkodó helyet foglal el a Rilke-anyag, 41 költemény. A fordító ezzel is jelzi az idegen

költő jelentőségét, saját egyéni vonzalmának súlyát, az időbe visszanyúló érdeklődési és érlelődési szintjét. Ez az arány, különösen a hatvanas évek Magyarországon, nem csupán mellékes adat volt egy kötetben, hanem amolyan rejtett, járulékos üzenet, értékrögzítés, nem vesztélytelen tett. Mondhatnám: szellemi értelemben vett országelhagyás, disszidálás. A versbőség ezenkívül közvetve jelezte, hogy az átültető évtizedek óta foglalkozik Rilke művészetével, s itt most mintegy megjelöli saját költői eszméletének legfontosabb forrásvidékét. Röviden annyit: egy-egy idegen költő élete és irodalma sokszor döntően igazgatja a befogadó egész gesztusrendszerét, életben és írásban egyaránt. Pl., úgy tűnik, Rilke hosszas hallgatása, kultúramámora, magányetikája, személyes érintkezéseket kerülő életmódja, formai hagyományhűsége és a szakralitás elemeinek – tételesen vallásos elkötelezettségtől mentes – használata: mindez mélyen befolyásolta a magyar költő-fordító egész valóságát.

2. A válogatás szempontjai. A *Vándorévek*-kötet főleg a korai és középső Rilke műveiből szemelget, s csak elvétve fordul elő egy-egy kései, a húszas években keletkezett darab (pl. a *Kört jár velünk* kezdetű orpheuszi szonett, a *Napsütötte országúton* vagy a költő *Sírfelirata*; *Az első elégia*, tudjuk, nem 1922-ben, hanem 1912-ben jött létre, az adriai osztrák partvidék sziklás kastélyában, Duinóban). Ez a korpusz, mint említettem, kissé szokatlan fénytörésben észleli azt a hangsúlyarányt, amelyet az egész életmű mutat, hiszen csak fogyatékosan tükrözi az 1907–1908 és 1922 közti időszak nagy teljesítményeit, pl. a Spanyolországban keletkezett nagy *éjszaka-verseket*, a húszas évek káprázatos eszméleti finomodásait, a svájci tájban fogant négy francia nyelvű kötet darabjait.

Valaki ellenvethetné, hogy egy fordító nem köteles egy-egy külföldi életmű eredeti értékarányait tükrözni, hiszen az átültetésnek más szempontokat is figyelembe kell vennie stb. Igaz, igaz, felelhetjük, csakhogy itt (és a későbbi, 1983-as Lyra Mundi-kötetben is) a szerkesztők inkább egy „közérthetőbb” verssel szaporították az anyagot, vagy ugyanazon darabot négy magyar változatban is közölték ahelyett, hogy az életmű centrális jelentőségű szövegeit felmutatták volna (pl. a tizenegyediknek tekintett, ún. *Cvetajeva-elégiát*). Tehát azt mondom, hogy Nemes Nagy figyelmének behatároltsága egy egész nemzedék értékrendjét határozta meg, s ennyiben önmagán túlmutató viszonylatban igazi veszteség.

3. Ugyanakkor a költőnő óriási érdeme, hogy első ízben próbálta meg *nagyobb tömbben* érzékeltetni a rilkei belcanto varázsát, a csodálatos rimelés modulációs gazdagságát, valamilyen egységes tónus szükségességét, s általában a formahű fordítási hagyomány összes erényét. A fordítás zeneisége itt is bámulatos, noha az állandó Rilke-szóanyag átmentése a formahű technika keretei közt nem volt lehetséges, és a németben sokszoros fénytörésben csillámló szemantikai szömezőket alig-alig ismeri fel a magyar olvasó. A versek sajnos nem időrendben jelennek meg (a *Napsütötte országúton* pl. megelőzi *Az első duinói elégiát*), s ez a tény az eredeti életmű szóhasználatának egyre mélyülő elvontságát, ennek változását nem követi. A festői, érzéketlen részletezést kínáló korábbi költemények modellálása gyönyörű (ezek közt is legszebb *A fiú*), de a fordító szemlátomást fázik hosszasan keresgélni a fogalmi fordulatok magyar megfelelőit, fél a szárazságtól, a magyarban gyengébb hatáselemként megjelenő, sőt gyakran egyetlen kifejezéssel meg sem ragadható eszmei tartalmaktól. Rilke esetében, azt hiszem, csak akkor jöhet létre egyenértékűség, ha a fordítónak sikerül a szöveget – hadd használjam a tökéletesen szabatos német szót – *umschaffen*, azaz „átalkotnia”, tehát a magyarban a tudattalan gyökereinél tapogatózva fogalmilag megragadnia. Amíg ez a folyamat nem zajlik le a magyar Rilke-fordításban, sőt mondhatnám, a költészeti tárgyú szellemi közbeszéd területén, addig valódi egyenértékűsége alig van esély. Nemes Nagy Ágnes mindenesetre megpróbálta elmondani „a nehezen mondhatót”, komoly jelentésbeli fakulás nélkül, persze a formahűség furcsa szabadság-lehetőségeket kínáló béklyói között.

Az imént említettem, Nemes Nagy Ágnes az utolsó pillanatokig megőrizte Rilke iránti hűségét, és életének végső időszakában is emlékezett arra, hogy ez a költő a szellemi és emberi ínség veszélyei közt is biztonságot adott neki, megtanította a helyes szavakra. *Wer spricht von Siegen? Überstehen ist alles* (Ki beszél győzelemről? Kibírni, az minden.) – idézhette Rilke mondatát a rajongó az évtizedes vagy csak néhány napos vészhelyzetekben.

Végül hadd elevenítsem fel itt azt az igaz történetet, amelyet Nemes Nagy halála előtt négy héttel jegyzett le Polcz Elaine kérésére. A Városmajorban vagyunk, 1956 októberének-decemberének puskaporos, ágyúcsöves napjaiban. Egy szűkös lakásban együtt tölti a forrongás napjait a Mészöly és a Lengyel–Nemes Nagy házaspár. Idézem: *„Ali meg én üvegben eltett zöldbabot vagdaltunk. Ültünk két kis széken az ún. zöld szobában, közöttünk a vájdling, tisztítottuk és vágtuk a paszulyt. Közben, magunk szórakoztatására Rilke-verseket mondogattunk magyarul (olykor németül). Megáll az ajtóban Németh László: Hát maguk mit beszélnek? Mondjuk, hogy mit. – Rilke? – mondja N. L. – Rilke? Hiszen az teljesen érthetetlen költő. – Ali meg én döbbenet bámultunk a paszuly fölött. Nem tudtunk egy szót sem szólni. Érthetetlen? Rilke?”*

Tehát két asszonynak megkönnyítette a túlélést ez az érthetetlennek elhírlelt költő. De lehet, hogy csak azoknak segít élni, akik hosszú évtizedeken át vissza-vissza tudtak térni hozzá, hogy értelmet tulajdonítsanak sorainak a legkilátástalanabb helyzetben is. Lehet, hogy Rilkét főként az képes felfogni, akit sorsa a kelletténél gyakrabban szembesített a lét és nemlét kérdéseivel. Azt is elmondhatjuk: Rilke és Nemes Nagy olvastán már az is vigasztal, hogy láthatárunkon, a közelünkben valakit makacsul betöltött a *magasság vágya*.

Lengyel András

Ignotus Hugó, a regényalak

Egy Babits-regény életrajzi tanulságai

1

Babits Mihály *Timár Virgil fia* címe regénye a Nyugat 1921. július 1-i számában jelent meg. A közlésnek két érdekessége is volt. A regény – kisregény? – szokatlan módon nem folytatásokban, hanem egyben lett kinyomtatva, a 965–1017. oldalakon. S a lap főszerkesztője, legalábbis névlegesen, akkor még Ignotus Hugó volt, aki, mint hamar kiderült, a regény egyik figurájának, Vitányi Vilmosnak „modelljét” szolgáltatta. Sipos Lajos kutatásaiból tudható (vö. Szőke 2014: 426.), a Nyugat tényleges (de ezek szerint mégsem mindenható) szerkesztője, Osvát Ernő, Ignotusra való tekintettel, nem is helyeselte a regénynek éppen a Nyugatban való megjelentetését, ám a lap finanszírozásának kulcsfigurája, a különben Ignotus „jóemberének” számító Fenyő Miksa szava döntött. A *Timár Virgil fia* a Nyugatban jelent meg. (Fenyő motívumainak tisztázása természetesen megérne egy elemzést, de ez nem e tanulmány tárgya.) Ezzel egy furcsa, visszás helyzet alakult ki, amely, mint utóbb kiderült, nemcsak Babits és Ignotus viszonyát, de a Nyugat történetének alakulását is messzemenően befolyásolta. Ignotus saját lapjában kapott teljesen soha fel nem dolgozható sebet, s annak a szimbolikus törésnek, amely közte és a Nyugat között 1929-ben bekövetkezett, a kezdete bizonyosan Vitányi Vilmos figurájának megteremtésében keresendő. Az első, egészen a törésig elvezető nagy repedés itt lelhető föl. Vitányi figurájának megalkotása ugyanis, alig leplezetten, Ignotus belső, Nyugaton belüli kritikája volt (vö. Tverdota 2009), s a modern magyar irodalom legfontosabb intézményének, a Nyugatnak az 1919-ig tartó prosperálását lehetővé tevő belső konszenzust mondta föl. Nem nyíltan persze, hanem a fikció fedezékébe húzódva, egy regényalak jellemzésébe csomagolva – ám a kódolás oly átlátszó volt, hogy a dekódolás az irodalmi élet bennfentesének semmi erőfeszítésébe nem került. A kódolás, a regényalak megteremtése inkább csak a látszatok fenntartását, a nyílt ütközet elkerülését, elfedését szolgálta.

2

Babits a regényben természetesen nem írta le Ignotus nevét, ő „csak” egy Vitányi Vilmos nevű zsidó újságíró szerepeltet. Vitányi pedig regényalak, azaz fiktív figura, a referenciális olvasás így, vélhetjük, inadekvát. „Minden hasonlóság élő emberhez csak a véletlen műve lehet”, ahogy a regényírói – önvédelmi – retorika igen régtől fogva állítja. Ezt a hatálytalanító, a figura mögül a modellt eltüntető érvelést azonban ez esetben nemigen lehet akceptálni. Vitányi Vilmos életbeli mintája ugyanis csakugyan Ignotus Hugó volt, így látták ezt már a kortársak is, akik felismerésüknek hangot is adtak.

A regény kéziratát az első egyikeként olvasó, s „mindenkit” jól ismerő szerkesztő, Osvát éppúgy mindjárt felfigyelt erre az összefüggésre (vö. Szőke 2014: 426.), mint, mondjuk, az emigráns Bécsi Magyar Újság kritikusa, Komlós Aladár, aki szerint Vitányi „Ignotus kaján torzképe” (BMU 1922. júl. 2. 7.). König György pedig, aki felismeréséről magának Babitsnak referált (1921. augusztus 23-i levelében, tehát igen korán), meglepő distinkcióval élt. *„Vitányi alakjával kevésbé voltam meglegedve, ez csak mint Ignotus-portrait elsőrendű, a regényalaknak, ki Pista lelke fölött győzedelmeskedik, egy ideálnak kellene lennie, Vitányi azonban még komikus is.”* Majd ehhez, zárójelben, mindjárt magyarázatot is fűzött: *„Annyira elevenül állott előtte Ignotus, hogy még olyasmit is felvettél róla Vitányi jellemébe, ami a kívánt jellemképet egészen fölösleges módon, vagy pláne helytelen irányba tolhatná el. Arra gondolok, mikor elmondd róla, hogy két napilapnak dolgozik, még pedig egy conservatív lapnak és egy progressivnek.”* (Babitslev 81.) S ha ennyi tanúságtétel nem elég számunkra, azt sem árt tudnunk, maga az érintett is így fogta föl a figurát. Ignotus, nyilvánosan is, elismerte, hogy ő volt Vitányi mintája. Előbb, 1924 elején csak általánosságban, de pár évvel későbbi megnyilatkozása fényében igencsak beszédesen szólt erről. *Vallomás* című, a Nyugat 1924. január 16-i számában megjelent cikkében így beszélt regényalakká válásáról: *„Mialatt nem voltam otthon, a rám, érzékenységre vagy egyébre való tekintet nem nyűgözte tovább az indulatokat, melyek, mint minden ember iránt, énrántam is felkelhettek felebarátaimban. [...] [M]ondhatom, mesterségünkben nem utolsók voltak, akiből, mint olvadáskor a Münchausen trombitájából, egyszerre tört ki a visszafojtott mondhatnék. Két-három regényt tudok – kimondott szidalmakat s kifigurázásokat nem is említve –, melyek hol mellékfigurának, hol egyenesen hősnak engem építenek ki, vagy meg vagy át. Megvallom, amilyen számár vagyok magam felől, itt sem ismernék magamra, ha egy-egy életrajzi vagy testi figurámból vett adat bele nem üttetné velem mintegy az orromat, hogy no bibas, itt alighanem rólad van szó. Mondhatom: szerelmes nem lehetek magamba ezen megformáltatásaim után, és sovány vigasztalásom, hogy qui mange du pape, en meurt, s a különben jó íróknak különben jó dolgában az én figurám nem túlságosan sikerült.”* (*Vallomás*. Nyugat, 1924. 2. sz., kötetben: TaF 31–32.) Az idegen nyelvű betét (magyarul: Aki a pápától kap enni, belehal) régi francia mondás, a hírhedt Borgia pápa, VI. Sándor udvarában gyakori mérgezéses halálesetekre utal. Itt, mint allúzió, tanulságos szemantikai rétegeket hoz mozgásba, s ha jelentését, megengedhetetlenül, leegyszerűsítjük is, annyi a leegyszerűsítés után is marad belőle, hogy itt az irodalmi élet mérgező légkörére történik utalás. A három évvel későbbi vallomás pedig már mindent nevére nevez. 1927. február 16-án, a *Teremtő indiszkrécio* című cikkében, a *Timár Virgil fiát* is szóba hozta, s egy gondolatmenet illusztrációjaként kimondta: *„Van e regénynek egy figurája, egy zsidó aforizmaíró, Vitányi nevű, ki kacérkodik a katolicizmus-sal s általában kacér s magakelletté egyéniséggé. Van ez embernek egy-két adata, mely egyenesen az én életemből vétetett – én talán tragikumot s áldozatot tudok megettük, de kifelé látszódhattak így. A figura inkább érdekes, mint becses vagy jóleső, s akit tükröz, nem teszi tükrebe. Mindenfelé énrám ismertek benne, én magam is – noha becsületesebb önismerettel sem tudom magamat ilyennek, s maga Babits is kijelentette – utóbb mellettem mint társ, mint barát, mint ember, mint költő mellett hitet is téve –, hogy nem engem gondolt vele. Hiába: a tövise megvan bennem, s nem hiszem, hogy Babitscsal ez életben úgy tudnék lenni, mint voltam vele annak előtte.”* (VI 572.) Ebben a beismerésben nemcsak a tényszerű elismerés a beszédes, de a sérelem ereje és tartóssága is. Aki ezt írta, az – tárgyilagosságra és konszenzusra törekvése ellenére is – mélyen megsértett ember. Vagyis, túl azon, hogy elismerte a számára kellemetlen azonosítást, hogy tudniillik Vitányi modellje ő volt, a sérelem is kibuggyant belőle. Vitányi figurája nem egyezett önképével. Énidegennek érezte.

Az igazi kérdés így nem az, hogy csakugyan Ignotus személye szolgált-e mintául a regényíró Babitsnak, hanem az, hogy a minta és a regényfigura viszonya miképpen írható le. Vagy másképpen, konkrétan kérdezve: mi az, ami a történeti Ignotus jegyeit

mutatja Vitányi alakjában, s mi az, ami a fikció természetéből adódó kompozicionális elem? Egy ilyen distinkció végigvitele két szempontból is termékeny lehet. (1) Segítséget ad az Ignotus-karakterisztika leírásához, hiszen kiemeli azt, ami csakugyan őt jellemezte, s leválasztja róla azt, ami nem a történeti személy, hanem csak a figura tulajdonsága. Ugyanakkor (2) megmutatja egy konkrét esetben az írói alakítás természetét is. Láthatóvá teszi ugyanis, hogy mi az, amire a regényírónak mintája adottságaitól eltérve is szüksége volt.

3

A kérdés megválaszolása előtt érdemes tisztázni egy-két dolgot. Egy regényfigura minta alapján történő megformálása minden esetben kettős természetű folyamat: *kódolás és átrajzolás*. A modell és a figura soha nem lehet azonos, a tökéletes mimetikus „rekonstrukció” elképzelhetetlen. Egyrészt a modellt a fikció követelményei szerint el kell rejtteni, másrészt a kompozíció igényei szerint át kell alakítani, ami azzal a nem lényegtelen következménnyel jár, hogy a figura narratív identitása szükségképpen más lesz, mint a modellként felhasznált történeti személy valóságos jellemzői. Ha ezt az átalakító műveletet felbontjuk, legalább négy műveleti lépés jól elkülöníthető. Az első lépés, paradox mód, az elrejtés. Azt, akit nyersanyagként fölhasználok, el kell rejtennem az illetéktelen, „magánemberi” tekintetek elől, az olvasó már csak a „végtermékkel”, a regényalakkkal szembe-sülhet. Ez a művelet lényegét tekintve szimpla átnevezés. Ignotus Hugót a regényben Vitányi Vilmosra nominálom, a Magyar Hírlap pedig Magyar Ujság, a Világ Új Világ lesz. Ez az elrejtést szolgáló átnevezés szabad, de nem önkényes művelet. Az új név általában, akaratlanul is megőriz valamit a mintából, gyakran többet is, mint amit az átnevező író megőrizni akart. Ez a minta hatalma, amely saját magából rákényszerít valamit a felhasználóra. (A választott névnek is a figurából kell következnie.) A második művelet, ha már a rejtés megtörtént, az, ami a modell létjogát megadja: a modell bizonyos tulajdonságaira szükség van a szövegszerveződés szempontjából, ezért megtörténik ezek átvétele. Az ilyen átvétel adja vissza leginkább a modell valóságát, hiszen nyers, alakítatlan (vagy alig-alig alakított) valóságelemekről, realitásfragmentumokról van szó. Az alacsony termet, a görbe láb, a „néger-zsidó” arctervezés jellegzetesen ilyen realitásfragmentumok – ezeket ismerik fel a „tájékozott” olvasók, ezek alapján történik meg a modell azonosítása. (Az azonosítás persze az esztétikai önelvűség ideológiáját figyelmen kívül hagyva történik, de maga a művelet, tetszik vagy sem, elvégezhető, s mindenkor el is végzik.) A harmadik művelet az átvétel speciális változata, az átrajzolásaként megvalósított átvétel. Ez a művelet kettős természetű. A valóságelem jól fölismerhető benne, ugyanakkor ez az átvétel nemcsak nem szolgál, de kimondottan átalakító átvétel. A modell figyelembe vett jellemző sajátosságát strukturálisan átrendezi. Ilyen például Vitányi Vilmos „Pistától” elkobzott könyvének bemutatása. „Mindenki”, aki ismeri Ignotus életművét, az ő könyveként azonosítja e könyvet, ugyanakkor, aki igazán ismeri Ignotust, az azt is kénytelen észrevenni, ez a jellemzés nem „objektív” jellemzés, hanem célirányos, lényeges elemeket elhallgató, másokat megnövelő, túlhangsúlyozó. A jellemzés az írói megjelenítés eszköze, nem pedig a megértő s archiváló filológia teljesítménye. Ez a művelet mindközül a legkényesebb és legveszélyesebb, mert – fikció ide vagy oda – ennek eredménye utóbb rávetül az azonosított modellre, s félreinterpretálja azt. Sőt ráég, jóllehet a modell szempontjából ez a jellemzés igaztalan, nem hiteles, félrevezető. A negyedik művelet a mintától való szabad elvonatkoztatás művelete. Ez a jegy, akár személyiségvonás, akár cselekvés, akár bármi más, idegen a modelltől, az író „kitalációja”, maga a par excellence fikció, de az olvasó

számára ez is a regényalak jegyeként jelenik meg. A regénynek az a motívuma például, hogy Vitányinak nem volt gyereke, illetve csak egy „törvénytelen” fia volt, Pista, jellegzetesen ilyen motívum. Ez a beállítás, ez a családtörténeti szituálás a modelltől, a történeti Ignótustól már teljességgel idegen. A regénynek azonban nagyon is fontos eleme, történetalakító és szövegszervező.

Ez a négy alapművelet természetesen legalább két szempontból értelmezhető. A modelltől és a regényéből. A két értelmezés, bár ugyanabból az anyagból merít, merőben különböző. Ha a modell szempontjából értelmezzük a műveletsort, akkor az a kérdés aktiválódik, mi s hogyan vetül rá a regényszövegből a történeti szereplőre. A figura megalkotása ugyanis a modell szempontjából egy olyan beszédaktus, amely az ő „jellemzését”, következképpen meghatározását és megítélését végzi el. S ez a mérlegelés számára lehet „kedvező” és „kedvezőtlen”, saját kvalitásaitól és teljesítményétől függetlenül. Ilyen értelemben a modell mindig kiszolgáltatott az írónak. A karakterisztika valós és fiktív elemei ugyanis új, a modelltől idegen kompozitumot képezve önálló életre kelnek. Fikcióból „realitássá” válnak. Ha viszont a regényalakítás szempontjából vizsgáljuk a regényfigura valós és fiktív vonásait, egy prózapoétikai szempontot érvényesítünk, azaz teljesen más jellegű problémákhoz jutunk el. Arra kereshetjük a választ, hogy milyen poétikai megfontolásokból, milyen célzattal használta fel modelljét az író, s milyen változtatásokat hajtott végre rajta. E prózapoétikai szempont, szakszerű elemzés esetén, a regény szerzői intencióját tárja föl. (Vakhit, babona, hogy nincs ilyen intenció, van, tagadása csak bizonyos esztétikai ideológia érdekében áll.)

E tanulmány, bár szükségképpen mindkét nézőpontot érvényesíti valamilyen mértékig, elsősorban a modell szempontjából teszi láthatóvá a szövegtörténeteket. (A másik szempont érvényesítése, úgy gondolom, maradjon a Babits-interpretáció ügye.)

4

Vitányi Vilmos figurájának összevetését a történeti Ignótus Hugóval viszonylag jól el lehet végezni. Ignótus alakja ugyan csak filológiai rekonstruálható, s egy rekonstrukció sohasem maradéktalan, lyukak és bizonytalanságok vannak benne. De a rekonstrukció, egyes divatos teóriák vélekedéseivel ellentétben, nem lehetetlen. Ignótusról nagyon sok mindent tudhatunk, igen sok „nyomot” hagyott maga után. S így a regényalak és a valóságos ember nyomai szembesíthetők. Megállapítható, hogy a figura mely elemeit igazolják vissza a nyomok, mely elemeit nem, s melyek ellentétesek vele. A regényalak és a rekonstrukció, egymásra vetítve, kirajzolja az egyezéseket, a különbségeket és az össze nem illéseket.

Annyi azonnal nyilvánvaló: Vitányi figurájának sok vonása a modelltől van átvéve. A külső megjelenítés nyers, csaknem alakítatlan valóságelemekből épül föl. A szöveg Vitányi „*kis termetére, görbe lábaira, erősen keleties típusú arcára*” hívja föl a figyelmet (Krk 63.), majd így mutatja be: „*nagyon is keleti, néger-zsidó vonású, keresett modernséggel öltözött kis, finom úriember*” (Krk 70.). Mindez, akár kedvező, akár kedvezőtlen jellemzőként olvassuk, Ignótus sajátja. Ezeket a vonásokat emeli ki Major Henrik két ismert karikatúrája is, különösen az 1911-es (Színházi Hét, 1911. 26. sz. 4.), de az 1913-as is (Taf B1.). S a fényképek is ezt erősítik – leginkább egy 1920-as években készült csoportkép, amely Ignótust szinte paradigmatisztaságban ilyenként állítja elének. Útleveleének későbbi portréfotója szintén a sötét arcszínre, a „keleties” vonásokra hívja föl a figyelmet. Egyezik az életkor is. Vitányi „ötvenen túli” férfi (Krk 64.), Ignótus pedig 1869-ben született, tehát a regény összövegének keletkezésekor (1919) volt ötvenéves, a regény első pub-

likálásakor pedig az ötvenkettedikben járt. „Öregapja”, azaz nagyapja még „kaftános zsidó” volt (ahogy a regény állítja: Krk 63.), ám ő, „kaftános zsidók maradéka” (Krk 69.), már nem megvetett „sárgafoltos” volt, hanem elismert, széles körben méltányolt ember. (Ignotus apai nagyapja rabbi volt, anyai nagyapja is vallásos zsidó. A zsidó tradícióból való kilépés, a „civil” karrier építése apjával, Veigelsberg Leóval kezdődött, aki orvosnak készült, de neves újságíró és szerkesztő lett. Külsejében egyébként Ignotus nem apjára, hanem anyjára ütött.) Vitányi jellemzésében fontos szerepet kapnak a „piperecikkek” (Krk 62.), általában a higiénia és a testápolás igénye, például férfi létére is „parfümöt” használ (Krk 70.). Ez megint egyezik Ignotus gyakorlatával, aki írásaiból is kikövetkeztethetően a higiénia tudatos gyakorlója volt, aki a „tisztá fehérmű” fontosságáról sem áttalott írni stb. S ezen túl a társadalmi szerep több összetevője is megegyezik figura és modell között. Vitányi „progresszív, szabadkőműves író” (Krk 76.), két napilapnak is belső munkatársa (Krk 63.). Ezek, ismerve Ignotus életrajzát, nyilvánvaló egyezések, még a szabadkőművesség is stimmel. Ignotusnak is, Vitányinak is könyvei jelentek meg stb. A karakterisztika azonban a szerep megjelenítésében már vegyülékes, idegen elemekkel is összekapcsolódik. Ezek áttekintése előtt azonban célszerű még fölhívni a figyelmet két olyan egyezésre figura és modell között, amelyek bár nagyon is intim természetűek, azonosságot mutatnak. Vitányi a regény egy pontján *„kedvetlenül nézte valamely folyóiratban egy felkapott költő újabb művét, arra gondolt, hogy ha a pénzszerzés, az újságírás el nem vonja, ő lenne tán ma az, aki ez a költő lett, sokkal kevesebb intelligenciával, de frissebb erővel; a magyar irodalom modernségének, megnyugtatásodásának úttörője...”* (Krk 62.). Hogy Ignotus „kedvetlenül” nézte volna egy másik költő művét, azt nem tudjuk, ez ellenőrizhetetlen. De az, hogy ambíciója legmagasabb pontját a költészet jelentette, s nemcsak költőnek tartotta magát, de költői pályája kiteljesedésének elmaradását is kudarcként élte meg, az tény. Erről nyilvánosan is, magánlevelekben is szólt, így például Versei 1918-ban megjelent kötetében is. („Az itt következő kevés vers olyan valakiéből való, kit bár élete messze terelt a kiélés e módjától, mégis azt hiszi, hogy tulajdonképpen erre született.” [p. 3.] Ezt a vallomást, mint a kötet kritikusai, Babits is olvasta.) S bizonyos, hogy ez az ambíció és ambíciója „kudarca” az életmű egyik központi kérdése, Ignotusról szólva nem kerülhető meg. A Vitányi-karakterisztika tehát az Ignotus-életrajznak a modell szempontjából nagyon érzékeny, de valós problémáját exponálta. S leszögezhető, a Vitányi = Ignotus „azonosítás” egyik kiemelten fontos eleme ez, jóllehet természete szerint „puha”, könnyen formálható („szubjektív”) momentum. Ehhez a helyzethez tartozik, pontosabban, e helyzetnek egy másik vetületét mutatja meg Vitányi jellemzésének egy másik pontja is. *„Vitányi a könyvére gondolt, az igazi könyvre, melyet mindig szeretett volna megírni s melyet immár nem fog megírni soha. Az ő könyvei csak hírlapi cikkeknek, tárcáknak és aforizmáknak gyűjteményei voltak s bár így is nagyra tartotta őket, maga volt legjobban meggyőződve mulandóságukról.”* (Krk 63–64.) Ez a leírás az Ignotus-életrajzzal megint csak igazolható. Ez a lehetőségvesztés volt (egyik) nagy szívfájdalma. A meg nem írt „igazi”, könyvszerű könyv elmaradását, a pótlásra tett próbálkozásai életkörülményeiből fakadó kudarcait leveleiben többször ő maga is fölemlgette. A regény e ponton tehát biográfiailag hiteles. (Persze Ignotus utóbb nem véletlenül használta az „indiszkreció” kifejezést regényalakká válásáról szólva. Ezt a kudarcát, ezt a fájdalmát ő maga mondhatta el Babitsnak, négy szemközti, bizalmas társalgásaik során.)

A Vitányi = Ignotus azonosítás legerősebb argumentuma a regényolvasók számára minden valószínűség szerint mégis a Vágner Pistától hittanórán elkobzott könyv narrátori bemutatása. Ezt a részletet, amelyet nem valamelyik szereplő mond el, hanem narrátori közlés, s így lényegében az író álláspontjának, a figurához való viszonyának indirekt, de erős jelzése, érdemes egészében idézni. *„Egy új magyar könyv volt a kezében [ti. a könyvet elkobzó hittanárnak], amely akkortájt nagy feltűnést keltett; egy zsidó írónak a*

műve, szellemes cikkek és aforizmák, szabad és szkeptikus hangon írott könyv. Az író – Vitányi Vilmos – típusa volt annak a modern újságírói intelligenciának, mely mindenhez tud egy kicsit és semmit sem vesz egészen komolyan, mindenről van aperçuje, de semmiről sincsen véleménye, sőt a véleménytelenséget elvő és a fölényes intelligencia egyetlen kritériumává magasítja. A katolikus irodalmi lapok hosszú és elkeseredett cikkekben bírálták ezt a könyvet, mely szent dolgokból könnyelmű és fölényeskedő játékokat űzött, zszurnalisztikus féltudását mindenről rosszakaratúlag interpretálta, zsidó módon, léha »esztétikai« szempontokból kiindulva, kacérkodott a katolicizmussal, s szomorú elvtelenségében a legüresebb és legsivárabb szkepszis kapuit tárta föl.” (Krk 52.) Ez a narrátori közlés, akárhogy nézzük, már felemás szöveg. A könyvről, a könyvből kiindulva beszél, de valójában nem a könyvet írja le, hanem a könyv alapján egy alkotói típust konstruál. Nem lehet azt állítani, hogy ez a jellemzés Babits önkényes kitalációja lenne, ez az Ignotusról (maig) élő egyik vélekedéstípus sűrítője. Ezért ismernek rá belőle. Mint az irodalmi életben fölszínre vetődő kulturális sztereotípiák „pontos”, a sztereotípiák lényegét foglalja össze. De mint egyéniségképet nem helytálló, részletei pedig sok ponton elrajzoltak, a figura negatív profilját teremti meg. Maga a könyv definiálása („szellemes cikkek és aforizmák, szabad és szkeptikus hangon írott könyv”) még megfeleltethető Ignotus 1908 körül írott könyveivel, például az 1910-es *Kísérletekkel*. A könyv alapján alkotott tipológia viszont irodalomtörténetileg már nem reális, csupán a valóságmeghatározásért folyt kulturális harc egyik lehetséges implikációja. Konzervatív modernségkritika. Ignotus felől nézve: torzkép. S mint ilyen, a modellként szolgált valóságelemek átalakításaként, átrajzolásaként értelmezhető. Tagadhatatlanul a figura jellemzésének egyik meghatározó pontja ez – s éppen az átrajzolás révén az. A jellemzést, talán mondani sem kell, sem a regényfigura, sem a modell nem teheti ki az ablakba.

Már itt látszik, Babitsnak az átrajzolt Ignotusra volt szüksége regényéhez.

S ezt az átrajzolást, a valóságelemeknek a fikció logikája szerinti deformálását Vitányi bemutatásának, szerepeltetésének szöveggeneráló elvévé tette. Ez a valós momentumokat „célirányosan” átrajzó írói gesztus mutatkozik meg Vitányinak abban a jellegzetességében is, hogy „mindenről két véleménye” volt. *„Vitányi megszokta, hogy mindenről két véleménye legyen és lassankint maga sem tudta, melyik az igazi.”* (Krk 63.) Ez a regényben arra vezetődik vissza, hogy két lapja volt, egy konzervatív és egy progresszív. S mivel mást kellett írnia itt, s mást kellett írnia ott, idővel az a meggyőződése alakult ki, hogy: *„De hát mi is az a vélemény? Önmagunk korlátozása.”* (Krk 63.) Nem kétséges, ez a jellemzés Ignotus nevezetes paradoxonjára vezethető vissza, miszerint *„nem értek egyet önmagammal”*. S az is tény, Ignotus két, más-más irányultságú napilapnak, a Magyar Hírlapnak és a Világnak is dolgozott. Vitányi jellemzésének konstrukciója azonban mégsem azonos Ignotus tényleges helyzetével és beállítódásával. S nemcsak azért, mert Ignotus 1892-től volt a Magyar Hírlap cikkírója, belmunkatársa, a Világnak viszont csak 1910-től (!) – a kétfelé való elkötelezettség tehát nem lehetett kettősségének oka. Amikor (párhuzamosan) a Világ kötelékébe lépett, már rég kialakult írói egyénisége, beállítódása alapszerkezete már rég rögzült. S a két lap nem is állt oly mértékben szemben, mint azt a regénybeli besorolás (konzervatív, progresszív) sejtetni enged. A Magyar Hírlap, amelybe Ignotus kora fiatalságától dolgozott, saját, retrospektív vallomásából tudjuk, szerinte a legjobb magyar napilap volt, amit megismert, s politikai elhelyezkedése sem állította oly mértékben szembe a Világgal, mint azt az 1919 utáni magyar médiatagoltságból gondolhatnánk. Csak fokozati különbség volt a két lap között, s aligha véletlen, hogy nemcsak a Világ volt szabadkőműves kötődésű, de a „konzervatív” mondott Magyar Hírlap főszerkesztője, Márkus Miksa is szabadkőműves volt. (Mellesleg, Ignotus „fedezésének”, a Demokrácia páholyba való felvételének is főszerkesztője volt a kezdeményezője.) A kettősségnek a kétfelé dolgozásra

való visszavezetése tehát legalábbis szimplifikálás. Ignotusnak önmagával való egyet nem értése mélyebb gyökerű fejlemény, s inkább Ady „két meggyőződésű” emberének tapasztalatával rokonítható. A modernség első feszültsége, véleményföllazító és sokszorozó dinamikája érhető itt tetten (vö. Bohn és Hahn 1999). A „személyiség multifikálódását” a mai szociológia egyenesen a modernitás egyik szükségképpen jellegzetességeként írja le (Link-Herr 1999: 180–181.). S az a tény, hogy Ignotus ezt a tapasztalatot, ha aforizmaként is, az elsők között artikulálta, tudatosította, inkább érdeme, mint bűne. (E tapasztalatnak a katolicizmus merev, premodern előírásaival és eszményeivel való szembenállása, persze, tény. Ezt nehezen lehetne letagadni. De ez, ismétljük meg, lényegesen összetettebb és determináltabb fejlemény, semhogy valamiféle újságírói „pragmatizmusra”, pláne elvtelenségre lehetne visszavezetni. A való sokarcúsága nem egyszerűsödik le semmilyen normatív doktrína követelményei szerint.) A regény itt megint egy hamis sztereotípiát konstruál.

Az a tény, hogy a regény ezt az összefüggést így tette meg Vitányi jellemzésének eszközüvé, azaz „bélyeggé”, negatívummá változtatta, arra enged következtetni, a regény szándékolt üzenetéhez nem az „eredeti” Ignotusra, hanem átrajzolt alteregójára volt szükség. Azaz, maga a regény intenciója követelte meg a modelltől való (változó mértékű) el-eltávolodást.

Jellemző (s a regényírói intencióra is fényt vet) Vitányi feleségének fölemlgetése. Ignotusnak, tudjuk, nem egy, hanem három felesége volt. Először egy nála valamivel öregebb özvegyasszonyt vett el, gyermekei (Pál és Sári) is ettől az asszonytól valók. Ez a házassága azonban 1913-ban fölbomlott (formálisan csak 1914-ben váltak el), s csak később, 1916-ban vette feleségül a „válóokot”, Somló Lili (sz. 1887) festőnőt, aki csakugyan jóval fiatalabb volt nála. 1919–21-ben, a regény születésének idején ez a házassága „élt”. (A harmadik házasságra már jóval a regény megjelenése után került sor, így az nem ide tartozó történet, hacsak azért nem, mert a harmadik feleség, Berényi Lili 1902-ben született, azaz Ignotus fiánál fiatalabb volt egy évvel, s lányánál is csak egy évvel öregebb. Ez persze *mintha* a regénybeli Vitányi „liliomtipró” vágyairól mondottnak igazolná. Ám van egy kronológiai bökkenő: Berényi Lili létezéséről a regény írásakor semmit nem lehetett még tudni – azt, hogy Ignotus felesége lesz, a legkevésbé.) Szimptomatikus, hogy a regényben az első feleségről nincs szó, a megemlített feleség pedig nem festőnő, hanem színésznő (ez a „csere” minden bizonnyal a rejtés eszköze), s vele kapcsolatban csak két dolog hangsúlyozódik: fiatalsága, s hogy elhagyta férjét. Hogy a feleség „viruló fiatalsága” (Krk 65.) szóba kerül, Vitányi fiatalság iránti „vonzalmát” demonstrálja; hogy ettől a színésznő feleségtől (is) válófélben volt (Krk 61.), az pedig kiegészítéséhez, kiüresedtségéhez „adalék”. Figyelemre méltó, hogy mindkét momentum „negatív” adat. A regény még Vitányi Svájcba való kiküldetését is a házasság megromlásával magyarázza (Krk 62.), ami már ellentétben áll Ignotus svájci diplomáciai kiküldetésének (1918) tényével, Babits tájékozottságát mutatja viszont, hogy tudta, az emigráció éveiben Ignotus és Somló Lili hol együtt, hol külön éltek. (Lili főleg Berlinben és Párizsban, Ignotus részben Bécsben, Kolozsváron, Kassán, s csak egy ideig – nyilván még Lilivel együtt – Berlinben. De Berlinből való elköltözése egyik oka már alighanem éppen feleségéhez való viszonyában keresendő.) A modell átrajzolása mindenesetre e szálon is jól tetten érhető.

Az átrajzó, sőt – lényeges pontokon – egyenesen átfordító gyakorlatnak paradigmatis esete Vitányi fiatal alkotókhöz való viszonya. *„Elve az volt, hogy minden fiatal megdicsért, de senkit sem segített az érvényesülésben.”* (Krk 64.) *„Nem mintha nem lett volna vele született nagy érzéke az irodalom iránt; de közönye és fáradtsága visszariadt a mélyebb értékekbe való behatolástól. Azután: a fiatalok úgyis kiöklözik maguknak az érvényesülést; ez egy kegyetlen*

küzdelem a két nemzedék közt; éppen ő legyen a balek, aki segíti ellenfeleit? Dicsérni őket, hízelegni nekik: azt igen! Mert veszélyesek. De csak nem nyitogatni a kapukat! Nem elég előny nekik maga a fiatalság, az isteni? Nem minden ez?” (Krk 64.) Ignotus gyakorlata felől nézve ez a jellemzés a modelltől való elszakadás mintapéldája, sőt visszájára fordítás. Azaz, kódolt formában, Ignotus tevékenységének le- és megtagadása. Ignotus volt ugyanis a modern magyar irodalomnak az az alakja, aki a Nyugat grüндolásával, kritikus helyzetekben való megtartásával, a védelmében lefolytatott irodalompolitikai harcaival nemcsak egy-egy írónak, hanem az egész modern irodalomnak az útját egyengette. S mindezen túl, tudjuk, egyes alkotókat is támogatott – Leél Leótól, Nagy Lajoson és Tersánszkyt át, mondjuk József Attiláig és Radnótiig. (Levelezése sok ide vonatkozó adalékot rejt.) Mi több, nélküle, segítsége nélkül maga Babits is Fogarason savanyodhatott volna meg, elveszvé az irodalom számára. Ignotus volt az, aki minden összeköttetését megmozgatta azért, hogy Babits alkotómunkára alkalmas közegbe, a fővárosba kerülhessen. Figura és modell ilyen viszonya nemcsak arra hívja föl a figyelmet, hogy Vitányi figurája, a szándékolt emblemátikus egyezések ellenére is, voltaképpen *nem* modellazonos figura. Azaz, belőle utólag a történeti Ignotusra visszakövetkeztetni súlyos hiba, félreinterpretálás. Arra is felhívja ez a szakadás a figyelmet, a modellkövetés mimetikus logikája lényeges pontokon is megtörik, sőt visszájára fordul.

S itt jutunk el Vitányi figurájának legkényesebb, Ignotusra nézve – sokak szemében – legdehonesztálabb momentumához: a mindkét nembeli fiatalokhoz való „nemi” jellegű „vonzalmához”. (Ez poétikailag is fontos momentum, mert a regény centrális konfliktusa, ami az egész történet alapja, a Pistáért folytatott pszichológiai harc, legalább fele részben, erre épül.) Ignotus regénybeli reinkarnációjáról e vonatkozásban a következőket tudjuk meg: *„Semmi sem pótolja a valódi, a testi ifjúságot – a testben van az ihlet, az erő... És mióta a feleségének viruló fiatalsága eltűnt a szeméből, azt vette észre, hogy szinte beteges érdeklődést érez a fiatalság iránt – mindkét nembeli fiatalság iránt. Megfigyelte a fiatalok mozdulatait, szavait, naivságát; és gyönyörködött benne. Bizonyosan nemi okai vannak ennek is; minden érzelemnek, minden vonzalomnak nemi okai vannak. Az öregkor kezdete ez, igen, a lilimtiprás vágya, kezdődő homoszexualitás talán... Vagy egyszerűen csak a családaltalan embernek érzése, valami állandóan elvetélt apai érzés? De hiszen a családi, az apai érzéseknek is nemi alapjuk van; ez az Oedipus-komplexum. Apa és fiú szerelmesek és vágytársak egyszerre... Minden titkos és bűnösnek sejtett érdeklődése az ifjúság iránt, talán egy ilyen, freudi, gyermek utáni vágy.”* (Krk 65.) Mindezt Vitányi töprengésének kivetítéseként tudjuk meg, bizonytalanságok formájában. (A Freud elméletére való hivatkozás motivikusan is az életrajzi modellhez köti a jellemzést, mint a vonzalom pszichoanalitikai magyarázata azonban nem túlzottan plauzibilis.) Egy bizonyos, a regény megformálása ezt a pozíciót nem Timárhoz, hanem Vitányihoz kapcsolja, az ő beállítódásaként adja meg. Ez a vonzalom azonban, amely egyfelől a defloreálás perverz vágyát, másfelől a homoszexualitáshoz való közeledést artikulálja, az Ignotus-életrajz adataival nem egyeztethető össze. Nincs adat rá, hogy akár a pedofília, akár a homoszexualitás vádja (vagy akár csak nyoma) fölmerült volna vele kapcsolatban. (Hogy egy idősödő férfi szexuálisan vonzódik a fiatal nőkhöz, aligha deviancia, és semmiképpen nem a leírt eset körébe tartozik.) Mindez, mivel a figura belső világának kivetítéséről van szó, amely kívülálló számára hétköznapi esetben is többnyire csak kikövetkeztethető, azt kell mondanunk, egyedül a regényíró képzeletének tárgyiasulásaként, önmaga projekciójaként magyarázható. S bár e tanulmány feladatai közé nem tartozik Babits szexuális preferenciáinak tárgyalása, fölmerül annak a lehetősége, hogy e képzelet inkább az ő életrajzában felel meg, semmint az Ignotuséban. A homoszexualitás, mint lehetőség, amelyet a regény fölvet, alighanem Babits saját – elfojtott, látens – homoszexualitásának kódolt kibeszélése (vö. Czeizel 2004: 59., 55.). Még a személyiség magyarázatának enyhített, felpuhított változata,

a gyermek utáni vágy is csak az ő sajátja lehet, hiszen Ignotusnak, a regény állításával ellentétben, volt két gyermeke is. Így végső soron a „nevelői” ösztön is, amely a regényben kettéhasítva, mint Timár Virgil és mint Vitányi sajátja jelenik meg, a saját szelf hasítása és szublimálása. Bizonyos értelemben, s éppen a lélektani lényegyet illetően, Timár Virgil éppúgy Babits, mint Vitányi Vilmos. A hasítás és a probléma két, markánsan különböző figurába való áthelyezése a regényíró énjének elrejtését és elmesélhető történeté alakítását szolgálta.

A Vitányi modelljeként azonosított Ignotusra azonban ez a tőle idegen vonás, a szerző szándékaitól függetlenül, utólag már rávetül. A leleplező olvasás során a modell jegyeként azonosítódik, hiszen az azonosítás azokra a pontokra is kiterjed (jogosulatlanul), amelyek nem a modell, hanem csak a figura sajátjai. Érthető tehát, hogy „kifigurázását” Ignotus rosszul tűrte. Magánlevél őrizi őszinte reakcióját – 1923. január 7-én Fenyő Miksának írta: *„A Nyugatnak próbálok majd írni, bár nehéz; nem vagyok érzékeny, de Babits iránt testi utálatot s megvetést érzek.”* (PIM V. 3181/2/23.) S bár kifelé mindvégig igyekezett őrizni a látszatot, Babitscal fenntartani az írói viszonyt, „regényalakká” válása megrendítette. Lányától tudható, hogy még azt is megbánta, hogy valaha Babitsért exponálta magát. Mi állt a sérelem mögött? Nárcizmus? Nyilván az is, hiúsága (is) sérült. De nem csak az. Vitányi figurájának megalkotása irodalompolitikai, sőt irodalmi szerepét is megkérdőjelezte. Egy olyan sztereotípiát kreálódott róla (még hozzá a Nyugatban, egy vezető Nyugat-szerző tol-lábol), amely nemcsak mint minden sztereotípiát, lényegét tekintve hamis, de amely éppen szerepének lényegét torzította el, írta át. A konzervatív Ignotus-kép elemei itt, a Timár Virgil fiában álltak össze egy többé-kevésbé koherens negatív elbeszéléssé.

5

Ha figura és modell viszonyát végiggondoljuk, észre kell vennünk, hogy kívülről befe-lé haladva csökken az azonosság. A külső momentumok egyezése föltűnő (termet, láb, származás stb.), a szerep, amely a személy társadalmi jelentőségét megadja, már inkább a személyről élő lehetséges sztereotípiák egyike (még hozzá a kedvezőtlenebb), a belső, lelki élet rajza pedig már inkongruens a modellel. Ez a trend lehet a másik ember megfigyelhe-tőségének, „megismerhetőségének” folyamánya (is). A külső jegyeit könnyebb megfigyeli, leírni, mint a pszichológiaiakat, amelyek, egyéniséget, szubjektumot alkotva a „legeggy-szerűbb” ember esetében is fölöttébb bonyolultak és nehezen megragadhatóak. A másik embert általában nem ismerjük jól. Ez a magyarázat azonban, bármennyire indokoltnak látszik is, éppen a lényegyet nem magyarázza meg. Mi szükség volt a modell külső tulaj-donságaira, ha az emberi lényeg megrajzolásában úgys eltérünk tőle? Ha úgys (akarva-akaratlan) fikcionalizáljuk? Ha így tesszük föl a kérdést, akkor csak egy lehetséges válasz adható. A modell személyére, szimbolikus státusára van szükség, „felismerhetőségére”, s nem tényleges lelki adottságaira. A modell átnevezése „csak” az esztétikai konvencióhoz való igazodás, a fikcióteremtés (egyik) eszköze, – felismerhetőségének, azonosíthatóságá-nak írói megteremtése azonban valamilyen okból fontos.

6

Egyik fiatal irodalomtörténész kollégám megkérdezte tőlem, miért haragudott Babits Ignotusra? E kérdés, valljuk meg, igen kevésbé szakszerű, de kézenfekvő. Lényeges problémával szembesíti az értelmezőt. Tetszik vagy sem, valódi alkotáslélektani kérdés rejlik benne: Miért formált Babits olyan figurát Ignotusból, amelynek modellje könnyen

fölismerhető, de amely e modellt vérgigéztette? A magyar irodalom eseménytörténeti krónikája nem tart nyilván olyan ügyet, olyan, Babits és Ignótus közötti affért, amely magyarázná Babits – Ignótus ellen forduló – ellenszenvét. Csak sejthető, hogy nem is szokványos értelemben vett ellenszenvről volt itt szó – legföljebb bizonyos idegenségérzésről, amelyet a katolikus antijudaizmus mintegy spirituális oldalról is fixált, s akadályozta feloldódását. Ez a szempont azonban nem ad magyarázatot arra, hogy miért éppen Ignótusban lelte meg regénye figurájának lehetséges modelljét, s miért nem másban. (Ha azoknak az értelmezéseknek lenne igaza, akik antiszemitizmusban marasztalják el a regényt s íróját, Ignótus helyett más zsidó modell is szóba jöhetett volna – az irodalmi életből is. De Babitsnak Vitányi figurája megformálásához valamiért Ignótusra volt szüksége.)

Nincs rá közvetlen filológiai bizonyíték, de az látszik a legvalószínűbbnek, hogy Ignótus nem véletlenül, esetleges választás eredményeként lett a regényíró egyik énjének „modellje”. Már Tverdota György (2009: 85–86.) észrevette (s megítélesem szerint joggal hangsúlyozta), hogy Babits Vitányi bizonyos nézeteivel harcolva voltaképpen saját korábbi álláspontjával is hadakozott. („[I]gaz ugyan, hogy a regény Vitányi Vilmosa Ignótus karikatúrája, de bármi hihetetlennek hangzik első hallásra, egyúttal Babits önkritikája is rajta hagyja nyomát az alakon.”) Ignótus tehát olyasmit (is) képviselt, ami nagyon is fontos volt Babits számára, de időközben szembekerült vele. Az Ignótustól való távolodást már Ignótus verseiről írott, a verseket méltányló, a gondolkodótól elhatárolódó kritikájában, 1918-ban észre lehetett venni. Az alkotáslélektani ugrópont azonban még mindig nem ez. Az ok máshol keresendő. Az „öregedő”, neveltjeihez való viszonyát önmagából kiírni akaró Babits Ignótust föltehetően fia, Ignótus Pál révén vonta be a regénykonstrukció felépítésének folyamatába. A mélylélektani iskolázottságú, s az irodalmi élet személyi viszonylataiban igencsak tájékozott Németh Andor (1973: 639.) a bennfentes hangján szólt e tárgyról: „Semmi kétség, hogy a regényben Babits egy keserű csalódását írta meg, csalódását a kis Paliban, akit apja elhanyagolt, s akit ő íróvá nevelt, de minden igyekezete megtört annak gyógyíthatatlan destruktív vagy más szempontból nézve felületes szentimentalitásán.” A fiatal, nagyjából a regénybeli Vágner Pista életkorában lévő Ignótus-fiú, aki 1901-ben született, 1919-ben 18 éves volt, mint magától Ignótus Páltól tudható, egy időben Babits védence, neveltje volt. A fiú nem apjával élt (a gyerekek ugyanis a válás után anyjuknál maradtak, Ignótus külön háztartásban, fiatal feleségével élt együtt) – Babits pedig, hogy, hogy nem, afféle apapótlékká lépett elő a fiú életében. Ennek a kapcsolatnak a részleteit nem ismerjük, Ignótus Pál is hallgatott róluk, csak az tudható, a fiú 1919-ben bekapcsolódott a diákközéletbe, ideiglenesen „forradalmár” lett, aktívkodott. S ez, saját politikai csalódásait is megélve, Babitsban minden jel szerint pluszcsalódást ébreszthetett. Ignótus Pál kommunai alatti (egyébként súlytalan) szereplése „nevelése” kudarcaként értelmeződött számára. S ez fölzaklató, személyes kudarc volt, beletartozott abba az élménykörbe, amely versben is tematizálódott („Szittál-e lassú mérget”). Azaz, a történetekért saját felelősséget érzett, szimbolikus súlyút. Olyat, amelynek elbeszélésébe sok mindent integrálni lehetett.

S ha „Vágner Pista” alakja (aki pillanatok alatt az őt elhanyagoló apja hatása alá került) íróilag fontossá vált számára, az apa személye is automatikusan jelentőségre tett szert. Fölértékelődött, modell és bűnbak lett. S csak a regényépítés logikája eredményezte, hogy az apa, Ignótus Hugó olyan modellszerepbe került, amely önálló, külön olvasói érdeklődést keltett. Felismerhető lett, magára vonta az azonosítás és az értelmezés kényszerét. Vágner Pista azonosításának ismereti feltételei pedig nem voltak, nem is lehettek meg, ő a nyilvánosság alatt élt, „látható” csak apja volt. Az apa viszont könnyen és jól azonosítható volt.

Vitányinak így, mint a „rossz” folyamatok reprezentánsának, irodalmárként és apaként csakis „negatív” szerep juthatott. A regényalak Ignótus sorsa automatikusan megpecsételődött.

- Babits Mihály 1919: *Timár Virgil fia*. Iskola történet három részben. Nyugat, július 1., 965–1017.
- Babitslev = *Babits Mihály levelezése 1921–1923*. Sajtó alá rend. Szőke Mária. Bp. 2014, Argumentum
- Bohn, Cornelia—Hahn, Alois 1999: *Selbstbeschreibung und Selbstthematization: Facetten der Identität in der modernen Gesellschaft*. In: *Identität und Moderne*. Hrsg. Herbert Willems, Alois Hahn. Frankfurt/M, 1999, Suhrkamp Verlag, 33–61.
- Czeizel Endre 2004: *Babits Mihály családfájának (rokonságának) és szerelmi-családi életének elemzése*. In: „...kínok és álmok közt...” Czeizel Endre et al. Babitsról. Szerk Sipos Lajos. Bp.: Akadémiai, 9–119.
- Ignotus 1924: *Vallomás*. Nyugat, 2. sz. 146–149.
- Ignotus 1927: *Teremtő indiszkréció*. Neovojtina. Nyugat, 4. sz.
- Krk = Babits Mihály: *Timár Virgil fia*. Sajtó alá rend. Sipos Lajos. Bp. 2001, Magyar Könyvklub
- Komlós Aladár 1922: *Babits Mihály új könyvei*. Bécsi Magyar Ujság, július 2. 7.
- Lengyel András 2014: *Egy-két adat Ignotus Hugó „magántörténetéhez”*. Kalligram, december, 81–93.
- Link-Herr, Ursula 1999: „Multiple Persönlichkeit” als psychotherapeutische Biographiegeberator. In: *Identität und Moderne*. Hrsg. Herbert Willems, Alois Hahn. Frankfurt/M, 1999, Suhrkamp Verlag
- Németh Andor 1973: *Emlékiratok*. = Uő: *A szélén behajtva*. Válogatott írások. Sajtó alá rend. Réz Pál. Bp.: Szépirodalmi, 541–737.
- Szőke Mária 2014: *Jegyzetek a levelekről*. = Babitslev 373–622.
- TaF = *Túl az óFerenczián*. Válogatás Ignotus pszichoanalitikus vonatkozású írásaiból. Összeáll. Hárs György Péter. Bp. 2010, Múlt és Jövő
- Tverdota György 2009: *Virgil vagy Vilmos? A Nyugat két útja*. Tiszatáj, 3. sz. 82–87.
- Versei = *Ignotus versei*. Bp. 1918, Nyugat
- VI = *Ignotus válogatott írásai*. Sajtó alá rend. Komlós Aladár. Bp. 1969, Szépirodalmi

Kántor Lajos

A kilencvenéves Korunk történetéből

Kategóriák, konstellációk, korrekciók, kritériumok – csupa figyelmeztető „k”, amelyek legújabb kori történetünket írják. A régebbi, előző történetből – emlékezetünk s az idegen szavak szótára segítségével – melléjük kell írunk e szintén k betűs szavakat: kaleidoszkóp, kaliber, kapitalizmus, katalizátor, katasztrófa, kommunizmus, kompromisszum, konstruktivizmus, kozmopolita, kozmosz, kultúra, kultusz, kurzus, kvantum. A Korunk-kezdő „K”-ból remélhetőleg jó néhány kihullt, kihull fokozatosan a rossz emlékü kísértőfogalmak közül, de marad a legfontosabb: kultúra. A magyar nyelv értelmező szótárából pedig – mert hát magyarul írunk – ugyancsak illik ide másolnunk a számunkra fontos k betűs (számítani? mértani?) sort: kapocs, kapu, kar, kard, Kárpátok, kenyér, kérdés, kéz, kezdet, kiáltás, korszak, költészet, kőműves, könny, könyv, körkép, kötelez, közeleg, közösség, közvélemény, közvetít, kulcs, kutat, külföld, küzd.

(*K mint Korunk – k mint kötés*)

Korunk-profil (1967-ben)

A Deák Ferenc tervezte, 1967 januárjától 1984 decemberéig kitartott, narancssárga alapszínű, fekete és fehér betűk harmóniájában emlékezetes folyóirat-borítóra valószínűleg még sokan emlékeznek, egykori Korunk-olvasók. Elegáns külsejű, elég terjedelmes (140–150 oldalon megjelenő) lapunk régi példányainak egyikében, az 1967. augusztusi számban ráakadok egy apró betűs, már beazonosítható feljegyzésemre, amely kétséget kizáróan ennek a lapszámnak a szerkesztőségi (belső) elemzéséhez szolgált alapul. Bizonyára nemcsak hozzászólásnak készült, hanem vitaindítónak, erre utal a kérdések, értékelő és bíráló megjegyzések számozása. Az 1-es számú: Publicisztikai megoldások: ésszerűbben (2, ill. 3 vezércikk). 2. (itt két román tárgyú közlés összekapcsolva) Arghezi: érdemben felfogni az eseményt (Szemlér személyes hangú cikke). Avram Iancu: egyéni hozzáállással, publicisztikusan. 3. A munkaidő ésszerű kihasználása: bár egyoldalú, de Korunk-profilú közelítés időszerű polit. esemény leereagálására. 4. Időszerű városesztétika – Debreczeni Kós-cikke; ügyes szerkesztői fogás (szükségből erényt); kritikai hang – egyéni hozzáállással; Kós Károly – iskolai szempontból is.

A további feljegyzésekhez nem társítottam számokat, de aláhúzással kiemelttem Balázs Sándor írását: Az „áttételekről” *avagy a verbalizmus gyökere*. A cím alatt ezt olvasom:

Lapszerkesztésünket (általában a sajtót) fenyegető veszély filozófiai gyökereit villantja elő. Kitűnően, mert közvetlenül, szemléletesen megírt cikk – nincs szüksége idegen kifejezések alkalmazására, hogy a hozzáértés, a magas színvonal látszatát keltse; sokoldalú példák (személyes élmény, irodalom). A főlaptestből Sóni Pál tanulmányához (*A Helikon-líra modernsége*) fűztem még kommentárt, „ugyancsak iskolai tanulsággal”, megjegyezve, hogy a román párhuzamok sem csupán díszletként hatnak. A rovatokból kiemeltem a csíki szociográfiát (a három falu ifjúságáról készült felmérést öten írták alá: Cseke Péter, Dali Sándor, Elekes Ferenc, Fejér László és Szekeres Lajos); akkori kommentárom: legnagyobb eredmény – és példa, megírásában is (nem kötelező az élvezhetetlenség!). A Jegyzetekből, figyelmeztetésként, a Korunk aláírással közölt Fábry Zoltán-köszöntőt minősítettem, így: Azért vigyázzunk a stílusvirágokra; zárójelben megneveztem az inkriminált részt: „véres kardként embertől emberig húzott véres toll”. Nyilván 1967-ben sem volt kétségem afelől, hogy az antifasiszta harcostársról írottak Balogh Edgár tollából származnak. És még két kiemelés a lap rovataiból: a Mărășești-i csata: Korunk-szerű a részletközlés (mellébeszélés helyett) – katonai leírás; a másik bejegyzés azt regisztrálja, hogy az egyéni rovatok beváltak, aktív tényezővé válnak, kritikai hang (Dialógus – megfogalmazásában kissé széteső ezúttal).

Negyvennyolc év távolából a fél füzetoldalnyi cetliszöveg átmásolását azért gondolom működőnek, mert egyrészt épp harmincéves önmagammal szembesít, másrészt azt az időszakot világítja meg, amelyben az ambiciózus ifjú szerkesztőbizottsági tag kollégáiról is véleményt mer nyilvánítani, sőt meggyőződése, hogy ezt nem csupán megteheti, de kötelessége megtenni, a lap érdekében. 2015 végén persze az egykori kommentárok megkommentálása indokolja e szubjektív vállalkozást. Mindenekelőtt: már 1967-ben (és persze az előző években) lehetetlen volt nem észrevenni, hogy a felsőbb politikai szervek által a szerkesztőségre rákényszerített vezércikkek súlyos terhet jelentenek a folyóíratra. Az világos volt, hogy ezeket a „musz-anyagokat” nem lehet megúszni, csökkenteni a számukat viszont kívánatos volna, és legalább az elviselhetőbb formai megoldásokra kellene törekedni. Ugyanez vonatkozik a román évfordulós megemlékezésekre (Avram Iancu, Argehezi). A személyes hang román–magyar vonatkozásban más-más módon nyilvánult meg, Balogh Edgár a történelmi tényekkel cáfolható közvetlen találkozás (Iancu – Kossuth) ügyében a realitáshoz közelít, ezt ellensúlyozza a „lelki konkordancia” kiemelésével; Szemlér Ferencnek könnyebb volt a dolga, a költő-műfordító közvetlen kapcsolatukat felidézve szót ejthetett arról, hogy a „növekvő dicsőség-sugarazás” nem feledtette el a román poétával „az apró gyermekkorában Homoródfürdőn szerzett elemi magyar nyelvismeretét”.

Arra nem tudok visszaemlékezni, hogy 1967-ben kelt-e visszhangja Balázs Sándor filozófiai alapvetésű, középiskolai emlékekkel indított, és egy logikai-filozófiai lánc kibontásával a cenzúra figyelmét elterelő esszéjének. Beidézett hajdani cetlibejegyzésemben megtalálom akkori lapszerkesztési gyakorlatunk, egyáltalán a korabeli sajtógyakorlat éles kritikáját, a fenyegető veszély kimondását. Az „áttételek” számonkérésével, a verbalizmus gyökereinek feltárásával Balázs olyasmire mutatott rá, amit ha ellenőreink észrevesznek, aligha engedik közlésre a szöveget. A valóság–gondolat–szó–hatás viszony felvázolására a szerzőnek azért volt szüksége, hogy írása utolsó bekezdésében, burkoltan ugyan, mégis megérthetően, az utolsó mondat végére kérdőjelet téve, kimondhassa: „Az őseim varázsszavait ma már megmosolyogjuk. De vajon mindent megteszünk-e avégett, hogy a verbalizmusnak a társadalmi fejlődésben ma is adott objektív lehetőségétől megvonjuk a valósággá válás jogát?”

A korszak kulcsszavainak, a „varázsszavaknak” az üressége, a valóságfedezet hiánya: ez a hatvanas évek Korunkját is kétségtelenül fenyegette. A jelenség sokféleképpen nyilvánult meg.

vánult meg – nem utolsósorban a „kommunista barokkban”. Ilyen szövegek szomszédságában a „csíki szociográfia” valóságsszaga feltűnést keltett, noha újraolvasva nem tűnik látványos áttörésnek. És valószínűleg érdemes volt hangoztatni, hogy a frissiben (1967 januárjában) indított egyéni rovatok beváltak. Ami persze hazabeszélésként is hathatott, hiszen a Tudományos Szemle élén megszólaló Weiszmann Endrével párhuzamosan (*Summa technologiae* az ő sorozatának a címe), az Irodalom–Művészet rovatot végig az év folyamán a *Kövek* vezették be, az én aláírással. Gáll Ernő márciustól jelentkezett, kéthavonta, felváltva Weiszmannal; *A dialógus jegyében* címet választotta. (Rovatnyitó szövegében Ernst Fischer került középpontba, de Ernő kitért a romániai magyar irodalom-történeti megnyilatkozásokra is, hangsúlyosan „a teljes irodalmi kép helyreállítására”.)

A Korunk-profilú közelítés – csupán az 1967. augusztusi szám apropóján – persze más szövegekre is vonatkozhatott (volna), például Mikó Imre emlékező írására Balázs Ferencről (*Rög és nagyvilág*), Kányádi Sándor verseire, elsősorban a *Kérdések* címűre. Már csak a többféleképpen értelmezhető egyensúly érzékeltetése végett a négy szakaszból idézem az utolsó hármat:

*Borult-e rád már óceán,
nyelved volt-e már celofán,
robbant-e szét már szemgolyód,
mint a mélyvízből kifogott
halaké?*

*Voltál-e lábon égetett,
tépték-e ki a gyökered,
faragták-e a csontodat,
millió tonna súly alatt
nyögtél-e már?*

*Vertek-e földbe, mint karót,
rügyzett-e már két karod,
hullattál-e már lombokat,
voltál-e üresen maradt
fészek a fán?*

Ez a fajta versbeszéd minden, csak nem verbalizmus. És semmitől sem áll távolabb, mint a kommunista barokktól.

Régi és új nevekkal

A megújult külsejű, a kor grafikai szintjén álló (a 65–66-os féldilettáns borítóját feledtető) 1967-es Korunk újraolvasását természetesen a januári számmal kell kezdeni, a régi és új témák, a régi és új nevek számbavételével – hogyha nem is madártávlatból, mondhatni történelmi távlatból próbáljuk mérlegelni, milyen is volt az a bizonyos egyensúly, amelyre a korabeli szerkesztőség törekedett. Mi valósult meg belőle – és milyen áron? „Percenként, pillanatonként láthatatlan határidők telnek el a történelemben” – indítja élre helyezett publicisztikáját Lászlóffy Aladár (*Az értelem őrhelyén*), mintha szabad verset írna. A folytatás megőrzi ezt a történelmi ihletést: „...a huszadik századi emberiség java

öntudatosan szintézisnek érzi és vallja magát, és nyilvántartja a legkisebb elindulás, a bármennyit számító beteljesülés adatait is, hogy ösztönözze és igazolja vele nagy gazdasági és politikai megrázkódtatásokon át vezető állandó etikai harcát – minden pillanatot, minden napot és hetet és esztendő-t méltán érezhetünk csomópontnak, látható, kiszámítható, várható erővonalak metszetének; új indulásnak, amely oly közvetlenül követi a megérkezést, mint egyik lépés a másikat.” Jönnek aztán olyan mondatok, amelyek „a szocialista világ részeként”, „a marxista-leninista elmélet alapján nyugvó-épülő társadalmunk” talaján utal „az állandó technikai újulásban, forradalomban fejlődő világszínvonal” lehetőségére, de a szöveg végén visszakanyarodik a nemrég ünnepeelt folyóirathoz, és újakat ígér: „Új évtizede küszöbén, mely az összesség, az összhatás szempontjából önkényesen kivágott idődarab ugyan, s értékét, eredményeit nem a tartama, hanem tartalma határozza majd meg, új évtizede küszöbén, amely hófehér papírlap-ezrekkel és még ismeretlen majdani új munkatársakkal csakúgy, mint a már meglévőkkel, a többé-kevésbé szervezett munka- és csatarenddel, tisztes eredményekkel indul, új évtizede küszöbén a humánus, a tökéletességre, a teljességre törekvő ember világot átfogó és szülőföldet felmutató nagy tervével indul újra a Korunk, se többel, se kevesebbel.”

A kérdés az, hogy a hófehér papírlapezrekre mi kerül 1967-ben és a következő években, mire képesek, mit mutatnak fel régiek és újak hagyományos és modern témákban – a cenzúra adott körülményei között. A szerzők többsége, legalábbis az évkezdő lapszámban, jobbik arcát mutatja. Még a kötelező – 1967-ben kötelező – Lenin-megemlékezés sem a szokványos: Majszkij szovjet diplomata emlékirataiból, az *Inoszttransznaja Lityeratura* dokumentumközléséből Mikó Imre fordít le egy részletet, *Lenin – amilyennek H. G. Wells látta* címmel. A műszaki civilizációval kapcsolatos filozófiai felfogásokat Gáll Ernő elemzi (*Gép ellen – gép mellett*). (A „Pártunk vezetősége a marxi gazdaságelmélet alapállásából elemezte a korszerű gazdaságfejlesztés törvényszerűségeit” típusú mondatok az előző, Furdek Mátyás és Lázár József nevével jelzett cikkben tudattak le.) Balogh Edgár a Fórum-rovatban jó arcát mutatja, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikonra* készülődést vázolja fel. (Az első kötet, nem kis harcok árán, 1981-ben jelenik meg Edgár kétségtelenül áldozatos munkájával, az ő főszerkesztősége alatt; jellemző, hogy a második kötet, a G–Ke csak a fordulat után, 1991-ben láthat napvilágot.)

A „régiek” képviselőjében első helyre Jakó Zsigmondot kell helyeznünk; *Az erdélyi értelmiség kialakulása (Probléma és módszer)* és a folytatás (1967 februárjában), *Az egyházi és világi értelmiség szétválása a feudális Erdélyben* a Korunk teljes második folyamának tudományos büszkesége. Dokumentumértékű Szentimreiné Ferenczy Zsizi (Erzsébet) magnóra vett vallomása Csinszkaról, azaz Boncza Bertáról, hajdani barátnőjéről. És ezzel nincs vége az (újra)olvasóra váró kellemes meglepetéseknek, immár közelebb a kortársi problémákhoz. Így-úgy világmárkák, nevekben, részben a szövegekkel igazolhatóan: Bruno Pontecorvo: *Fermi, az atommáglya atyja*; Günter Grass: *Harras, a történelmi kutya*; Bertrand Russel: *Nemzetközi törvényszék*. 1967-es felvetésben, romániai közelítésben abszolút újszerűen hatott a fiatal Katona Ádám magyarázatkísérlete a Teilhard-jelenségről. Noha a két közlemény aligha kapcsolódott szerkesztői elképzelésünkben, most itt vélem idézhetőnek Jancsik Pál versei közül a *Puritán papok* című négyesorost:

*Fák közt puritán papok a fenyők.
Örököld a hitük, dér a darócuk.
Nyáron sincs kérkedő szintakarójuk.
Balzsam-szavakkal imádkoznak ök.*

Névsorolvasásra (1967 januárjáig, illetve 2015 decemberéig) természetesen nem vállalkozom, egy-két-három kiemelést azért még megengedek magamnak. Például egy ilyen tanulmányét: *A labdarúgó-szurkolók pszichológiájáról* (O. Bogáthy Zoltán a szerzője). Két jegyzetet is említésre méltónak tartok. Veress Dániel „irodalomelméleti paradoxonokat” kezd közölni, az elsőt *Regény és nagyvilág* címmel. (A nála nem mindig jellemző mértéktartás ezúttal érvényesült, kiegyensúlyozott, jó szöveg, Goethétől Faulknerig és Németh Lászlóig érkeznek utalásai.) Súlyában nem mérhető a Sepsiszentgyörgyről levelező Veress Daniéhoz, a Korunk-beli folytatást tekintve azonban jelentősebb a másik, az Aradi Józsefé; a későbbi években fontossá váló szerkesztőtárs, még aradi tanárként, kritikai megjegyzéseket fűz egy helybeli író-olvasó találkozóhoz (*Utunk-közelből*). Bevallom végül: jó érzéssel lapozom fel saját „köveimnek” első, bevezető darabját, amely a rovat élén egy budapesti nemzetközi költőtálkozó apropóján Illyés Gyulát idézi („*A költészet a megosztottság, a kirekesztettség, a meg nem értés állapotában van.*”), hozzá társítja a francia kritikus Roger Caillois szavait „a költészet packázásairól”. A továbbiakban egy Hervay Gizella-verssor kerül a szöveg középpontjába: „*Ne tűzd a hajadba cicomának!*” Aztán egy Hervay- és a legújabb Kányádi-kötetre koncentrálni jegyzem meg, hogy cicoma sokféle van, barokkosan konzervatív vagy mindenáron avantgárd, ám a két erdélyi költő köteteinek jó része nem ékes efféle cicomákkal. Mind Kányádinál, mind Hervaynál a hétköznapi áptöetizálását tartom kiemelendőnek. Ma azt gondolom, ezen a felismerésem nem kell változtatnom – ráerősítettek erre költészetük kiteljesedésével.

Három név nagyon hiányzik ebből a profilfaggató 1967-es számbavételből: Páskándi Gézáé, Bretter Gyurié és K. Jakab Antalé. Jakab Anti főlaptesti írásának címe: *A dráma és a drámai*. Ezzel elindított valamit a Korunkban – a korábbi problémafelvetés érdeme viszont a Páskándié –, az ügy önálló fejezetet érdemel.

Páskándi, K. Jakab, Bretter – és az abszurd

A „szocialista Románia” börtönéből szabadulása (1963) után, a hat évet jelentő ítélet letöltését követően Páskándi Géza nem csupán a bukaresti kényszerlakhelyet volt kénytelen tudomásul venni, hanem azt is, hogy saját nevén nem lehet jelen a sajtóban, még akkor sem, ha Tudor Arghezi vagy a szovjet Zablockij versét fordítja magyarra. Így aztán aláíratlan könyvismertetésekkel, illetve 1964-ben Óvári Gézaként lesz a Korunk munkatársa, 1965 májusában azonban már elindíthatjuk a Páskándi-jegyzetek sorát, mi több, novemberben a sorozatjelző alcím, a „Szabálytalan szerelmek” is megjelenhet. Az előző év teljes névtelenségéhez (a „Téka” rovat szorgalmas táplálásához) képest ez hatalmas előrelépés – később jönnek a saját versek, majd a korszakos drámák –, de korántsem csak formai, műfaji kérdéssről van szó, hanem érdemleges szellemi teljesítményről. A számszerűsége túl (hét szöveg a Jegyzet-rovatban, másfél év alatt) oda kell figyelni Géza felfokozott íráskedvére, a tiltásból szabadulás öröme, amely mindjárt olyan kitűnő esszé eredményez, mint *A Hyde-park, négy fal között* (1965. 5.), John Osborne híres drámájának, a *Dühöngő ifjúságnak* az elemzése, a nemrég látott film és a szatmáriaknak, szülővárosának színészeinek előadása alapján.

Géza „szabálytalan szerelmei” a továbbiakban az irodalom, a kritika, a képzőművészet és a zene területére kalandoznak. Az 1965. szeptemberi Korunkban mutatkozik meg először figyelme a román származású francia drámaíró, az első írásait még románul közölt Eugène Ionesco darabja, az *Orrszarvú* iránt, két színházi élmény (bukaresti alkalmak) apropóján; Jean Louis Barrault, illetve Radu Beligan koncepcióját vethette össze, egyúttal

pedig szabadon engedhette fantáziáját, „az abszurd helyi színeiről” értekezve. Óvatos a témafelvezetés, azzal a kijelentéssel, hogy nem tartozik Ionesco feltétlen rajongói közé, akik „sejtelmes analógiákat éreznek, hol Shakespeare, hol Shaw nevét emlegetve”, a párizsi kasszasikerekre alapozva; de nem híve, jelenti ki Páskándi, a másik végletnek sem (az amerikai Orson Wellesre utal), amely szerint az Orrszarvúban nincs az ég világon semmi. Kis világirodalmi visszatekintésre is vállalkozik Gézánk, Apuleius „aranszamarától” Franz Kafkaig és antihőiséig, Gregor Samsáig jutva el; említi a „rég”i s a „naiv” abszurd formákat is, Swift Gulliverét, Peter Schlemihlt, Münchhausen bárót, a mesejellegű, a játékos és szeszélyes fantázia kiélését. Eljut többféle meghatározáshoz. Például: „A modern »abszurd« mai képviselőinek fő célja: a jelképteremtés, a filozófiai fogalomteremtés, mégpedig nem csupán az abszurd-mag, hanem a realista alap kontrasztja által is.”

Páskándi „abszurd” Korunk-kalandja természetesen nem áll itt meg. 1967-ben két hosszabb eszmefuttatása is bekerül a lapba, a júniusi szám Fórum-rovatába egy már megindult vitához kapcsolódva. Gondolatok az abszurd fogalmáról cím alatt közli tanulmányát (esszéjét – „elmefuttatásnak” nevezve azt); júliusi jegyzete már „páskándisabb”, 38 pontban „az »abszurd« logikai, nyelvi, pszichikai, gondolkodástechnikai forrásainak és eszközeinek néhányát” sorolja fel és jellemzi a maga módján, példákat gyártva fejtegetései alátámasztására. Művészettfilozófiai gondolkodásának jellemzésére idézzünk egy bevezést az abszurd fogalmi értelmezésének Páskándi-féle elméleti megközelítéseiből (amit aztán saját „abszurdoid” drámaírói gyakorlatában is kipróbál): „Minden túlzás – feszítés: a szavak, fogalmak, asszociációs-rendszereink rugalmasságának kipróbálásai. Minden feszítési kísérlet az ésszerűből indul ki, s a feszülés addig tart, amíg a gondolatmenet, az asszociáció-sor végén fel nem tűnik valamilyen irreális kérdésfelvetés. Az erre való válaszadást, jobban mondva reagálást, attól függően, hogy a lehetetlent jelenti-e ki, vagy a lehetséges és lehetetlen határait próbálja összekapcsolni, agnosztikus feszítésnek, illetve abszurd feszítésnek nevezhetjük.” Visszaulva e két 1967-es közleményére, 1969 februárjában még előkelőbb találásban adhatja közre Páskándi Géza továbbbővített „abszurd” gondolatait, a Korunk főlaptestében (Az „abszurd jelenség” és a halál), mintegy előkészítve, magyarázva a Páskándi-„abszurdoidok” kortársi létjogosultságát. Íme egy újabb menlevél-passzus: „Abszurd hőst ábrázolni tehát nem jelenti az alkotó abszurditását is: ez csak azok szemében lehet így, akik naiv módon a megalkotott hősökben mindig csupán az alkotó személyét, énjét, »mágán-véleményét« szimatolják. Az abszurd művészi ábrázolásának lehetséges egy realizisztikus gesztusa is, amikor az alkotó azt mondja: »Íme, ilyen emberek is vannak, ilyen sorsok, ilyen képletek, ilyen közérzetek, gondolkodásmódok is.«”

Egy másfajta esztétikai gondolkodásmódot is megismerhetett abszurd dráma ügyében a Korunk-olvasó, még 1967 januárjában: az Utunk fiatal, mindössze huszonnégy éves szerkesztője (1968-ban két évre átigazolt a Korunkhoz, a filozófiai rovatot szerkeszteni), K. Jakab Antal A dráma és a drámai címmel közli merész téziseit. A vitaindító – a szerkesztőség ugyanis lábjegyzetben kinyilvánította a szándékot, hogy a tanulmány közlésével vitát nyit – abból indul ki, hogy a drámaiság „az összes lehetőségek együttes jelenléte, tehát nem aktus, hanem helyzet. Következésképpen: a cselekvés a drámai helyzet halála. Következésképpen: a tiszta, a százszázalékos, az abszolút drámaiság nem egyéb, mint az erők egyensúlya, egyensúlyállapot, amelyet egyik tényező sem bonthat meg a másik rovására.” Továbbá: „a drámaiság időbeni tükröképe az egyidejűség. A dráma viszont mint irodalom képtelen megvalósítani a tökéletes egyidejűséget, úgy például, ahogy a zene megvalósíthatja, s csak valaminő időbeli sorrendben tudja szembeállítani az egyszerre ható erőket. Ebben a vonatkozásban a cselekmény a drámaiságra törő, de az egyidejűség megvalósítására képtelen dráma »lépéskényszere«.” És még egy meglepő kiindulási pont K. Jakab szerint: „A színház

a maga cselekmény-igényével elmélyítette a dráma mint irodalmi műfaj és a drámaiság mint lényeg közötti eredendő ellentmondást.”

K. Jakab a klasszikus drámával a forradalmat végrehajtó abszurdokat állítja szembe. „Forradalmi újításuk az, hogy a külső nézőpontot nem egy másik hősből, hanem a nézőből lelik föl. Ez szabad kezet biztosít nekik a hősök elegyénietlenítéséhez – egészen addig, hogy bármelyik hős behelyettesíthető legyen a másikkal.” A vitaindító végkövetkeztetése: „Az abszurd dráma: a legmerészebb dramaturgiai lépés az abszolút drámaiság felé.”

Egy rendezői (Szombati Gille Ottó) és egy írói (G. Balogh Attila) hozzászólás mellett az érdemi vitát Földes László alapos kritikája, esztétikai fejtegetése jelenti. A dráma paradoxona az áprilisi szám Fórum rovatában hét sűrűn nyomtatott oldalt tölt be (rádupleáz Jakab Antira), cáfolja legtöbb tételét, a „vadonatúj drámaelméletet”, nem tagadva meg szerzőjétől az elismerést sem. Földes tételesen fogalmaz, a bevezetőben így: „Az ilyen abszolút eredeti elméletek rendszerint zseniálisak: vagy zseniális tényáltalanosítások, vagy zseniális agykonstrukciók. Az előbbi meglehetősen ritka tünemény. Itt úgy vélem, az utóbbival van dolgunk. Kérdésesnek tartom K. Jakab megállapításait 1. illendőség dolgában; 2. ismeretelméletileg; 3. elméletileg; 4. történetileg. Tökéletesen egyetértek vele: 5. az abszurd dráma képletének jellemzésében.” Az 5. pont kifejtésének záróakkordjaként ezt olvassuk: „K. Jakab a művészi forma belső összefüggéseit keresi – struktúrákat elemez. Végre valaki! Kár, hogy történelmietlenül jár el, s ezáltal a határesetet általánosítja, ahelyett, hogy kimutatná, hogyan válik a drámai általános határeset uralkodóvá az abszurd drámában. Abból, hogy a történelmi módszer vulgarizátorai csak hangoztatják valóság és művészet kapcsolatát (kimutatni legfennebb a művészi eszmében tudják, olykor még abban sem) – abból még nem következik, hogy a történelmi módszer rossz. S az végképp nem következik belőle, hogy híveinek le kellene mondaniuk a művészet megértésének egyetlen értelmes módjáról, a forma belső, alkati képződményeinek feltárásáról. Mi lenne, ha K. Jakab Antal majd a véglegesen kidolgozott tanulmányban a kor és a korszellem meghatározó tényezőiből származtatná, s így mutatná fel a drámai forma immanens sajátosságait?”

A vitázásra augusztusban K. Jakab válaszával (Hozzászólás hozzászólásokhoz) és egy rövid szerkesztőségi zárszóval kerül sor. Földesnek adott válaszából érdemes kiemelni K. Jakabnak az abszurd dráma lényegéhez tartozó megjegyzését: Földes – írja a vita kiprovokálója – „éppen az erők nagyságrendje szerint ítéli az abszolútumhoz közelebb vagy távolabb állónak a feszültséget. És kétségtelen, hogy a teljes igazsághoz ez utóbbi nézőpont is hozzátartozik. Mert az abszurd dráma, miközben megfosztja az irreverzibilis jellegétől a cselekményt, és példátlan tisztaságában ragyogtatja föl a dilemmát, az egyidejűségként észlelt drámái egyensúlyt, megfosztja konkrétságuktól, nehezen megragadhatóvá teszi a szembenálló erőket, úgy is mondhatjuk: példátlan arányban csökkenti azok nagyságrendjét, s így ki van téve a veszélynek, hogy elveszti a réven, amit nyert a vámon. Az elkövetkező vizsgáldásnak feltétlenül tekintetbe kell vennie ezt a szempontot.”

A Korunk aláírással megjelent Zárszó (gyanítom, hogy az én fogalmazásom) elismeréssel nyugtázza, hogy a bonyolult esztétikai kérdéseket fölvető vitát nem kellett mesterségesen táplálni, mi több, a közönség érdeklődését is fölkelte. Eredményhirdetés nincs. „A vitát követő olvasóink jó része – különösen az esztétikában járatlanabbja – bizonyára elvárná, hogy akár egy atlétikai verseny vagy bírósági per végén eredményt, illetve ítéletet hirdessünk. A művészetben másképp állnak a dolgok, ráadásul pedig úgy érezzük, az abszurd dráma esetében még mozgásban lévő jelenségről van szó, tehát nem nevezhetjük meg egyértelműen Földest vagy K. Jakabot győztesként. Mint ahogy már Földes is rámutatott, a vitát elindító Jakab Antal »struktúrákat elemez«. Földes László viszont (a Jakab közelítési módszerének jogosságát nem tagadva) a történelmi módszert részesíti előnyben.” Szó kerül az összefogla-

lóban Páskándi Géza „rendkívül jelentősnek” minősített megszólalásáról is. Közvetlenül nem tartozott a vitához, magának az abszurd drámának kérdéséhez viszont közvetve, illetve közvetlenül igen, két világirodalmi szöveg közlése a polémia zajlása közepette: Láng Gusztáv fordításában (és pársoros bevezetőjével) közreadtunk egy Friedrich Dürrenmatt-interjút (a 4. számban), egy hónappal később Eugen Ionescu (Ionesco) „eredeti komédiája” jelent meg, Bretter György tolmácsolásában és hosszabb eligazító szövegével (*Tanuljunk könnyen, gyorsan angolul*); a franciául ismertté vált abszurd, *A kopasz énekesnő* korábbi román nyelvű változata ez. Bretter magyarázata még nem nélkülözi a történeti, pontosabban az osztályszempontokat: „*A polgári kapcsolatok osztályösszefüggésekben már az értelmetlenség abszurd mélypontját érik el.*” (Surány Erzsébet rendkívül szellemes rajzai méltók a Ionesco-szöveghez.)

Új nyitás: Ikarosz legendája

A nagy nyitás, lényegében a második a kilencvenéves Korunk-történetben, Tordai Zádor 1957-es, megkövezett kísérlete, a luciferi lázadás kiemelése után, Bretter György nevével kapcsolódik össze: az *Ikarosz legendája* megírásával és közlésével, a folyóirat 1967. márciusi számában. A két hónappal korábban megjelent Ionescu-fordítás bevezetőjében még a marxista iskolázottságú Bretterrel találkozunk – az Ikarosz-történet magyarázatában ennek nincs nyoma. A parabolairó szerző itt az „előélete” szocialista hitével (?) szakító Páskándi Gézával kerül rokonságba, a drámaíró Páskándival (*Vendégség, Tornytól választok*), aki a szabadságot keresi a történelemben és az akadályokat újratermelő jelenben; brettei megfogalmazással, a filozófiai antropológia alapvető kérdéséről van szó, „*a kor objektív feltételei és az ember szubjektív lehetőségei közötti viszony problémáját*” vizsgálva.

Ez az idézet már az *Ikarosz legendájából* való, az esszé elejéről, ahol Daidalos, az apa, és Ikarosz, a fiú viszonyát tisztázza Bretter, az apai intelem (ne kerüljön közel a tengerhez, sem a naphoz) és a naptól megbűvölt fiú tette közti kibékíthetetlenséget. Mindjárt itt találkozunk a filozófiai-etikai (jelenkori!) figyelmeztetéssel: „*A bölcsesség – felhalmozott tapasztalat, a múlt magatartások leszűrt esszenciája, de nem a jövő magatartás-modellje. Aki magasra repül, az elveszíti a tényleges múltat, mert a jelen válik múlttá számára.*” A magasból alábukó Ikarosz a jövőt, az életet választotta, nem a halált. Hogy ne maradjon az olvasó a mitológiai keretek között, a parabola szintjén, Bretter bevezet olyan fogalmakat, beiktat olyan szavakat, amelyekkel félreérthetlenné válik az esszé kortársakhoz szóló célzatossága: „*A választás problémája tulajdonképpen nem is az életre vagy a halálra vonatkozott, hanem arra, hogy elfogadja-e az apák bölcsességét, vagy ne. A már kitaposott úton haladjon, vagy valami mást keressen, a napot, a fényt, a szürkesség helyett.*” És még közvetlenebbül, már-már kibeszélve a történetből: „*De Ikarosz saját tettében már nem ismert magára, az utódoknak kell Ikarosz tettében magukra ismerniük.*” Azt is magyarázza Bretter, a félreolvasások elkerülése érdekében, hogy Ikarosznak milyen belénevelt előítéletekkel kellett leszámolnia. Ez pedig: „*Apja, a nagy építész, éppen az előítéletek és kompromisszumok remekművét építette fel – Minosz király labirintusát, amelyben a szörny Minotaurusz sem élni, sem halni nem tudott.*”

Az esszéíró-filozófus tovább általánosít: „*Ikarosz a szabadságot választotta. Nem a kötelék-nélküliség abszolút lebegését, hanem az előre mutató tett szabadságát.*” Bretter szerint „Ikarosz a magatartás példája.” És újabb fogalom bevetésével, amely nyilván idegen a mitológiai világban, kijelenti, hogy Ikarosz „*az elidegenedés elleni tevételes kiállás egyik első példája. Ő volt az, aki talán először megfogalmazta az elidegenedés problémáját: miért*

van az, hogy a labirintus mint alkotás, az emberi erő külsővé vált megnyilatkozása, idegen hatalomként törbe csalsa az embert, aki tehát saját alkotásának áldozata lesz.” A kortársi világ „elidegenedés”-problémája mellé filozófiai-történelmi távlatot társít, ilyen fordulatok beiktatásával, mint az „absztrakt lehetőség” és a „koraszülött realitás”, ezt pedig így folytatja: „Egy kissé a sors játéka az, hogy az emberek, akiknek valamikor igazuk lesz, érthetetlen képviselői lesznek egy olyan kornak, amelyhez semmi közük, amely már nem is érti meg teljes egészében őket.” Az Ikaroszokat ugyanakkor megkülönbözteti a prófétáktól, a váteszektől, „akik haragosan harsogva a jövő képét meg is teremtik”. Bretter gondolatai a szabadság lényege felé szállnak, „a korlátokat szétzúzó tett”-et keresi, látja benne. De fontos mozzanatként jelenik meg az Ikarosz-értelmezésben a „bizonytalan sejtelmekkel teleítatott kamasz”, a fiatal test és értelem – és (ismét egy „ide nem illő” fogalom) „a személyiség forradalma”. Bretter Ikarosza „többé vált, mint ami volt, átlépte a félelem-előítélet-kényelem korlátait”. Ugyanezen gondolat más megfogalmazásban: „Nem lehet tehát az életérzés legáltalánosabb kategória-párjával jellemezni Ikaroszt; helyzetének sajátossága egy új életérzés megteremtése, a régi tagadása. Alapvonása: a teremtés felszabadult ujjongása, amiben semmi sem emlékeztet a közöny savanyú áporodottságára, a megszokás fásult unottságára.” Végül idézve az esszé, a parabola utolsó mondatait, ahol visszatér a filozófiai antropológia szövegkörnyezetéhez: „Ikarosz kitört a labirintusokból, és így megfejtette a filozófiai antropológia egyik sarkalatos problémáját: elsődlegesnek minősítette a tettet az életérzéshez viszonyítva, és a lemondás kifinomult jelzői helyett ismét uralomra juttatta a cselekvést.

Ez Ikarosz legendája.”

Érdekes, mondhatni ígéretes volt ez az 1967-es év, ha ilyen szöveget nem csupán a szerkesztőkbe többé vagy kevésbé beépült cenzor, hanem a hivatalos külső ellenőrzés, a párt-cenzúra is átengedett. Mi több, a pár év múlva a pártapparátusba beépült, 1984 októberétől pontosan öt évig, 1989 októberének végén bekövetkezett haláláig Korunk-főszerkesztő Rácz Győző megünnepelte az esszét. Igaz, Bretter és Rácz barátsága ekkor még felhőtlen volt. (Bretter György 1977-ben hunyt el.) *Mítosz és valóság* című cikkét (1967. 7.) Rácz így összegezte: „Tartalmi és formai értékei alapján Bretter György mítosztalanított mítoszt az utóbbi évek egyik legjobb hazai filozófiai esszéjének tartom. Elsősorban azért, mert benne nem a keresés nyugtalanító tisztázatlanságai és az irodalmiságra való törekvés kínládásai, hanem az újratalált és a megtalált igazságok szépsége dominál. Közlésével a Korunk hozzájárult annak a tervnek a teljesítéséhez, amelyet Tóth Sándor a lap februári számában közölt programvázoló vitacikkében fogalmazott meg.” (Tóth Sándor: *Filozófia a Korunkban.*)

Dialógus. Titkok nélkül

„Valóban a legváltozatosabb filozófiai műfajok és formák – az esszé, a dialógus, a képletre, fantáziára apelláló szimbólumok és parabolák – alkalmazása szélesebb olvasóréteg számára tenné hozzáférhetőbbé a filozófiai gondolatot.” Tóth Sándornak ez a megállapítása nem csupán az Ikarosz legendája által igazolódott, és nem csak a filozófiai írásokra volt érvényes. Gáll Ernő 1967 márciusában elindított egyéni rovata, *A dialógus jegyében* műfajilag is, főképpen azonban a kitekintés vonatkozásában hozott újat a lapba a társadalomtudományok terén, szeptemberi rovatcikke pedig programszerűen fogalmazza meg, hogy az információrobbanás a folyóirat-kultúrában szükségszerű változásokat hoz. Nem konkretizálja ugyan megállapítását a Korunkra, mondatai azonban hazabeszélnek: „A folyóirat, amíg létezik, elkerülhetetlenül átalakul. Az egymást váltogató szerkesztőségek

és szerkesztők rendszerint rányomják egyéniségük bélyegét.” Igaz, Gáll itt elsősorban a marxista lapokra figyel, az ő tartalmi merevségük és tartalmi konzervativizmusuk oldódását üdvözli, de érdeklődéssel fordul a régi és kortársi polgári értékek felé is. Legfőképpen: főszerkesztőként nem akadályozza, sőt inkább pártolja a bent dolgozó fiatalok és a külső ifjabb munkatársak másképp megszólalását. Így futhatott fel az Irodalom-Művészet rovat élén a *Kövek*, az én kritikai rovatom (1967 januárja és 1971 októbere között), rövidebb ideig Király László *Kitérője* (1968–69-ben), Szilágyi Júlia pedig *Mű és világ* címmel írta 1969-től elsősorban világirodalmi kitekintésű szövegeit. Láng Gusztávnak nálunk nem volt saját rovata, fontos megszólalásai annál inkább. Dsida Jenőről szóló tanulmánya (1967. 3.) egy életre szóló élmény és irodalomtörténeti munka korai megnyilvánulása; Hajdu Győző első és egyetlen kötetének alapos és megérdemelten elmarasztaló bírálata (*Műhely – „titok” nélkül*, 1967. 11.) bátor, megjelenésekor nagy visszhangot kiváltó tett volt.

Erről az utóbbi eseményről érdemes bővebben szólni. Hajdu Győző, a marosvásárhelyi *Igaz Szó* főszerkesztője pártkörökben és a hivatalos irodalmi életben fontos embernek számított, tehát valamiképp védelmet élvezett, ráadásul a Korunk főszerkesztő-helyettese, Balogh Edgár baráti kapcsolatot tartott fenn vele. A Láng-féle kritika szókimondása (és érvelése!) szokatlannak hatott, közléseért meg kellett küzdeni a szerkesztőségen belül. Balogh Edgár végül beadta a derekát – illetve (nem éppen „szabályosan”) elküldött egy másolatot Hajdunak, aki a Maros megyei pártbizottságon keresztül megpróbálta leállíttatni a közlést. Szerencsére a kolozsvári elvtársak nem értékelték túl ezt a beavatkozási kísérletet, Láng Gusztáv kritikáját közölhettük, Edgár kérésére nem a szemlerovatban, hanem a Fórumban, a következő lábjegyzettel: *„Az eredetileg könyvrecenziónak szánt írást inkább a Fórum-rovatban helyezzük el, mert éles kritikája egy – Hajdu Győző személyi teljesítményének megítélésén túlmenő – irodalompolitikai stílust érint, s így szélesebb polémiaira érdemes. – A szerkesztőség.”* A lábjegyzet fogalmazója, Balogh Edgár beszállt a ringbe, 1968 januárjában közölte válaszáat: *Még egyszer a szerkesztő szerepéről, avagy a kritika kiterjesztésének szükségére.* A mundér becsületét védve – saját korábbi, a bukaresti napilapban, az *Előre*ben közölt elismerő jegyzetét magyarázva – Balogh a szerkesztő Hajdu mellett áll ki újra, így menti önmagát és a *Műhely* című kötet szerzőjét: *„Hajdu Győző a szocialista építés átmeneti nehézségei közt, szellemi kaptatókon és buktatókon át, egyre előbbre vezette a folyóiratot, ez a fokról fokra bővülő, gazdagodó szerep ölthetett testet olyan általánosságokban is, melyek könnyen tűnnek ma, irodalmi kialakulásunk emelkedettebb fokán – »közhelyeknek.«”* Balogh Edgár valójában nem tudja cáfolni Láng Gusztáv kritikájának megállapításait, válaszában a „tanáros” és a „pozitívista” jelző mögé bújtatva fejezi ki fenntartását, de önellentmondásba keveredik, amikor ilyen mondatot ír le: *„Láng Gusztáv bírálata kifogástalan ugyan, de leszűkítve egy könyv dokumentum-anyagára nem lehet igazságos.”* B. E. a közügyiséggel érvel, a meghaladt múltra (?) utal, arra az időszakra, amelyben *„íróink, művészeink, a szocialista építés erőmegfeszítései közt alkottak”*. A polémia Tóth Sándor Lángot védő cikkével folytatódott, ebben feltette a kérdést Edgárnak: *Miért „tanáros”? Miért „szinte pozitívista”? (1968. 3.)*

Legyünk igazságosak Balogh Edgárral: Adyn, Szabó Dezsőn és Móricz Zsigmondon iskolázott irodalomszemlélete és a szocialista (realista) elkötelezettség keveredése, ugyanakkor vonzódása a fiatalokhoz szerkesztői és irodalompublicisztikai megnyilvánulásaiban többféleképpen érvényesült. A korábban kétfélének mondott múltat – a Korunk gaálgábori örökségét és a sokáig elhallgatott, kárhoztatott transzszilvanista Helikon-irodalmat – egy kibontakozóban lévő új erdélyi (romániai magyar) irodalmi termékkel próbálta egységbe foglalni *Irodalmi kísérlet hármasszabállyal* cím alatt, előszónak szánva ezt a sajátosan baloghedgári összefoglalást három ifjú szerző novellájához. Tiszteletre méltó

kísérlet az 1967. decemberi Korunkban egyidejűleg szólni, elismeréssel, Nagy Istvánról és Tamási Áronról, Szilágyi Andrásról és Nyíró József prózájáról, Makkai Sándorról és Fábry Zoltánról, „a szürrealista költő és kommunista publicista” Forbáth Imréről – mindezt pedig azért, hogy eleve menlevelet adjon a három fiatal prózaírónak: Kocsis Istvánnak, Pusztai Jánosnak és Vári Attilának. (Nyolc fénykép kíséri Balogh Edgár szövegét: a Gaál Gáboré, Nagy Istváné, Szemlér Ferencé, Tamásié, illetve Bálint Tiboré, Pusztaié, Kocsisé és Várié.) Ami pedig a „hármasszabályt” illeti: a Gaál Gábortól örökölt, az iskoláskönyvekben továbbra is ismételt irodalmi hármasszabályban az „akadémizmus”, a „transzszilvanizmus” és a „tisztá osztályvonal” állt szemben egymással; ennek mintájára vázolja fel Balogh Edgár Pusztai János *„nyers és a Nagy István kezdeti szakaszára emlékeztető dokumentarizmusát”* („kulturális-reális” írásmódját), Kocsis történelmi „etikumát” és Vári „neoavantgárdját”. A Korunkban közölt három új mű: *Bolyai János megnyugvása* (Kocsis), *Hazafelé* (Pusztai), *Az idő kőarca* (Vári).

Az 1967-es év legtöbbet szereplő prózaírója Bálint Tibor. A legnagyobb figyelmet „fantasztikus története”, az *Önkéntes rózsák Sodomában* című kisregény keltette (a júniusi Korunkban), ám jobbnál jobb kisprózái a Jegyzetek rovatban sorozatban jelentek meg, ezekre hasonlóképpen érdemes volt odafigyelni. Mint ahogy a kortárs magyar és nemzetközi filmművészetet bemutató, értékelő tanulmányokra, Müller Ferenc és Halász (Fischer) István jelenlétére a folyóiratban.

Kurcz Ádám István

Berecz plébános, Máté apostol és a verbászi evangélikus lelkész

Kereszténység és identitás Gion Nándor prózájában

Amikor egy délvidéki magyar író életében egyszer „egy vaskos pénzköteget” tudhatott a magáénak, és így majdnem gazdagnak érezte magát, szimbolikus dolgokat vásárolt. Megvette „a hatkötetes világirodalmi lexikont, továbbá a katolikus bibliát igen díszes kiadásban és a református bibliát kevésbé díszes kiadásban, és [...] még valami ismeretlen márkájú whiskyt”.¹ Legalábbis ezt olvassuk Gion Nándor egyik elbeszélésében.

Gion *Sortűz egy fekete bivalyért* című regényében a gyerekek leggyakrabban a Szentháromság-szobor előtt találkoznak², az *Engem nem úgy hívnak*ban pedig rendszeresen a katolikus templom melletti lépcsőkön ugrálva mérik le érettségüket.³ A *Rózsaméz*ben lisztlopáskor kétszer pihennek meg Gallai Istvánék: a görögkeleti és a katolikus templom előtt.⁴ A rendszerváltozás előtt leírt, szintén a *Rózsaméz*ben szereplő munkásmozgalmi szervezkedésnek is a katolikus templom, illetve a Szentháromság-szobor előtti tér a gócpontja, ahonnan elindul a sztrájk.⁵ A templomok nemcsak térbeli, hanem időbeli orientációs szereppel is bírnak. Az író alteregója, M. H. J. például azt a tanácsot kapja, hogy „mindenképpen katolikus templom közelében béreljen szobát, mert a katolikus templomok toronyórái a legmegbízhatóbbak, de M. H. J. végül is nem fogadta meg a jó tanácsot, rájött, hogy a görögkeleti templom toronyórája is viszonylag pontosan jár, [...] tehát beköltözött a bútorüzlet fölé, a görögkeleti templommal szemben”.⁶ A zsidó Lusztig Márton is a Szentháromság-szobor talapzatába rejt el a kincseit az *Aranyat talált*ban, mielőtt elhurcolják, mert azt tartja térben és időben a legbiztosabb pontnak Gion Nándor prózavilágának középpontjában, Szenttamáson. A zsidók kincseiből aztán megtalálói a Kálvárián Krisztus térde mögé rejtik a Török Ádám kedvesének járó részt.⁷ Egy, már Magyarországon tett nyilatkozatában pedig Gion a szenttamási magyar közösséget a katolikus templommal, illetve a kultusz-közösséggel azonosítja: „Én az emberekhez kötődtem, és nem a helyhez. Megváltozott a régi

1 Gion Nándor, *Az anyagi vigasság* [1985] = Uő, *Az anyagi vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 415.

2 Pl. Uő, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982] = Uő, *Az anyagi...*, i. m. 258., 353.

3 Uő, *Engem nem úgy hívnak* [1970] = Uő, *Az anyagi...*, i. m., 89.

4 Uő, *Rózsaméz* [1976] = Uő, *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 236.

5 „Este telezsúfoltodott türelmetlen emberekkel Kiss Antal kocsmája. Rengeteg ember jött össze, egymás hegyén-hátán szorongtak, és vagy ezren még kint maradtak a katolikus templom előtti téren, széles gyűrűbe fogták a tér közepén álló Szentháromság-szobrot.” Uo., 419.

6 Gion Nándor, *M. H. J. hintaszéke* [1975] = Uő, *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 257.

7 Uő, *Aranyat talált* [2002], Uő, *Latroknak...*, i. m., 903–904.

világ, és különösen az a világ, amit én igyekeztem, és még mindig igyekszem megrajzolni. Nem csupán a már említett négy háziorra, a temetőkre és a kis folyóra gondolok, hanem az egész városra, az apácázárdából átalakított magyar iskolára, a Zöld utcára, a Tukra, a devecseri dombokra, a katolikus templomra, pontosabban a templomba járókra.” [kiemelés: K. Á.]⁸

Gionnak, ha nem is feltétlenül a keresztény-katolikus hittartalom, de legalábbis a közösséget összetartó hagyományos értékek melletti komoly kiállására mutat, hogy azt a katolikus templomot, illetve környékét tette meg művei egyik legfontosabb helyszínének, amelyet a kommunizmus alatt játszódnó műveiben mind funkciójában, mind pusztán létében veszélyeztetettnek mutatott be: „A téren nincs semmi más, csak a katolikus templom, ahol vasárnaponként miséznek néhány öregasszonynak. Régi templom, de azért elég szép, s én már sokszor gondolkoztam, hogy vajon mit csinálnak vele, ha bontani kezdik a körülötte levő régi házakat, hogy új marha nagy épületeket építsenek a helyükre. Vajon lebontják-e a templomot is, vagy pedig ott hagyják az emeletes épületek között. Sehogy se tudom elhinni, hogy a templom ott marad az emeletes új házak között.”⁹ Hasonlóképpen ábrázolta Gion azt a fenyegetettséget is, amely a kultusz/közösség fennmaradását veszélyeztette: „a karácsony előtti napokban mi rendszeresen bejártunk három-négy utcát, minden házba bekopogtunk, és felkínáltuk az »angyali vigasságot«. [...] remekül tudtuk énekelni a karácsonyi dalokat, és remekül énekeltünk ott a színpadon is [...]. Csakhogy beviharzott Novák tanárnő is, magánkívül volt, sikoltozott, [...] lehordott mindenfelének, figyelmeztetett, hogy ez itt többé nem apácázárda, nem a sötétség fellegvára, nem tűri, hogy a klerikális reakció szellemét felélesszük [...].”¹⁰ A vallás Gion minden regényében kap szerepet, de jellemző, hogy arról, hogy a gyerekek is rendszeresen járhatnak templomba – még ha érdekből is –, majd csak a rendszerváltozás, illetve Magyarországra települése után, a *Zongora a fehér kastélyból* című regényben tudott írni.

(Szinte) provokációszámba mehetett a rendszerváltozás előtti művekben, hogy Gion prózájában a templom mellett a másik központi helyszín az a Szentháromság-szobor, amely a régi szenttamási magyar iskola elbontásától a szobor 2013-as áthelyezééséig egy sportpályába ékelődve, fák takarásába kerülve szorult a perifériára. Még meglehetősen lehetett a helybelieknek – az író ezzel is a hagyományos értékek mellett tett hitet –, hogy a *Virágos Katonának* implicite már a címe is a Kálváriára, illetve egy ottani stációképre utal. A kálvária a főszereplő, Rojtos Gallai István állandó tartózkodási helye a regényben, holott e szakrális hely valóságos szenttamási megfelelője Gion szinte egész életében használaton kívül állt: az utolsó, 1944-es nagypénteki keresztúti ájtatosság után 1998-ig, tehát az író hároméves korától a halála előtti évekig az enyészet martaléka volt. Előbb konyhakertek, majd lucernás, utóbb szeméttelép (!) volt a düledező stációoszlopok között. 1976-ban (a *Rózsaméz* megjelenésének évében) majdnem fetelepet létesítettek a helyén, de olyan terv is volt, hogy töltésnek hordják el a dombját. Az ezredfordulón a helyi közösség eddigi legszélesebb körű összefogásával az utolsó utáni pillanatban sikerült a végpusztulástól megmenteni és újjáépíteni a szenttamási kálváriát.¹¹

8 Füzi László, „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését.” Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998] = Gion Nándor, *Véres patkányirtás* idomított görényekkel, Bp., Noran Libro, 2012, 266.

9 Gion Nándor, *Engem nem úgy hívnak* [1970], i. m., 21.

10 Uő, *Sortűz...* [1982], i. m., 259.

11 Paracki László, *A szenttamási kálvária 1868–2009*. = *De historia urbis nostrae* 1., szerk. Horváth Futó Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2011, 46–58.; ill. Jenei Dezső, *Összefogás jelképe: A szenttamási kálvária 1864–2001* = Bácsország, 2003/X–XII., 15–17.

Gion vallási(-nemzeti) állásfoglalásaként fogható fel az is, hogy az egyetlen csupa nagybetűs név az egész életműben a KERESZTET CIPELŐ EMBER¹², és hogy számos művének adott a *Bibliából* vett vagy a katolikus vallás gyakorlataira utaló címet. A *Virágos Katona* a Krisztust korbácsoló katona stációképére, míg a *Latroknak is játszott* cím a Krisztus mellett megfeszített gonosztevőkre irányítja a figyelmet. A *Keresztvivő a Keglovics utcából* a temetési menetben betöltött szerepre, a *Krisztus Katonája* a húsvéti ünnepkör egyik népszokására: a szentsír őrzésére¹³, *Az angyali vigasság* cím pedig a kántálás és a betlehemezés helyi nyelvjárási nevére utal.¹⁴ Az „angyali vigasság”-nak a címbe emelése is provokatív volt tekinthető a megírás idején, hiszen vallásos cselekmény szolgálja a regénykohéziót, az adja az egész mű cselekményének szerkezetét. Ráadásul „szimbolikus erejű motívummá válik, amely azt sugallja, hogy a felnőttek sokszor embertelenül kegyetlen, nyomorúságos és tragikus világát a gyermeki jelenlét és szemlélet képes humanizálni”.¹⁵ Magában a műben is olvassuk ezt a gondolatot: „[...] hadd kérdezzem meg: uram, ön sohasem énekelt az ablakok alatt szép téli estéken? Nem? Sajnálhatja. Ha csak egyszer énekelt volna, most nem próbálná ezzel a vacak vendéglői késsel felvágni az ereit.”¹⁶ A szenttamási folklórhoz szorosan kötődő szép kifejezés Gion általi megörökítésének köszönhető, hogy egyáltalán sikerült feleleveníteni ezt a népszokást Szenttamáson. A kommunizmus évei alatt szinte feledésbe merült hagyomány nevét ugyanis Gion műveiből ismerték a művelődésszervezők, és gyanút fogtak, hogy talán nem az író leleménye volt a kifejezés. Ezért kérdeztek rá a helyi öregeknél, hogy ők is „mondták-e az angyali vigasságot” fiatalkorukban, amire mindenhol „igen” volt a válasz, ami után lejegyezhatték és a fiataloknak megtaníthatták a régi helyi betlehemezt.¹⁷

A kisebbségi tematika felé való átmenetet képez a biblikus Gion-műcímek között az *Izsakháré*, minthogy „a tizenkét izraeli törzs közül Izsakhár törzsének jutott ki a legmostohább sors: földrajzilag és gazdaságilag felháborítóan előnytelen területre kényszerítették, a rávonatkozó apai áldás egyenesen átokként hangzott”.¹⁸ Legalábbis Gion írásai szerint, ugyanis a *Bibliában* nem csak negatívumokat olvasunk az Izsakhárnak jutott atyai áldásban. A Káldi-féle hagyományos katolikus fordítás szerint Izsakhár „földe legjobb” – a katolikus bibliafordítás alapjául szolgáló latin változatban, a *Vulgatában* „optimus” –, a Hertz-féle izraelita fordítás szerint „kellemes”, a Gion által használt Károli-fordítás szerint pedig „kies”.¹⁹ Jellemző, hogy az író a céljaihoz, tudniillik a kisebbségi léhelyezetre való utaláshoz megfelelő részre helyezte a hangsúlyt a bibliai áldásból. Hogy tudniillik Izsakhár „teher alá hajtja hátát, s robotoló szolgálóvá lesz”; nem pedig arra, hogy „a karámok közt heverész. S látja, hogy jó a nyugalom és hogy a föld mily kies.”²⁰ Gionra az efféle, írói céljai

12 Uő, *Ahasvérus* [1966] = Uő, *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 24., 26.

13 Vö. Egyedülálló szokás Bácskában: A szenttamási Krisztus-katonák = Hitélet, 1973/4., 30.

14 Angyali = angyalok által hirdetett; vigasság = [itt:] jó hír, örömhír, evangélium, vö. *Lukács evangéliuma* 2. fejezetének 10–11. versével, ahol az angyalok e szavakkal adják a pásztoroknak hírlül Jézus születésének híret: „Ne féljete, mert íme, hirdetek nektek nagy örömet, amely az egész nép öröme lesz [...]”

15 Elek Tibor, *A szeretet vigasztaló ereje: Gion Nándor ifjúsági regényeiről* = Gion Nándor, *Az angyali...*, i. m., 530.

16 Gion Nándor, *Az angyali...* [1985], i. m., 447.

17 Kovács Blanka – Horváth Futó Hargita, *A karácsonyi ünnepkör dramatikus játéakai: Az angyali vigasság és a betlehemes játék* = *De historia urbis nostrae II.*, szerk. Horváth Futó Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2012, 67.

18 Gion Nándor, *M. H. J. hintaszéke* [1975], i. m., 258.

19 Vö. *Mózes első könyve*, 49. fejezet, 14–15. vers.

20 Vö. még: Gion Nándor, *Izsakhár* [1994] = Uő, *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 476.

érdekében eszközölt hangsúlyáthelyezések, elhallgatások, sőt valóságferdítések máshol is jellemzőek. (Lásd például alább a német evangélikus identitás felhasználását!) Az az ellentmondás, hogy Izsakhár jó földön lett robotoló szolgává, alkalmassá teszi arra, hogy Gion a délvidéki magyarság szimbólumaként használhassa. Hiszen a bácskai földek Európa legjobbjai, de a kisebbségi sors előnytelen, alávett helyzet.

Megjegyzésre érdemes, hogy Gion Izsakhár – akárcsak például a máshol említett Ezékiel próféta – nevének írásakor a hagyományos protestáns írásmódot követi. Gion egy korai novellájának az „Issakhár” címet adta, s benne ezt az alakot írta le, amely az 1590-es *Vizsolyi Bibliától* a 20. századi revideálásig volt a protestáns bibliakiadások névalakja. Az 1905-ben *revideált Károli-fordítás* vezette be az „Izsakhár” formát, amit az író pedig a későbbi művekben használt. (A többi katolikus és az újabb protestáns fordítások ettől eltérően használják Jákob pátriárka Leától született ötödik fiának nevét.²¹)

Igaz, hogy Istenes Bibic Mihály, aki „mindenkinek dicsértességgel köszönt”²², az egyik legbecstelenebb tolvaj az életműben, de ezt a szereplőt bőségesen elbíra nemcsak a sok bibliai motívált cím, hanem főként a sok vallásos téma és utalás. Talán ellensúlyként is szükség van rá, hogy legyen egy igazán ellenszenves vallásos, illetve a vallásosság látszatából hasznot húzó szereplő Gion tetralógiájában. Istenes Bibichez hasonlóan érdekesen ellentmondásos figura a Keglovics utcai szentfázék is: „A félszemű Máté apostol volt az egyetlen istenfélő ember a Keglovics utcában. Minden reggel öt órakor kelt, hideg vízben megmosakodott, és anélkül, hogy egy falatot is a szájába vett volna, elment a templomba, és megáldozott, vagy ahogyan ő szokta mondogatni: »evett isten kenyereből«.”²³ „Máté apostol” ugyanakkor lefarizeusozza az egész utcát, mire az Ácsmester „álszentatyám”-nak szólítja. A szereplő hivalkodóan és fensőbbbségesen vallásos, de az író bizonyára nem a vallásosságot akarta csempülni az ő személyében (sem), hiszen Gion számos szereplőjének vannak nemcsak templomi környezetben²⁴, hanem azon kívül is egészen természetes vallásos gesztusai, például: „A reggeli misére igyekvő öregasszonyok rábámultak a folyóra, és keresztet vetettek, mert nem tudták, hogy került oda az a rengeteg virág.”²⁵; vagy: „Romoda esténként karjaiba vette beteg feleségét, és úgy táncolt körbe-körbe a hideg szobában, hogy valamennyire felmelegítse az asszonyt. Szent János, a méhészt, ha ilyenkor elment Romodáék háza előtt, keresztet vetett, és rövid imádságfélét mormogott.”²⁶; illetve: „A bivalyos a fal mellől egy csákányt választott, nyelét lefelé fordította, beállt az ajtóba, keresztet vetett, majd a csákány nyelével kopogtatni kezdte a betont.”²⁷ Pusztá hasonlításokban is használ Gion vallásos képeket, például: „térdre esett, mint az oltár előtt a templomban”; vagy: „eloltotta a viharlámpát, lóbálta a kezében, mint egy füstölőt a templomban”²⁸; illetve: „Suttogva beszélt, mintha templomban lennének vagy valami tilos helyen.”²⁹ Egy magyar gyerekcsapat pedig az erősebb (valószínűleg szerb) galerivel való bunyózástól félve természetesen a

21 Vö. Mózes első könyve, 30. fejezet, 17. vers.

22 Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = *Uő, Latroknak is...*, i. m., 26.

23 *Uő, Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről* [1966] = *Uő, Műfogsor...*, i. m., 51.

24 „A templomban a padokban jobbra fekete ruhás öregasszonyok ültek, mormolták imáikat, és áhitattal nézték Berecz plébánost, aki az oltár előtt hajlongott.” *Uő, Az anyagi...* [1985], i. m., 424.

25 *Uő, Sortűz...* [1982], i. m., 323.

26 *Uő, Ezen az oldalon* [1971] = *Uő, Műfogsor...*, i. m., 72.

27 *Uő, Sortűz...* [1982], i. m., 293.

28 *Uo.*, 350., 343.

29 *Uő, Rózsaméz* [1976], i. m., 423.

katolikus, avagy helyi szóhasználatnál a magyar³⁰ templomban keres menedéket, ahol teljesen otthonosan viselkedik: „már nagyon a sarkunkban lihegtek Toma Gyuriék, és mivel éppen vecsernyére harangoztak, bementünk a templomba [...]. Mi belemártottuk kezünket a szentelt vizes tálba, térdet hajtottunk, és keresztet vetettünk, azután felmentünk a kórusra a lelőgő harangkötelek közé, és meghúzódtunk az orgona mellett, hogy kilihegjük magunkat.”³¹ A *Testvérem*, Joáb című regényben pedig csak egyetlen utalásból derül ki, hogy a főszereplő vagány fiúk magyar nemzetiségűek; a regény végén abból következtethetjük ki, hogy együtt voltak elsőáldozók: „– Elsőáldozós koromban éreztem magam ilyen rohadtul. [...] – mondta a Fehér Ló. – Emlékeztek még arra, amikor elsőáldozók voltunk? – Emlékszem – mondtam. – De arra már nem emlékszem, hogy hogyan éreztem magam. – Csak arra emlékszem, hogy sokan voltak a templomban – mondta Búr.”³² Hogy mennyire természetes velejárója Gion szereplői életének a vallás, illetve annak gyakorlása, például abból is látszik, hogy egy elbeszélés szereplője, Dosztán Antal „szidta a kiugrott teológust, amiért megbolondította a fiát” azzal, hogy „hosszútávfutót faragott belőle”, „és dühében kissé logikátlanul túntőleg elmaradozott [!] a vasárnapi miséről”.³³

Visszatérve „Máté apostolra”, a szereplő tehát másra kellett Gionnak, mint a vallás(osság) gúnyolására: az ő túlzásai és képmutatása kipellengérezésének álcája alatt már egy korai novellájában célozhatott a kommunizmus kezdeti időszakának kényes emlékeire, a beszolgáltatásra és a padláslesöprésekre. „Máté apostol” ugyanis „valamikor feldúlta a szegény, tudatlan, földtűró emberek otthonát, és ha dohányt meg lisztet talált, elvette tőlük, a szegény, tudatlan, földtűró embereket pedig börtönbe csukatta. Mikor aztán az egyik tanyán a bozontos hajú, elvadult, tudatlan emberek kiveték a fél szemét, rádöbrent, hogy milyen nagy bűnös ő.”³⁴

Mi más közös identitásképző elemet is találhatott volna Gion, mint a katolikus vallást, amikor a vajdasági magyarság 95%-a katolikus? Ráadásul a délvidéki magyarokra jellemző, hogy a környezetüknél – a szerb többségnél mindenképpen – vallásosabbak. Nota bene, a szenttamási katolikus templomba ma is jóval többen járnak, mint a pravoszlávba, holott a magyarok harmadannyian sincsenek, mint a szerbek. Talán emiatt is van, hogy bár a „szerb karácsony(kor)” mint időhatározó többször is előkerül a *Latroknak is játszott tetralógiában*, Gion szinte semmit nem ír a szerbek vallásosságáról. Csak a templomukat emlegeti még, de ezt is távolságtartóan mindig papirosízú szóval „görögkeleti” templomként, holott az a helyi szóhasználatban: „Szerb templom ~ Pravoszláv templom”.³⁵ A magyar csendőrökre orvul lövöldöző Ozren Mudrinski pékmesterről³⁶ és Leonyidról, az ukrán bérgyilkosról olvassuk csak, hogy megünnepelték a védőszentjük napját³⁷, illetve hogy Romániában, a Máramarosi-havasokban „egy rendkívüli képességű ortodox pap, egy szakállas pápa jó pénzért átkot mond a megrendelő ellenségeire, és az átkot mindig megfog. Hosszú sorok állnak a parókia előtt, a pápa az egyik leggazdagabb ember a havasokban.”³⁸ –

30 „Katolikus templom I. Magyar templom” Penavin Olga–Matijevics Lajos, *Szenttamás földrajzi neveinek adattára*, Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1981, 34.

31 Gion Nándor, *Az anyagi...* [1985], i. m., 423–424.

32 Uő, *Testvérem, Joáb* [1969] = Uő., *Börtönről...*, i. m., 241.

33 Uő, *Az anyagi...* [1985], i. m., 439.

34 Uő, *Példabeszéd...*, [1966] i. m., 51–52.

35 Penavin Olga–Matijevics Lajos, *Szenttamás földrajzi neveinek adattára*, i. m., 56.

36 Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = Uő, *Latroknak...* i. m., 542.

37 Uő, *Védőszentek a fenyők között* = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 596.

38 Uő, *Garantálja Z. A.* [2001] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 664.

Egyik adalék sem vet túl jó fényt a keleti keresztényekre, de ennek bizonyára nem vallási, hanem nemzetiségi, illetve történelmi gyökere van: mind a szerb, mind az ukrán, mind a román szereplő esetében. Abszolút negatívan ítéltette meg viszont Gion az ezredvégi New Age mozgalom kiforratlan tantételekkel rendelkező ezoterikusait, akiknek mintapéldányát „Szivárvány” (valójában Kovács) Ervin személyében ábrázolta az *Izsakhár* című regényben, amelyben az ő tevékenysége a regény egyik fő szála. A „Szivárvány Harcosának” zavaros ideológiai csak azt bizonyítják, hogy kiszolgáltatott, megfélemlített emberek hiszékenységet kihasználva meg lehet gazdagodni a babonás vallásosságra építő marketinggel. A csodatévő termékek (amulettek, herbateák, gyógykenőcs) háttérében álló tanokat viszont senki sem ismeri (!) valójában. M. H. J.-től, az író alteregójától várják, hogy írói fantáziájával ötlje ki azokat, támogatva ezzel a sarlatánokat, akik igazi támaszt vagy vigaszt nem jelenthetnek a polgárháborúba sülyedő országban.

A katolikus vallás viszont még a lakóhelynél is fontosabb kapaszkodó a művekben: a lakóhely bizonytalan is lehet, vallásuk viszont mindenhová elkísérte a pásztorkodó Rojtos Gallaiakat (is), akik „*mint ahogyan az tisztességes római katolikusokhoz illik, mindig rendesen megesküdték a legközelebbi katolikus templomban, és az erről szóló okmányt gondosan megőrizték*”. Egy bizonyos Gallai Istvánnak az okiratban például „*lakhelyéül a »Zentai tanyák« vannak megjelölve, de ez semmit sem jelent, bizonyára a plébános, aki összeeskette őket, kötelességének tartotta, hogy beírja a lakhelyet is, és mivel Gallai István akkor éppen a zentai határban őrizte a birkákat, a zentai tanyákat írta be a házasságlevélbe*”.³⁹

Az tehát, hogy a szereplők rendszeres misére járók, vagy hogy imádkozni szoktak a Kálvárián, a legtermészetesebb cselekményként jelenik meg a művekben: számos utalást olvasunk mindenfajta keresztény vallásos tevékenységre. A templomba járás jegyzetben idézett⁴⁰ adatai mind a rendszerváltozás előtti művekből valók, és korántsem teljes a gyűjtés. Hasonlóan számos szöveghelyet felsorakoztató merítést eredményezne még például a katolikus, a pap, a plébános, a gyón, az áldoz, az ima, az imádkozik vagy a (kis- és a nagy) mise adatainak összegyűjtése is, amitől most terjedelmi okból eltekintek.

Gion egy novellájában – hajmeresztő módon – még a bosszú is bibliai asszociációkat hordoz. A falubeliek ahelyett, hogy például orvul leütnék, figyelmességükkel, szeretetükkel szorongatnak meg valakit, aki értelmetlenül megölt egy négygyerekes apát. A gyilkos Izidorral (akinek neve éles kontrasztban áll cselekedetével, hiszen a neve azt jelenti, hogy 'Ízisznek – a házastársi és az anyai szeretet istennőjének – az ajándéka'⁴¹) úgy tűnik,

39 Uő, *Virágos Katona* [1973], i. m., 343.

40 „egy napon azonban apám a templomból hazajövet meghallotta, hogy Istenes Bibic Mihály tíz lánc földet vett” Uo., 63.; ill.: „szerettem a karácsonyt, a karácsony hangulatát; a betlehemeseket, a lövöldözéseket, az éjféli misét, amikor az egész Tuk és az egész Zöld utca a templomban szorongott, és áhitattal énekelt” Uo., 102.; ill.: „Húsvét napján, amikor a templomból eljött hozzánk [Imris Lázár], hogy iszogasson egy kicsit apámmal, megemlítette, hogy újabb lánc földet szerzett az uraságnak.” Uo., 136.; ill.: „Vasárnap délelőtt van: ünnep-lőrűhás, kalapos emberek sietnek a virágzó akácfák alatt, templomba mennek.” Uo., 175.; ill.: „Az átszabott, kifordított köpeny olyan, mintha új lenne. Rézi élvezettel szemlélgeti minden oldalról, és elégedetten mondja: – Ez a legszebb katonaköpeny, amit valaha láttam. Templomba is elmehetsz benne.” Uo., 192.; ill.: „Vasárnap járt csupán templomba, mindig nagymisére ment, és ilyenkor, ha belemártotta ujjait a szentelt vízbe, leginkább elmosolyodott. Lehet, hogy mégis boldog volt.” Gion Nándor, *Az anyagi...*, i. m., 432.; ill.: „Szent János minden reggel templomba ment.” Uő, *Ezen az oldalon* [1971], i. m., 64.; ill.: „Minden körmenetet végignézttem, igazán szép volt, a falu minden katolikusa ott szorongott a templom előtt vagy a templom udvarában. [...] A körmenet lassan haladt előre, legalább ezer ember énekelt, hogy: »Feltámadt Krisztus e napon. Alleluja! Hála légyen az Istennek.« Uő, *Krisztus Katonája* [1975] = Uő, *Műfogsor...*, i. m., 239.; ill.: »[Fia kútba fulladása után] Péntekné két napig sikoltozott, a haját és a ruháját tépte, azt mondta, ő is kútba ugrik, de aztán mégsem ugrott a kútba, viszont rendszeres templomba járó lett.« Uő, *Az anyagi...* [1985], i. m., 370.

41 Ladó János, *Magyar utónévkönyv*, Bp., Akadémiai, 1978, 172.

mintha Jézus *Hegyi beszéde*, vagy még közelebbről Pál apostol tanítása szellemében viselkednének a környékbeli családos emberek. Jézus ugyanis azt tanítja, hogy „szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót azokkal, akik gyűlölnek titeket”⁴²; Pál apostol pedig azt írja, hogy „ha ellenséged éhezik, adj neki enni, ha szomjazik, adj neki inni. Ha ezt teszed, izzó parazsat raksz a fejére.”⁴³ Az utcabeliek tehát sokszor nagyon kedvesek a tetteshez, sokat és kedvesen beszélgetnek vele, sőt vasárnapi ebédre is meghívják, mígnem a gyilkos már nem bírja elviselni az érdemtelenül feléje áradó szeretetet, és felkötí magát.⁴⁴

Kicsit eltávolodva a Délvidéktől, a második világháború végén Budapestre vetődve a szenttamási Tölgyesi Miska rögtön egy romos katolikus templomot és egy református imaházat választ tájékozódási pontul. Bizonyára szimbolikus, hogy a háború utáni újjáépítést ebből a református imaházból kezdik el szervezni a regényben.⁴⁵ Minthogy Gion magyar közössége túlnyomórészt római katolikus volt, a református felekezetre nem sokszor utalt műveiben. Amikor viszont igen, akkor hangsúlyosan húzta alá anyanyelv-megtartó szerepét. A regénybeli tanár is ezt emeli ki egy történelemórán: „Fodó tanár úr tartott nekünk egy remek történelemórát a reformációról, a prédikátorokról, akik anyanyelvükön szóltak a hívőkhöz, megdicsért néhány egykori papot, akik nagyon rendes emberek voltak.”⁴⁶ Az író alteregója, M. Holló János pedig egy svédországi magyar református közösségben nagyon meglepődik azon, hogy a gyülekezethez tartozók mennyire szépen beszélnek az anyanyelvüket⁴⁷, ami a délvidékiekről nem igazán mondható el; még akkor sem, ha a szülőföldjükön élnek. Utóbbira szintén több novellában van utalás.⁴⁸

Sajátos megoldás, hogy a *Latroknak is játszott* című tetralógiában a második oldaltól kezdve a németekről hangsúlyosan mint evangélikusokról van szó. Az említett helyen ezt olvassuk: „Stefan Krebs ágostai hitvallású evangélikus német volt, nagydarab, szorgalmas és önérzetes német ember...”⁴⁹ Máshol pedig maga Stefan Krebs így beszél: „– Kit érdekel a Monarchia! [...] Semmi közünk Bécshez. Mi, ágostai evangélikusok a Rajna mellől jöttünk ide. Azt is tudjuk, hogy miért.”⁵⁰ Meglepő lehet, hogy bár a sokszor jelzőjével szereplő katolikus templom fontos orientációs pont a regényekben, a tetralógia rendszerváltozás előtt írott regényeiben az „evangélikus” szó többször szerepel, mint a „katolikus”: 33 említés áll szemben a 24-gyel.

A szenttamási német evangélikusoknak a források szerint a valóságban volt ugyan egyházközsége⁵¹, de templomuk nem, ahogy ezt a tetralógiában is olvassuk.⁵² Viszont a rendszerváltozás előtti Gion-művekben minden jelentős családi eseményre eljön hozzájuk Verbászról a német evangélikus egyházat, tágabban az egész németséget képviselő evangélikus lelkész. A temetéseket természetesen ő vezeti le, de a történelmi sorsfordulókon

42 Lukács evangéliuma, 6. fejezet 27. vers (új protestáns fordítás)

43 Pál levele a rómaiakhoz, 12. fejezet 19–20. vers (új protestáns fordítás)

44 Gion Nándor, Izidor, [1987] = Uő, *Műfogsor...*, i. m., 261–269.

45 Uő, *Aranyat talált* [2002], i. m., 715.

46 Uő, *Sortűz...* [1982], i. m., 306.

47 Uő, *Átlósan az utcán*, [1991] = Uő, *Műfogsor...*, i. m., 537–543.

48 Uő, *Szegény Hajdú Laciról és Harag Györgyről* [1990.] = Uő, *Véres...*, i. m., 82.

49 Uő, *Virágos Katona* [1973], i. m., 8.

50 Uo., 174.

51 Tóth Ágnes, *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció? A bácskai evangélikus németek törekvése 1941–1945 = Bennünk élő múltjaink: Történelmi tudat – kulturális emlékezet*, szerk. Papp Richárd–Szarka László, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008, 439.

52 „Szenttamáson nincs evangélikus templom.” Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997], i. m., 523.

szokásos politikai esélylatolgatásokkor is ott találjuk, sőt a születésnap ünnepségekre is hivatalos. (Merthogy az evangélikus németek – ez fontos különbség – a születésnapokat ünneplik, nem a névnapokat, mint a katolikus magyarok.)

A lelkész megnyilvánulásaiból, hozzászólásaiból kiderül, hogy ő a németek fő ideológusa, közösségük megmaradásának legerősebb oszlopa. A magyarok papjáról semmi ilyet nem olvasunk, a tetralógia Jugoszláviában írott kötetekben még a nevét sem. Pedig „Berecz plébános”, illetve az ő valóságos megfelelője a helyi magyar közélet prominense volt, aktívan politizált is: a királyi Jugoszláviában fontos szerepet vitt a Magyar Párt szervezésében.⁵³ Gionnak a szocializmusban írott regényeiben viszont ő helyette a német lelkész a legpolitikusabb szereplő, aki számára a német nép naggyá tétele a legfőbb cél: ezért szervezkedik, erre int, olykor talán még a prédikációiban is erről szónokol: „Még az anyám temetésén is folyton a Német Birodalmat dicsőítették”; vagy: „Jönnek a jobb napok – mondta az evangélikus lelkész. – Kivárjuk, felkészülünk rá”; illetve: „Látunk mi itt még német katonákat [...] – mondta az evangélikus lelkész. [...] Végleg itt maradnak.”⁵⁴ A lelkész első felléptétől kezdve harcos nacionalista irányvonalat képvisel, viszont az 1997-es *Ez a nap a miénk* című regénnyel hirtelen eltűnik a szereplők közül. Vajon miért van az, hogy nemhogy családi összejövetellel, de még temetéssel kapcsolatban sem olvasunk róla ezután, pedig korábban mindig ő vitte a szót, és ebben a regényben is sokat politizálnak a németek?

A jugoszláviai németek 80%-ban *katolikusok* voltak⁵⁵, Gion más műveiből pedig, amelyekben nem olyan fontos a németek szerepe, vagy az interjúkból, amelyekben talán jobban törekedett a tényszerűsége, illetve egyéb forrásokból is arra következtethetünk, hogy a szenttamási németek viszont többségükben *reformátusok* lehettek.⁵⁶ Mégis, az evangélikusság a Vajdaságban valóban leginkább a németességgel asszociálható a két világháború között, amikor a *Virágos Katona* és a *Rózsaméz* játszódik. (Példa erre, hogy annak a jugoszláviai lutheránus egyháznak, amely a magyar ajkú gyülekezeteket is összefogta, még a neve is az volt ekkoriban, hogy Ágostai Hitvallású Német Evangélikus Egyház.⁵⁷ 1941-ben, a Délvidék visszatérése után pedig a legtöbb német gyülekezet nem tagozódott vissza az újjászervezett magyarországi evangélikus egyházszervezetbe, hanem nemzeti alapon elkülönült.⁵⁸)

A tetralógiában a németek evangélikusságának hangsúlyozására a többnyire katolikus, csekély részben református délvidéki magyarsággal való szembenállásuk kiemelése érde-

53 „A magyar párt számtalan népgyűlést rendezett, és a magyarpárti szervezők: Prokopy Imre, dr. Strelitzky Dénes, Palásthy Ödön, Berecz Kálmán [...] és segítőitársaik végigjártak minden magyar falut [...]. Berecz Kálmán szenttamási plébános vezetésével egymás után alakultak meg a magyar [párt]szervezetek” Csuka János, *A délvidéki magyarság története 1918–1941*, [1941], Bp., Püski, 1995, 126–127. „Mindkét frakció megegyezett abban, hogy Berecz Kálmán legyen az újvidéki kerület jelöltje [...]” Uo., 183.

54 Vö. Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976], i. m., 323., 380.; az idézetek helye pedig: 433., 430., 429.

55 Zoran Janjetović, *A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941 = Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. A. Sajti Enikő, Szeged, JATE Press, 2011, 36.

56 Vö. Horváth Ilona, *Filléres emlékeim*, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012, 34.; ill.: „a református temetőt neveztük német temetőnek, a falunkban jobbra csak a németek voltak református vallásúak”. Gion Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = Uő, *Az anyagi...*, i. m., 476., vagy: „A házakkal szemben [...] kezdődnek a temetők: a református temető, amelyet mindenki német temetőnek nevez, mivel a reformátusok majdnem mind németek voltak [...]” Uő, *Ezen az oldalon* [1971], i. m., 59.

57 Vö. Dolinszky Gábor, *Élve meghalni hagyni: Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház Szerbiában–Vajdaságban történelme 1918-tól napjainkig*, Bp., magiszteri szakdolgozat, 2004.

58 Vö. Tóth Ágnes, *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció? A bácskai evangélikus németek törekvése*, i. m.

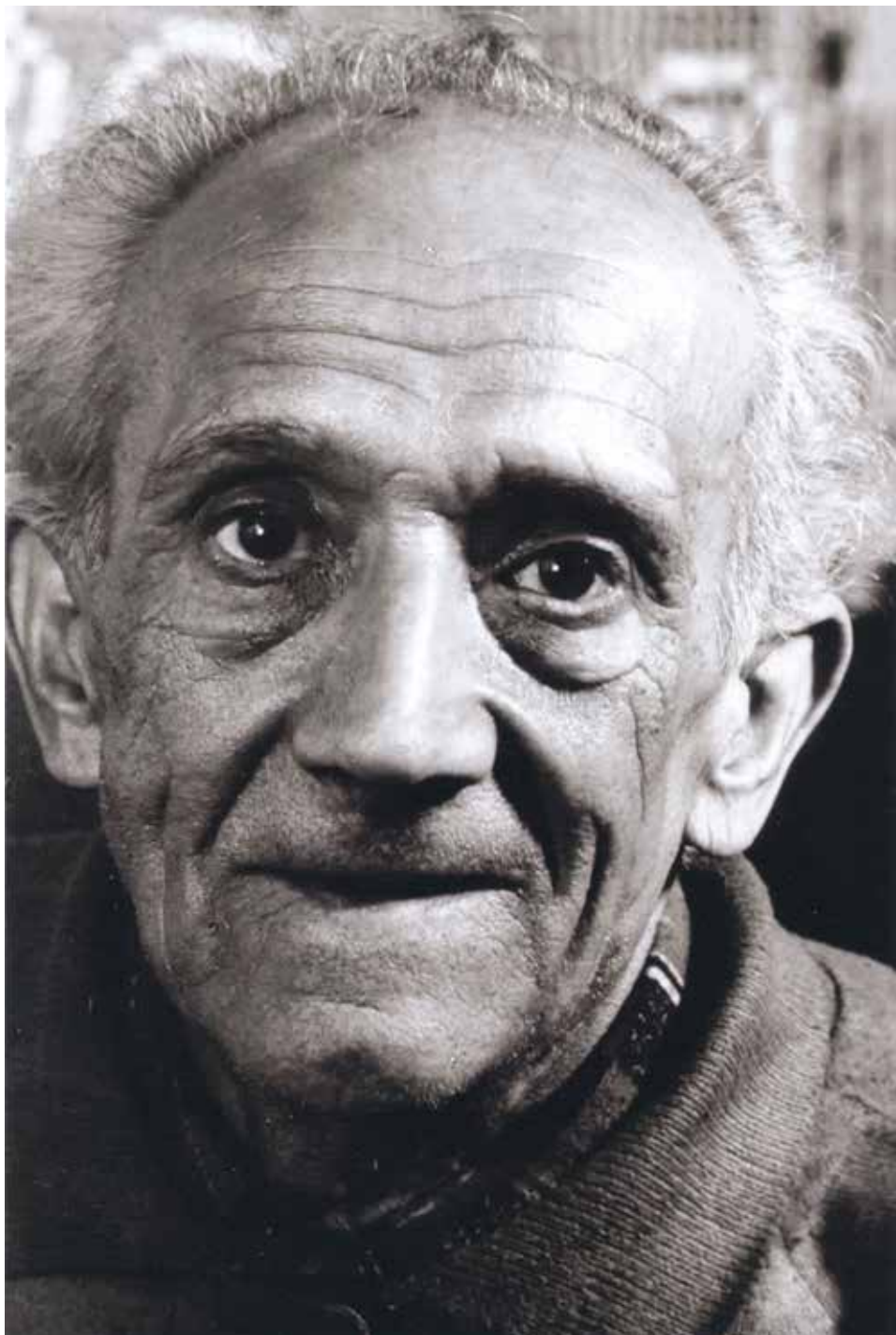
kében lehetett szüksége Gionnak. Az első világháború előtt játszódo *Virágos Katonában* a magyar-német szembenállás az elnyomó-elnyomott nemzetiségek szerepcseréjére alkalmas: azaz a magyarokkal szembenálló németek a Gion korában elnyomott magyar kisebbség szerepét játsszák, míg az elnyomó szerbek szerepébe – tökéletesen támadhatatlan modell! – a magyarok kerültek. Rajtuk keresztül tehát Gion a vajdasági kisebbségi lét aktuális igazodási-asszimilációs dilemmáit mutatja be burkoltan. Gion a (részben saját maga által konstruált) helyi német evangélikus múltban nagyszerű analógiákat talált és kreált a kérdésről való gondolkod(tat)áshoz.

A második világháború előtt játszódo *Rózsaméz*ben pedig ugyanez a magyar-német szembenállás a magyar nemzetiségnek a némettől való elhatárolására, a náciszimpátia vádjától való felmentésével múltja tisztázására, végső soron 1970-es évekbeli vajdasági jelenlétének legitimálására kellett. Mivel a németek a regényírás idején már nem voltak jelen a régióban, őket nem lehetett felelősségre vonni azokért a kisebbségi problémával kapcsolatos, olykor merészen szókimondó állításokért sem, amelyeket ők mondanak ki, így Gion a kisebbségi ügyek szócsöveként is használta őket, például: „– *Bácskát a magyarok követelik maguknak – mondta Stefi. – A régi határokat akarják. – A határokat majd Németország szabja meg – mondta az evangélikus lelkész.*”⁵⁹ A legtöbb politikailag érzékeny mondatot a lelkész mondja a két rendszerváltozás előtti regényben, de mivel azután már nem volt szükség a szócső szerepére, Gion törölhette a szereplők közül.

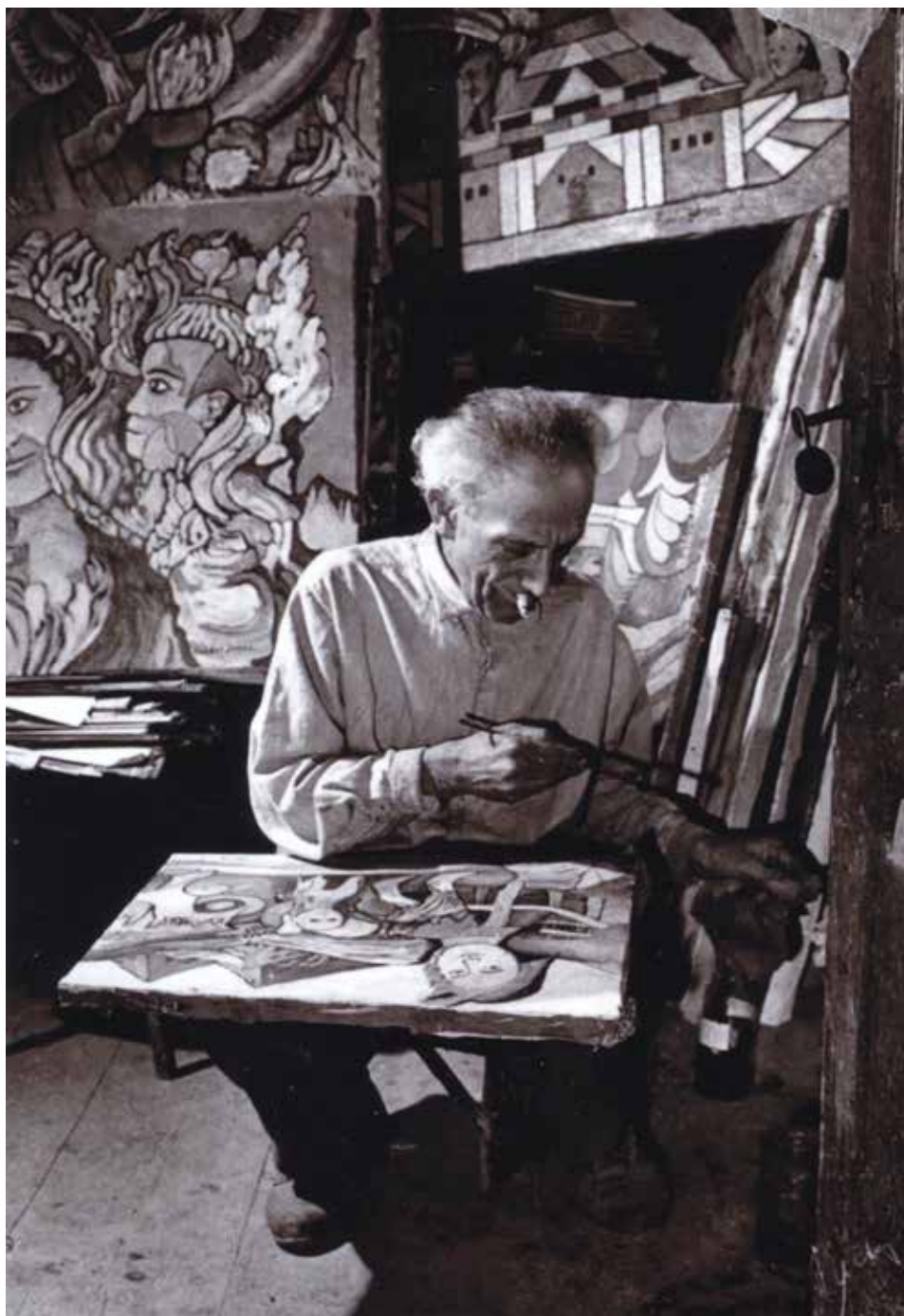
Összegzőként elmondható, hogy a templomok, a Szentháromság-szobor, a temetők és a Kálvária, valamint vallásos cselekmények és személyek fókuszba tétele arra mutat, hogy a transzcendentális irányultság és kötődés Gionnál is az emberi öazonosság egyik fő pillére. Ezenfelül a római katolikus (és csekély számú említésekor a református) identitás a magyarsággal, az ortodoxia a kisantant országok államnemzeteivel van szoros kapcsolatban⁶⁰, míg az evangélikus német szereplők (élükön a verbászi lelkésszel) a kisebbségi kérdéskör leplezett taglalása érdekében kerülnek hangsúlyos szerepbe.

⁵⁹ Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976], i. m., 429.

⁶⁰ Vö.: „Két szép lánya van, egyiknek is, másiknak is vett egy lakást az Adriai-tenger partján, csak hogy ezek a lakások most Horvátországba kerültek, ott viszont nem kedvelik a szerbiai lakástulajdonosokat, talán még megmenthető valami, ha hiteles iratokkal bebizonyítja, hogy szerbiai polgár létére is magyar és katolikus, de ez sem biztos.” Uő, *Nagybátyámról* [1994] = Uő, *Véres...*, i. m., 36.

Tóth István fotója

Tóth István fotója

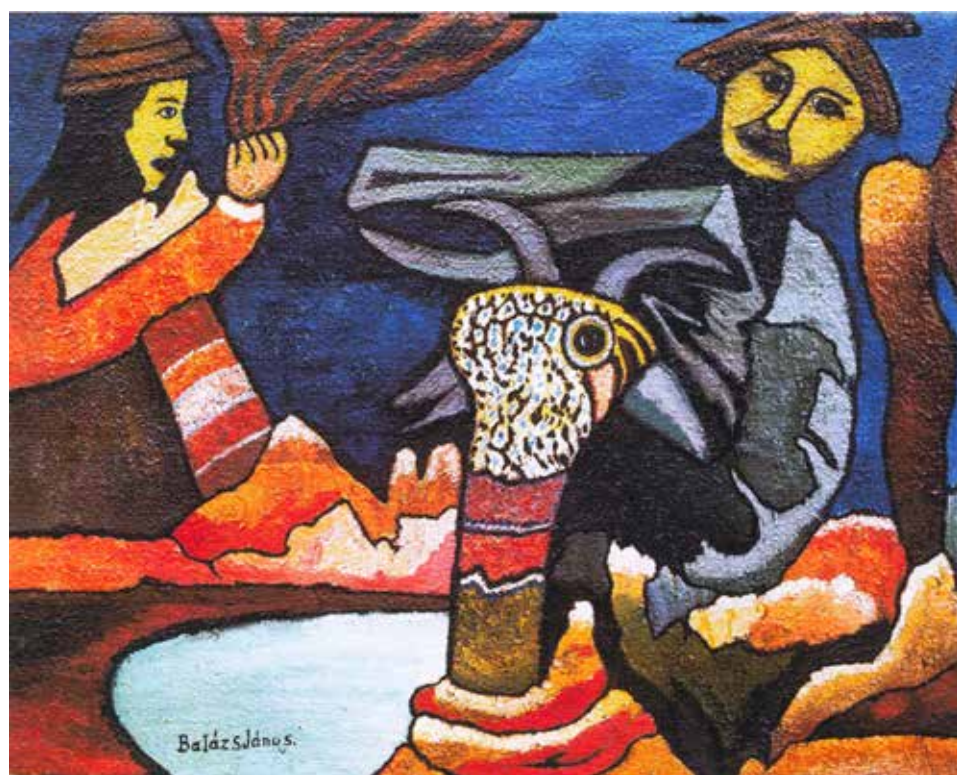

Pintér Lajos

A Nap szerelmese

Balázs János festményeihez

Balázs János negyven reprodukciója fölött ülök. A legtöbbjét Tóth István ceglédi fotóművész fényképezte, és küldte el számomra. Sajnos ezeknek címét nem őrizte meg az emlékezet. Egyet viszont a Wikipédia közöl, s ennek címe is van: A Nap szerelmese.

Kinyomtatom a szócikket, és a papíron már csak fekete-fehérben előttem a kép. Eltűnt, megszűnt a varázslat: oda lángoló pirosai, zöldjei, kékjei, narancssárgái. Oda színei, amelyek lánggra lobbantják képeit.

Valóban ez ő, a Nap szerelmese. Ennek a tanulatlan naiv festőnek úgy ragyogtatja színeit a fény, ahogy csak a legnagyobb klasszikusokét, Czóbel Béláét, Konjovicsét.

Innentől a Wikipédiára hagyatkozom, és szinte szó szerint ide idézem életrajzát.

1905-ben született Alsókubinban, 1977-ben hunyt el Salgótarjánban, roma származású magyar költő és festőművész. A magyarországi roma költészet és festészet úttörő egyénisége.

Már gyermekkorában rajzolt, majd évtizedekre abbahagyta, és csak időskorában, 1968-ban kezdett el ismét dolgozni. Mágikus hatású műveiben belső víziói ötvöződnek a cigány mesék misztikus világával és a valóság elemeivel.

Balázs János nagyapja és apja is ismert primás volt. Ötévesen félárván maradt, és a Salgótarján központjában lévő pécskődombi cigánytelepre került családjával. Itt a többi cigánnyal együtt maguk tákolta putrikban éltek életüket.

Balázs János iskoláit csak elkezdte, nem tetszett neki az ottani kötöttség és szigor. A harmadik osztályba már be sem iratkozott.

A felnövő, nyugtalan természetű legény afféle ezermesterként tengette életét: hangszert javított, kéményt tisztított.

Harminchét évesen vitték ki a frontra, 1944-ben hadifogságba esett, és három év rabság várt rá a Szovjetunióban.

A hadifogságból régi lakhelyére tért haza, és Salgótarjánt többé nem hagyta el.

Senkit nem engedett magához, mogorva remeteként kezdett verselni és festeni. Az erdő élteti, gombát gyűjt, elhullott gallyakat szed, erdei gyümölcsökkel táplálkozik.

A putriját egyedül a gyerekek látogatják, akik látva rajzait, rábeszélük a festészetre, és ők viszik neki a hozzávalókat: festéket, vásznakat.

Az elzárkózó, fura öregembert azonban önművelő módon minden érdekli, hihetetlen lexikális tudása lavinaszerűen tör elő. A történelem, az emberiség sorsa, a cigánytelep, virágok és állatok mind ott vannak képeiben. E képek zűrzavaros rejtelmek, ahogy ő maga fogalmazta, ott bujkál bennük az egész világ létezése.

A média felfedezi, de ő nem tud mit kezdeni a hírnévvel. Mesterek tanítani kezdik, hogy hogyan is kellene festeni. E felhajtást azonban nem tudja feldolgozni, megölik benne a művészt, és utolsó éveit önmarcangolással, tétlenül éli meg.

És most a Wikipédia sorvezetőjétől elszakadva néhány impresszió.

Balázs Jánossal, e remeteségben élő festővel barátságot kötött Tóth István, a világhírű fotóművész. Őt kérte meg, hogy a világban szétszóródó festményeit még szétszórásuk előtt fényképezze.

Tóth István most kilencvenhárom éves, életművét rendezve most kaptuk tőle e reprodukciókat. Több évtizeddel ezelőtt, amikor a Naiv Múzeum megnyílt Kecskeméten, Tóth István gyűjteményéből kerültek képek a múzeumba is.

Már biztosan nincsenek is meg, mondja a telefonban fotósunk. Állítását nehéz ellenőrizni, mert a Naiv Múzeumra lakat került, lényegében nem látogatható.

Gyanús, hogy a Kecskemét útikönyv előző kiadásában még kulturális intézményként szerepelt, de az új kiadásból már kimaradt. Ezt a nemzetközi hírű és rangú intézményt megszűnés fenyegeti. Bezárt ajtók mögött ragyognak fel Balázs János színei.

És még egy telefonbeszélgetésemet szeretném felidézni Tóth Istvánnal, a fotóművésszel.

Azt mondja a telefonban, ha majd megjelennek a reprodukciók, ugye küldök neki a folyóiratból négy-öt példányt. Persze, mondom, sőt természetesen még honoráriumot is fizetünk. A kilencvenhárom éves művész azt mondja erre: Ahová én készülök, ott már a pénznek nincs értéke.

Kedves Pista bácsi, köszönjük a reprodukciókat, és kívánjuk, hogy a honoráriumot használhasd mégis jó egészségben, a fillérek ne Isten elhullajtott pénzei legyenek.

Svébis Bence

Egy jellemtelen személy jellemrajza

Gerőcs Péter: Győztesek köztársasága

Gerőcs Péter sokáig keresgélt. Sosem volt személyes hang az övé, de személytelen sem. Sőt, igencsak sokan lakták. Kezdetben leginkább Márton László és Mészöly Miklós – nem véletlen, hogy eddig két portréfilmet forgatott, róluk. Később, egy térdelőrajtot véve és elrugaszkodva, a maga által teremtett karaktereken át szólal meg. Első regénye, a 2013-ban megjelent *A betegség háza* még csak egyetlen elbeszélőt mozgat, legújabb könyvében azonban már számtalan hang verődik vissza. A *Győztesek köztársasága* kor- és jellemrajz, valamint írói kihívás egyszerre. Gerőcs ezúttal mindháromban majdhogynem remekel.

A betegség háza tulajdonképpen felvázolja azt a modellt, amit a *Győztesek köztársasága* csúcsra járat és kizsákmányol. Hasonlóan dokumentarista, illetve áldokumentarista regény mindkettő, szinte aktaszagú, talált tárgy. Az egyes szám első személyben megírt történet egy embergyűlölő, önmagába forduló elbeszélőről szól. Jelen regény hőse szintén hasonló figura, ám most nem a saját elbeszéléseiből ismerjük meg őt, hanem mások monológjai hoznak közel egy olyan figurát, akit a leginkább távol tartanánk magunktól, hogy közünk ne legyen hozzá. Érdeemes megidézni, mit ír Király Jenő *A film szimbolikájában* Tim Burton *Batman visszatér* című filmje kapcsán a csatornalakó Pingvinről: „Az a ressentiment, amit ez a társadalom termel, nem »neheztelés«, hanem boszszúszomjas irigység, mely azért generálja magát kifogyhatatlan szenvedéllyel, mert a térhódító gyűlölet üzemanyaga. Pingvin önsajnálata hamis, torz mivoltának önmutogató reklámozása sikerstratégia, a hátrányok hangoztatása nem az egyenlősítés, hanem az előnyszerzés eszköze, felszabadítási retorikája az abszolút hatalom megszerzésének módja. Márai már Hitler beszédeiben is felfedezte a sértett önsajnálát retorikáját (Sértődöttek): már az elnyomottak panaszát is a terror sajátítja ki.” Ez a leírás a regény központi karakterére, Vincze Sámuelre is igaz, mi több, az utolsó fejezetben a táborból megszökött Anna pont így jellemzi: „Az a véleményem, hogy a projekt szellemi felelőse uralkodni akar a vezető értelmiségen, mert – ki tudja, milyen okból – nem tudott a részesévé válni.” Vagy máshol: „Egy terroristáról beszélünk. Azt meg az ember csak tudja, hogy ki az ő terroristája.”

Hogy ki, illetve kik ihlették a könyv fontosabb karaktereit, arra Bárány Tibor már rámutatott, ahogy arra is, hogy mindez nem fontos (*A mi terroristánk*, Élet és Irodalom, 2015. június 12.). Egyet kell értenem vele, hiszen minden fiktív szereplőnek van valós, az életből merített mintája, de Gerőcs regényének korántsem az a valódi tétje, hogy felfejtsük ezt. Nem számít, kiről, kikről mintázta Sámuel, egy különlegesen ható, mégis nagyon is általános emberi infantilizmust mutat be: egy megalomán mártír történetét. „*En Vincze Sámuel vagyok, aki a pokolban készül elültetni az édenkert*

magvait” – írja magáról az egyetlen helyen, ahol megszólal: egy általa írt, elküldetlen levélben. Ám valójában ez sem igazi megszólalás, csupán kontrollált konfesszió, amiről a szövegben maradt, kihúzott sorok tanúskodnak. Az szöveg többi része épp olyan kreálmány, mint Sámuel maga. Egy céltudatos ember gondosan, ám téveszmékből felépített, korcs ideológiája.

Ennek az esztelen eszmeiségnek csúcspontja Sámuel víziója, melynek lényege, hogy *„magasan képzett értelmiségiek, akik csatlakozni akarnak a programhoz, összegyűlnek egy megépített telephelyen, és egy önellátó, vagy inkább önfenntartó élet keretfeltételeinek a kidolgozásába kezdenek, miközben saját magukat megfigyelve, elemzéseket írnak, amelyekkel egy nagyobb kutatáshoz járulnak hozzá.”* Ez az utópia a *Győztesek köztársasága*. Egy Recsk melletti telep, ami kísérleti állatokként tartja fogva lakóit. Ugyanis a szellemimunkatáborról hamar kiderül, hogy valójában szellemi munkatábor. Az eddig vezető utat ismerteti a regény a Sámuel közlekedéséről ismerők vallomásaiban keresztül.

A legtisztább elbeszélés a produkciós iroda asszisztensétől, Anditól hangzik el, aki egy tébolydában tengeti mindennapjait. Gerőcs kifacsarja ezt a kifacsart világot, azt mutatja meg, hogy a lenézettek, a társadalomból kivetettek látják csak át ezt az infantil masszát, hiszen ők alulról nézik azt. A számkivetettek tisztánlátásán nem törik meg az igazodni vágyás konvenciója. Andi monológja a regény legfontosabb része, ahol nemcsak összeállnak a korábbi események, de kirajzolódik azok íve is. Ő az, aki olyan szenvtelenséggel tud mesélni a történekről, hogy még saját magáról is mesés, hogy egyes szám harmadik személyben beszél. És itt jutunk el Gerőcs regényének egy fontos momentumához, ami szándékolt gesztus vagy sem, ott szendereg ebben a közel háromszáz oldalban.

Arról van szó, hogy Gerőcs egy olyan műfajhoz nyúlt, amire jó ideje mutatkozik igény az olvasók részéről, és ingoványos terület az ítések körében. A *Győztesek köztársasága* ugyanis nem kevesebbet kockáztat, mint hogy a krimi eszköztárát használja, igaz, jócskán minimalizálva azt. Nincs ugyanis a szigorú értelemben vett nyomozó, legalábbis egy olyan karakteres detektív, mint Sherlock Holmes vagy Poirot, akit egy életre megjegyez és megkedvel az olvasó. Itt egy arctalan és tulajdonságok nélküli kérdező van csak, aki nem is biztos, hogy minden fejezetben ugyanaz a személy. Szigorúan véve nyomozás sincsen, inkább tényfeltárás, jobban mondva annak kísérlete. Mégis több bűntény is felfeslik a történekről, a legjelentősebb talán az a rejtély, hogy hová lett Vincze Sámuel. Ilyen szempontból nézve Gerőcs egy szokatlan regénnyel bővíti a hazai bűnügyi irodalmat. Míg Kondor Vilmos szabályos értelemben vett krimiket ír, tehát a bűnös kiléte érdekli, Babiczky Tibor pedig a bűnről és a bűnhódásról elmélkedik a *Magas tengerben*, Gerőcsöt másként foglalkoztatja az elkövető. Nem személyének, hanem személyiségének kiléte áll a rejtély központjában. Ezt igyekszik felfejteni, ilyen tekintetben pedig közelebb áll a thriller, mint a krimi vagy bűnügyi regény műfajához.

Gerőcs Pétertől ugyanakkor – ezt már a *Tárgyakban* is bizonyította – nem áll távol a paródia, elsősorban a stílusparódia sem. Ehhez ismét Andi vallomásához kell visszakanyarodnunk, hiszen ez az a fejezet, melynek roncsolt nyelvezete tulajdonképpen a hivatalos szövegek, a jegyzőkönyvek száraz precizitásának, rideg és görcsös konkretizálási kényszerének kifigurázása. Ez azonban kétélű fegyver, hiszen az olyan mondatok, mint: *„Vincze Sámuelhez én kellően szakmai kapcsolódás mentén... voltam elkötele-*

zódve", vagy: „Amikor Vica néni meglátott, dörmögés szerét ejtette", egy darabig szórakoztatók, ám idővel, kiismerve komikumuk mechanizmusát, már egy túlhajszolt viccé válnak. Nem mellesleg irritálók, és nehezítik a szövegértést, ami lévén, hogy a regény talán legfontosabb fejezetéről van szó, nem túl szerencsés. Ez a hiba talán épp annak eredménye, ami az egész regényt jellemzi: érdeme a gyenge pontja is. Tartalmilag szinte semmit sem tud felmutatni, amit mégis, az már lerágott csontok csócsálása. A lendületes mondatok és a hibátlan szövegszövet mögött ugyanis se semmi meglepő, se semmi fordulatot nincs. Amit pedig láttat, azt annyiszor láttuk már.

Ezt leszámítva, vagy épp ezért, a *Győztesek köztársasága* egy beérett regény, egy tudatos és tehetséges szerző írása, aki nem csak szóról szóra, mondatról mondatra felépíti művét, de mint a granulátum, feloldódik a szöveg folyadékában. A szöveg felé tanúsított ilyenfajta alázat és profizmus teszi a *Győztesek köztársaságát* az elmúlt év egyik jelentős könyvévé, ha az irodalmi életben talán nem is, de Gerőcs életművében mindenképp. Minden más csak hordaléka ennek.

(Kalligram, 2015)

Fekete J. József

A Költő a Világot

Fekete Vince: Vak visszhang. Válogatott és új versek 1995–2015

Pimasz, szemtelen, megmagyarázhatatlan a teremtést követő lét gépies és monoton körforgása, ami során kíméletlen teherként nehezedik az emberre elmúlástudata. A semmiből a semmibe, porból porrá, az anyaméh húskoporsójából ki, az anyaföld fakoporsójába be, ennyi az élet módosíthatatlan menetrendje. Van-e a két állomás között valami, amit az ideiglenesen a „veszendő hús”-ban (Szabó Lőrinc) veszteglő személyiség vagy tudat vigasztként élhet meg az elmúlás fekete drapériákkal szegélyezett rettenetével szemben? A lét alapkérdései és a művészetben (nem kevésbé a teológiában és filozófiában) leggyakrabban felvetett gondolatok fonódnak egybe a haláltudat fölismerésében, s ezek a kérdések, a kik vagyunk? mire teremtettünk? miért érdemes cselekednünk?, van-e szerepünk a világban? stb. csupán addig motiválják az egyén létvágyát, amíg megválaszolatlanok maradnak. Az egyénnek – nem kevésbé a közösségek bármilyen formájának – viszonyulása kell, hogy legyen ezen alapkérdések irányában, úgymond stratégiát kell kialakítania – nem megválaszolásuk, hanem – megértésük és elfogadásuk érdekében.

Az egyik ilyen stratégia az otthonosság megteremtése, olyan viszony kialakítása a világgal szemben, ami belakhatóvá teszi az adott, ránk szabott téridőt. Az életvitelből fakadó kihívás költészeti szempontból is megmérettetést ígér: a költő se nem támad, se nem visszavonul, hanem úton jár; nem a világot alakítja magához, és önnön maga sem idomul a világhoz. Igyekszik együtt élni vele, olyanként elfogadni a világot, amilyen, és olyanként része lenni a világnak, amilyen. Harmóniát teremteni, mert csak az összhangban lehet otthonosan élni.

Fekete Vince a belakhatósághoz vezető utakat járja. Nem a nagy nyugati vagy keleti filozófiák nyomvonalán, hanem ott, ahol született. Kézdivásárhelyen, a környéken, Kászonújfaluban, erdei gombászhelyeken, csermelyek medre mellett, hegyi vadak nyomában, de megfordul tengerparti üdülőben, piactéri italkimérésben, sőt, bejáratos elődeinek emlékezetébe is. Miként bárki más. Csak Fekete Vince költő, aki leírja ezen útjait.

Verseiben párhuzamosan jelenik meg a természetjárás megnyugtató élménye a múlt század eleji élet rendjének hallomásból ismert emlékeivel, a helyi mítoszok teremtményeivel, az élmény elegyedik a mesével. Varázslatos világ jelenik meg Fekete Vince versköteteteiben, amit paradox módon „könnyű, ezeréves zápor” ver, ahol a gombagyűjtők „harmatos fűvön, / mint a holtak, / oly hangtalanul / gyalogoltak”, s ahol a vásárolók saját eltűnésük, élet- és létformájuk megszűnése fölötti rémületükben döbbenet kiáltják: „Ki fog minket elfeledni?”

Fekete Vince verseiben az emberhez tartozó táj és a tájhoz tartozó ember nyugalomával szemléli a kívülálló számára talán vad és félelmetes világot, még ha olykor „szomorú angyalarcok”-kal is kell szembesülnie. Az otthonosság kellő ellensúlyt jelent a hiábavalósággal, az elmúlással, a halál végérvényességének tudatával szemben. Megtörténhet, hogy az a világ, amit a költő otthonosan belakott, már rég nincs is, vagy csupán egy másik dimenzióban létezik, ám ez ugyan miért érdekelné a saját védett vidékét megteremtő költőt?

A szerző első kötetének (*Parázkönyv*, 1995) verseiből még hiányzik a később megteremtett belső „védett vidék”-ének beletörődő, elfogadó attitűdje, de adott a költői tudatosság önbizalma, a versírás tematizálása, ami mintegy feloldása az elveszített szerelem fölötti melankóliának, az elmúlás és a halál bizonyossága fölötti fölháborodásnak. A versek formájukkal, sortöréseikkel, elhallgatott szavak képezte kihagyásaival is az alkotói tudatosságra utalnak, és érett, kiforrott szerzőre mutatnak, aki fölül képes emelkedni a borongáson, és mintegy revelációként az iróniában találja meg az érzelmi viharok ellenpontozását:

*még megérhetünk ezt-azt
(de főleg ezt) s visszük
valamire asszony lakás ez-az
az összkomfortos semmiben
majd egyszer egy délután
belénk csobban egy erkélyen
sután két mozdulat között
vagy bent fekve hason hátton
lőfaszt ért az egész barátom
(s megint előlről)*

Egy évvel később, 1996-ban jelent meg második, *Ütköző* című kötete. Az ebből a mostani gyűjteménybe válogatott versek jószerével mind a vonat vagy a troli, az utazás motívuma köré szerveződnek. A szerelmi élmény megtapasztalására is egy vagonyszerű épület szobájában kerül sor, ahonnet hosszú még az út hazafelé. Az utazás a szabadság jelképe is, hiszen a rendszerváltás után át lehetett vonatozni az országhatáron egy szabadabb, gazdagabb közösségbe, ahol jó esetben még rokonai is voltak az embernek. De akinek nem, azok is beültek szerszámaikkal a kupékba, munkát és megélhetést keresve utaztak. Közülük sokan nem csak a szomszédos országig, hanem még távolabbra váltottak jegyet. A vasúti pályák végén viszont mindig ott az ütköző, ami megállítja a szerelvényt, sőt, visszalöki a kocsikat. A válogatás ilyen lekerékített, jelképes tartalmú ciklusként mutatja Fekete Vince második verskötetét, amiben már erősödik a szerző érdeklődése az apró, semmis dolgok iránt, amelyek keze alatt költői témává bontakoznak ki.

A már korábban versebe hívott szójátékok elszaporodtak a következő, *A Jóisten a hintaszékből* (2002) (egyébként a mostanihoz hasonlóan gyűjteményes) kötetben, amihez rímes játék is csatlakozik, a versek szinte dalszerűek, miként például Sziveri János költészetében, és a rá jellemző ironikus, ostorozó hangütés sem hiányzik a versekből. A MESTER. FIAIHOZ című költemény intelmeket fogalmaz meg, egy új morál alapvetéseit, amelyek kétségtelenül nem a kötet címében szereplő Jóisten erkölcsi kódexéből vették. Az első strófa fölszólítása így hangzik: „*Komisz légy, becsvágyó, rideg, / kaparj, kapaszkodj száz körömmel, / taposs, tiporj lázzal, örömmel, / ne szánj, s ne szánjon senki meg!*” A vers zárata pedig zengő hahota az új morál követői fölött: „*Pogány légy, vad, könyörtelen, / elillansz úgyis, mint a fíng. / Trónjáról Belzebub kacsint. // S te? Ragyogsz a gödörbe’ lenn.*”

Megjegyzésre érdemes, hogy ebben a kötetben megjelenik a központozás, ami nem valamiféle visszatérés a kötött formák írásképeéhez, hiszen a szerző korábban is írt például szonettet, hanem a vers hangzóságát segíti, az említett dalszerűség felé kanyarodva. A *Leveleskönyv* ciklusban viszont elhagyja a központozást, és új eszközt, a sorvégi elválasztást veti be, úgy írja verseit, mintha egy szűk kutyanyelvre róná sorait, és miként a prózaszövegekben, a sor végén elválasztaná az éppen aktuális szó szótagjait. Szükség is van az írásjelek általi megtorpantásra, ezek a versek lírai töltése igényli a megállást, az újraolvasást, értelmezésük csupán újra- és újraolvasásuk révén lehetséges.

Újabb fordulatot hoz a rá következő 2008-as, *Piros autó lábnyomai a hóban* című kötet. Megváltozik az alanyi én perspektívája, a születendő és a megszületett lény/lány szem- szögéből látja és láttatja a saját semmis, de mégis birodalmat jelentő világát, azt, amit serkenő értelménél fogva képes érzékelni a családi életből. Számára: a világból. A néző- pontváltáshoz igazodva megváltozik a versek beszédmódja is. A gyermeki (nosztalgikus) perspektíva fegyelmezett narratívában bontakozik ki, visszafogott versbeszédben, ami kerüli a szójátékot, a különleges fordulatokat, az elmés csavarokat, a meghökkentő szó- és mondattöréseket, helyükbe egy gyermeki szólamot illeszt, persze a költőben megképződött sajátos lírai én minden idegrendszert leképezvén.

A már említett, 2010-ben megjelent *Védett vidék* kötet Szabó Lőrincről vett mottójának megfelelő verseiben az élet végességének tudatával megvert egyénnek a pusztulással szembeni berzenkedéseit mutatja föl, amihez viszont egy sajátos metafizika révén, a világ körforgásának fölismerése mentén a születés-pusztulás ciklikusságának elfogadása is társul. A *hitetlen büntetése* versből mottóba emelt strófára („mert rettenetes, hogy az ember / útja oly silány s oly rövid / a földi portól a veszendő / húson át vissza a porig”) két variációt is írt Fekete Vince, egyik nyitja, a másik zárja a kötetet. A második variáció szonett, amit érdemes egészében idézni, ugyanis mintegy összegzése a kötet verseinek, a szorongás költészetté emelése folyamatának, a verselés elégikus hangütésének:

*Mert nem lehet ilyen jéghideg,
gépies, emyre monoton nem lehet
úgyszólván minden, nem lehet ilyen
ez a körforgásos örület,*

*hogy így menjen szakadatlanul,
hogy fölépüljön, fölemelkedjék,
majd semmivé váljon hirtelen
mint egy darabjaira hulló nyakék,*

*és kezdődjék megint ugyanonnan
újra, míg recsegve-ropogva kinő
az elszáradt sásból az idő,*

*s vizébe halkan belecsobbanj...
Születés, pusztulás ott a habban,
újra csak újra, soha meg nem szűnő.*

A *Védett vidék* versei középpontjában a táj, a vidék, a belakott vagy belakhatatlan hely áll, hegyek, medencék, tavak, tenger, erdők, pusztuló székely falucskák, amelyekről az első és harmadik személyben egyaránt megszólaló lírai én elégikusan, nosztalgiával, egyben egyfajta kozmikus halálfélelem tükrözésével szól, amit az embert elnyelő futóhomok képzetével jelenít meg. A költemények formai változatossága mellett – legyen szó prózaversről, ódáról, elégiáról, dalról, szonetról – szorosan kapcsolódnak egymáshoz, motívumrendszerük egységes, úgyszólván egymás folytatásaként olvashatók. A finom motívumháló egyébként a gyűjteményes kötet egészében kitapintható, az egyik vers például egy másik kötet (*Vargaváros*) címadója, amiként egyik verssor adja a gyűjtemény címét, ami a tudatos építkezésre utalás mellett egy világkép és egy világnézet keretét is megadja. Pintér Lajos egyik verskötetének címe nyomán Fekete esetében is beszélhetnénk akár „virágnézetünkéről” is, ugyanis folyamatosan megmutatkozik nála a közelhajolás

gesztusa a füvekhez, fákhoz, levelekhez, rügekhez, az erdélyi tájhoz, a természet apró csodáinak versbe emelési szándéka. Emellett nyomatékos a versekben a költői megelőzőség hangsúlyozása, a költőelődök nevesített vagy névtelen megidézése, a *Nyugat* szerzői iránti megbecsülés, az erdélyi lírai opusok iránti tisztelet, de a román költészet is ihletői közt szerepel, amivel tovább bonyolítja saját költészetének motivikus és intertextuális összeszálazódását.

A válogatott és új versek kötetének záróciklusa a *Vargaváros* (2015) Thanatosz és Érosz jegyében fogant. Az első, vagyis kezdővers egy drámai fohász az életért, hogy még legyen ideje a foháskodónak gyermekeivel erdőt járni, gombászni, gyógyfüveket szedni, körbejárni a Szent Anna-tó feketén tükröző vizét, elmagyarázni, megmutatni mindazt, amire immár csupán nosztalgiával emlékezhet, tudván, hogy a nosztalgia csalóka, sokat szépíthet rajta a képzelet. Elemi emberi vágyat fejez ki, egészséges életet kíván, időt, amit családjával tölthet el. A Kézdivásárhelyen élő, Csíkszeredán dolgozó költő a halálos betegséggel szembesülve ki máshoz intézhetné megható, dermesztő fohászát, mint a Csíksomlyói Szűzanyához, a versben a fohász meghallgatását segítő nagyanya is megjelenik. Az immár nem egzisztenciálfilozófiai, hanem a pusztító betegség által (pl. *Az ántivilág vége* című, tragikus versben) testközelből támadó halálfélelem göccs burjánzásként terjed át a további versekre, majd hirtelen lobbanással bukkan föl a létbe vetettség tudatát kompenzáló, csitító szerelem, a lángoló érzékiség. A Feketénél gyakori, mondhatni uralkodó narratív formában a korábbi, befogadó, eleresztő gyengédség, a „még mindig szeretnék neked valamit mondani” attitűdje helyébe a testiség elemi élménye lép, ám itt sem naturalisztikusan, mégis közvetlenül, az olvasót több síkon is megérintő hangszerelésben. A továbbiakban viszont ismét fölbukkan az elégikus hangütés, az érzelmi líra letisztult orkesztrációja. Meglepő a kötetzáró ciklus építkezése, hiszen roppant érzelmi töltéssel feszülnek egymáshoz a fohászok és a szerelmi élményt megörökítő versek, meg a nem kevésbé indulatos, familiáris-nosztalgikus költemények. Kétségtelen, hogy a költő olyan lezárást tervezett kötetéhez, amiben a korábbi verseitől harsányabban összegzi létfélelmét, családi kötődéseit, tájörömét, nem foglalkozik immár költészeti problémákkal, hanem ír, mert nincs más védekezési lehetősége a világgal szemben. Ezt az igyekezetét szerintem a *Hőkamera* című verse (szándékosan) megakasztja, a költemény egy székelly lakodalom keltette látványok és élmények leírása, olyan mélységekkel és magasságokkal, amivel csak a székelly népballadák bírnak, vagy Arany János balladái közül olvashattunk utoljára hasonlót.

Megtöri-e ez a vers akár a ciklus, akár a kötet egybefüggőségét, hiszen korábban nem tapasztalt formáról, hangütesről van szó a szerző két évtizedet összefogó versgyűjteményében? Nem töri meg, mondhatom csípőből. Fekete Vince úgy ír verset, mintha reggeli gyógyszerét venné be, az új nap új ajándék, és viszonzásul valamit tenni kell, verset kell írni. Mert a vers a világ, a lét, az élet meg a versvilág. Miként minden hajnali ébredés ajándék, Fekete Vince számára minden vers újrakezdés. Ki és mit kezd újra mindennap? A Költő a Világot.

(Kolozsvár, 2015, *Sétatér Kulturális Egyesület*)

Bakonyi István

„Írva lesz a nagykönyvekben”

Szokolay Zoltán: Bottal a fövenyre

Egy legújabb kori „oly korban éltem...”-féle megközelítés árad Szokolay Zoltán verseskötetéből. Az önmagával, a vele történetekkel el- és leszámoló költő megrendítő lírai dokumentuma. A lélek mélyén meghúzódó folyamatok, az önelemzés, az önmarcangolás költészete. Ahogyan a néhai sorstárshoz, szakdolgozatának alanyához, a némileg hasonló sorsú Szilágyi Domokoshoz írott versében például találunk fogódzót. „...igazad volt / ez egy pocsék hazug világ / s nem az a bűnös kit annak kiált // az a találkozás a Káposztásban / megrajzolta mindkettőnk további útját / a halálig”.

Öt verseskötet és három egyéb műfajú kötet után különös összegzés és számvetés a *Bottal a fövenyre*. (És milyen jellemző volt már az 1982-es első kötet címének többjelentése is: *Az élő hal...*) Válogatás ez a korábbi kötetek anyagából, de olvashatunk számos új művet is benne. A legsúlyosabbak azok a hosszúversei, amelyekben epikus elemekben is gazdagon vall legmélyebb titkairól, érzéseiről. Ezek a legteljesebb számvetései. Közéjük tartozik például *A ciherésben*, ez a megrázó és sajátos lelki-költői leltár. A megalázott és beszervezett, emberi méltóságában megrabolt ember drámai monológja. A költőé, aki nem menekülhet a gyötrelmektől, a lelkiismerettől, a tragikus életmozzanatoktól. Zárósora azonban mégis ez: „S nem bánom majd, hogy itt maradtam.” Vagy másutt az „írva lesz a nagykönyvekben / amit el sem követhettem” keserűsége. (*Apokrif énekek*)

Az egész kötet egy hosszú drámai monológként áll előttünk. A fájdalom mellett azonban ott a megtisztulás vágya is. A „színről színre látás” óhaja. Oly sok előzmény után, mint ahogy ezt egy szonettkoszorú is jelzi. Az „egy életen át nem tarthat a vád” kimondásának igen fontos pillanata. Persze a „színről szín” jelentheti – madáchi értelemben – a különböző helyszínek és korszakok egymás utániságát is, de az imádságos, könyörgő hang inkább sejtet biblikus párhuzamokat. A ciklus szép befejezése: „Egy életen ... de hol van már az élet / a végső parton állok egymagam, / az őrtoronyból régen szerteszéledt // kövekre hull alá minden szavam. / Hadd lássalak még egyszer, fönn az égen, / és olvadjak fényedbe észrevétlen!” Formailag kifinomult nyelv és stílus jellemzi ilyenkor Szokolay líráját. Persze az is kérdés, hogy van-e feloldás, kiút ebből az önmarcangolásból. Abban a tekintetben feltétlenül van, hogy a kínok kimondása, a fájdalom érzékeltetése egyben elvezethet a kívánt célhoz. A továbblépés esélyéhez. De az is lehet, hogy csak az esélyig, mivel kétségtelenül vannak soha el nem múló fájdalmak is. A helyenként zaklatott versbeszéd, az ömlő verssorok ezt is tükrözik.

Verseinek sora mintha egy véget nem érő ballada világát mutatná meg. Többnyire tragikus elemekkel, persze a „balladai homály” nélkül. Egyéb homály ugyanakkor akad elég, és ezek az emberi-történelmi homályokhoz tartoznak. Ahol „bízni a gépben kötelesség / ez itt a gépköztársaság / kések ügyelnek szó ne essék / arról ha látjuk a halált...” (Forog tovább az örökbéke) Nem véletlen, hogy a sorok fölött egy Hervay Gizella-idézet olvasható. A kép egyébként úgy lesz teljes, hogy formailag is gazdag a választék: epikus és lírai elemek keverednek egymással, mivel az átélt élményeket el is beszéli, gyakran áradó,

szabadverses szövegekben. Ám követi a líra tradicionális vonalát is, régen bevált versformákkal, strófákkal. A hatások között akár az avantgárdot is említhetjük, hiszen például a *Helyszíni tudósítás* szerzője akár Kassák Lajos utóda is lehetne. A külső és a belső utazás felmutatja a lét teljességét, persze főként a biográfia viharzó elemeivel, pillanataival.

Néhol akadnak nehezen értelmezhető sorai is. A *vers* például így kezdődik: „A *vers* az Isten csőgőrénye...” Érttem, persze, hogy érttem a jelzett eszköz a lefolyótisztításban, a dugulásselhárításban használatos, ám a szó hangulata miatt túlságosan nyers, és nem szerencsés az ideillesztése. (Ha már itt tartunk, eszünkbe juthat Illyés Gyula „hattyúnyakú görény”-féle megfogalmazása, ami viszont a kultúrpolitikára és az emberi gyarlóságra vonatkozott.) De legyünk igazságosak: nem az ilyen mozzanatok jellemzik elsősorban a Szokolay-lírárt. Sokkal inkább a tudatosan vállalt és válogatott szavak együttese. És közben visszaadja a közéletinek nevezett költészet hitelét, megszenvedett sorsa a legfontosabb oka ennek. Nem káromkodásból, hanem szenvedésből próbál „katedrálist” állítani...

És idézi Radnóti Miklóst is a *Kié ez a béke?* című vers elején, a „*jaj tudunk-e énekelni még?*” kérdésével. A mindenkori költő és költészet kételyei, kérdései, bizonyosságai fogalmazódnak meg itt. Másutt a zenész Illés Lajos alakja tűnik föl egy versben, az *Égi kántorban*, ahol a mindörökké tartó jelenlétről olvashatunk. Láthatjuk tehát, hogy a hétköznapiságot épp úgy megragadja, mint az örök dolgokat, a maradandó emberi és erkölcsi értékeket. Legfontosabb értéke és eszménye a szabadság, melynek éppen a hiányáról tudósít leggyakrabban. Ezt is érintik nagyszabású hosszűversei, úgy is, mint életművének valódi újdonságai. Közöttük az egyik legizgalmasabb kísérlete a *Kivételes találkozások*. A létezés teljességét magragadó mű ez, az emberi kapcsolatok mélységeiről, a szerelemről, a szabadságról. Áradó és sodró, szabadon szárnyaló szöveg, benne a ritka pillanatok rögzítése. Hasonlóan színvonalas, és irodalmi színpadi megjelenítés után kiáltó a *Nem leszek, föl, a tied*. Drámai, nyelvileg gazdag, érzékletes írás. Ám legnagyobb vállalkozása a kötet címét is adó mű, ami egyfajta belső, lírai önéletrajz is. Vannak benne megrázó részletek a kisgyerek költővé válásáról, az anyának be nem váltott ígéretekről. És olvashatunk más, egyéb műveiből is ismert élettényekről, történetekről. Hasonlóképpen a haza fogalmáról, az ellentmondásos viszonyok közepette. Egy érdekes részlet: „A hazát soha nem törvények alkotják, / nem intézmények, nem folyók, nem hegyek. / A haza nem mélység, nem magasság, / de anyanyelv és cselekedetek.”

Megint más szint képviselnek az utolsó ciklus apróbb lírai darabjai, így, együtt először kötetben. Közöttük olyan szép lírai megoldásokkal, mint amilyen a *Romlás ellen való ének*, ami Dinnyés József megzenésítésében vált még ismertebbé. Kifinomult záró versszaka: „A *fehér papírra rácsordul a vérünk, / romlás ellen való énekekben élünk. / S ítélő szemünkre haraggal ha néznek, / bujdoktában szépiül igazzá az ének.*” Ilyen műveivel azok útját járja Szokolay Zoltán, akik a dalforma megújításán munkálkodnak. Lírai értékekben ez a legerősebb ciklusa, tömörített, jól szerkesztett és érzékeny művekkel. Átitatja ezt a versvilágot az a fajta hiányérzés, ami talán a legpontosabban a Kányádi Sándornak ajánlott *Senkiföldjénből* árad. Első versszaka így szól: „*mert nincsenek vidékek már ahol / a földobott kő híven visszahullna / nem létezik az a tájék sehol / ahol e mondat nem záródna kulcsra*”. Egy adys párhuzamra is rálelünk egy olyan költő versében, aki – mint jeles elődje is – folyton a hiány okozta fájdalomba ütközik. S az is igaz, hogy a kiútra találás is hiányzik ebből a lírából.

Mindent összevetve elmondhatjuk: fontos verseskötet született Szokolay Zoltán szellemi műhelyében.

(*Irodalmi Jelen Könyvek*, 2015)

Bereznai Zsuzsanna

Mezővárosok monográfiája

Novák László Ferenc: A Három Város néprajza

Novák László Ferenc néprajzkutató, történész és geográfus, aki egy életen át a nagy-kőrösi Arany János Múzeum igazgatójaként is fontos életművet hagyott az utókorra, a magyar néprajztudomány kimagasló egyénisége.

Ő is azoknak a nagy elődöknek a munkásságához kapcsolódik, és viszi tovább a hátramaradott szaktudományos kérdések feltárását, akik az Alföld-kutatás alapjait rakták le, és akiknek a sora Györffy Istvánnal kezdődik, majd Szilágyi Miklós, Juhász Antal, Tálasi István, Szenti Tibor, Varga Gyula, Molnár Balázs, Bárh János, Bellon Tibor, Papp László, Szabó Kálmán, Égető Melinda, Barabás Jenő, Szabó László, Kocsis Gyula, Márkus István és mások neve fémjelzi az eredményeket.

A Három Városhoz fűződő településnéprajzi kutatásain kívül figyelme kiterjedt számos más alföldi település múltjára is (Gyoma, Mezőberény, Szabadszállás, Nyársapát, Hódmezővásárhely).

És mindemellett fontos alapmunkák kapcsolódnak a nevéhez a néprajztudomány egyéb témakörei kapcsán is: gazdálkodás, társadalomnéprajz, népművészet, szokás- és hiedelemvilág, vallási néprajz.

Azonban kétségkívül ő az a kortárs tudós ember, aki a Három Város néprajzi-történeti kistáj múltjának és népeletének feltárásában eddig a legtöbbet munkálkodott.

A Három Város, azaz Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös alföldi mezővárosok történelmi múltjában számos hasonló vonást találhatunk. Nem véletlenül említik őket együtt a történelmi források már a XIV. századtól kezdődően. Különösen Kecskemét és Nagykőrös fejlődése mutat jelentős mértékű hasonlóságot, noha Kecskemét nyitottabb város volt, Nagykőrös pedig megőrizte zártságát – gazdasági, társadalmi és vallási téren egyaránt.

E három szomszédos település a környező alföldi mezővárosokhoz képest kedvezőbb helyzetbe került a török hódoltság idején. A törökkel szembeni önvédelem erősítette az összefogást, ám a török kiűzését követően a három város kapcsolatát már az ellentétek jellemezték. Különösen Kecskemét és Nagykőrös között alakult ki ellentét, amelynek több történelmi tényezője is volt. Mikszáth Kálmán török korban játszó regényében, *A beszélő köntösben* számos helyen utal e vetélkedésre.

A szerző már a kötet *Bevezetőjében* felhívja a figyelmet arra, hogy a Három Város a mezővárosi fejlődés jellegzetes típusa, több évszázados fejlődés eredménye, amely magyar sajátosság, valójában hungarikum. Majd röviden körvonalazza a mezőváros történeti-néprajzi kutatására irányuló korábbi szakirodalmi kutatásokat, szemléletmódokat.

A monográfia első fő fejezete a mezővárosok fejlődésének kérdéseit, az alföldi mezőváros jellemvonásait mutatja be. Majd a Három Város geológiai sajátosságait elemzi, kiemelve a táj formálódásában szerepet játszó tényezőket.

A következő fejezetből azt is megtudhatja az olvasó, hogyan is alakult ki e néprajzi kistáj sajátos neve. Ugyanis Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd „Három Város” megnevezése nem önkényes módon történt. A szerző megállapítása szerint ritka dolog az Alföldön az, hogy egymás közelségében három tekintélyes mezőváros alakuljon ki és fejlődjön évszázadok során. Annak ellenére, hogy a három szomszédos város mindegyike önálló életet élt, ám a történelmi szükségszerűség révén bizonyos időszakokban egymásra utalva, összetartva éltek meg közös sorsukat. A neves nagykőrösi tudós-tanár, Hányoki Losonczy István a XVIII. század végén kiadott, *„Hármas Kis Tükör”* című tankönyvében így fogalmaz: *„Itt vagyok Tzegléd-is, Kőrös Kecskeméttel, Gazdag három város, Vörös-bor szürettel.”* (63. oldal) Am a XIX. századi irodalomtudós, Váczy János már részletesen bemutatja e tájat (63–64. oldal):

„Nincs Magyarországnak más három városa, melynek oly egyforma történeti fejlődése volna, mint Cegléd, Nagy-Kőrös és Kecskemét városoké. Mind a három nagy kiterjedésű, rendezett tanácsú város. Kecskemétről mely a három közül legnagyobb régebben azt tartották, hogy összes pusztáival fölér egy kisebb megyével. A mostani Nagy-Kőrös határa is nyolcz négyszög mérföldet foglal el, s helyén hajdan három község volt, ugy mint Nagy-Kőrös nyugaton, Encs délkeleten és Váncsod északkeleten.” A „három város” fogalom egészen a XX. század közepéig élt a helyi köztudatban. A városok közös és egyedi sajátosságai láttán Erdei Ferenc vállalkozott arra, hogy 1937-ben megjelent *Futóhomok* című jeles szociográfiájában hívja fel a figyelmet e kistáj népének közös sorsára.

Kecskemétet, Nagykőröst és Ceglédet a XIV. században említik egymás mellett legelőször, amikor Cegléd földesurát, a klarissza apácarendet birtokba helyezték 1368-ban. A beiktatás alkalmával határjárásra is sor került, és ekkor esett szó arról a nagy kiterjedésű tölgyerdőről, amely a három település határára terjedt ki. A „három város” megjelenés ekkor még pusztán földrajzi helymeghatározás volt, ám a későbbi évszázadokban „mélyebb gyökerűvé vált”, hiszen egyre inkább valódi sorsközösséget, egymásra utaltságot fejezett ki. A török hódoltság korában az önvédelem, a közös ellenség elleni összefogás pedig már végleg összekovácsolta a három város sorsát. A XVI–XVII. században teljeseedett ki a Három Város autonómiája – összetartozásuk erős tudata, és annak számos megnyilvánulása a levéltári forrásokban is nyomon követhető. A szerző az általa feltárt gazdag levéltári forrásanyag révén szemlélteti mondanivalóját.

A *Három Város társadalma* című fejezetben a szerző igen jelentős terjedelmet (több mint kétszáz oldal) szánt a téma kibontására, amely a magyar népi társadalomról eddig megírt összefoglalások egyik legsokrétűbben, a több évtizedes levéltári forrásfeltárás eredményeként megírt feldolgozása. Nagy hangsúlyt helyez a mezővárosi fejlődés sajátosságainak bemutatására. A feudalizmus társadalmi képének megrajzolásakor kiemeli a területi kapcsolatokat és a migrációt, majd az egyes rétegek, a helyi társadalom élete elevenedik meg. A kapitalizmus korában, a XIX. század közepétől kezdődően végbemenő változások elemzésével folytatódik a tanulmány, majd megrajzolja a társadalmi közösségek (társaságok, körök) életét.

A *Három Város hagyományos gazdálkodása* című fejezet ugyancsak rendszerszerűen felépített módon tárja elénk a mezővárosok életét. Először magát a településrendszert, az üzemszervezetet ismerhetjük meg, majd a mindezen alapuló, és a gazdálkodás háttereként funkcionáló mezővárosi építészeti leírását adja. A települések szerkezetének

megrajzolásakor számba veszi az ehhez kapcsolódó fontos építményeket is, így bemutatja a városkapuk történetéről fennmaradt adatokat és a kapuk működésének rendjét, a mindennapi életet szabályzó jogszokásokkal szemlélítve. A városkapuk fontos szervező és védelmi pontok voltak a városokban: megakadályozták az illetéktelen személyek bejutását, és szükség esetén a bentlakók kirekesztését. Például Kecskeméten 1737-ben Sziggyártó Szilvási Miklós tizedesre a hanyag munkája miatt azt a büntetést szabta ki a városi tanács, hogy a városban tartózkodó rossz erkölcsű személyeket a hátán kellett kicipelnie a városból. (304. oldal) 1742-ben egy másik kecskeméti polgár, Filep Jakab ugyancsak kemény büntetésben részesült felesége elhagyásáért és azért, mert más asszonnyal összeállt, hogy az elszenvedett hatvan korbácsütés után egy Ziko Jakab nevű ember a hátán vitte ki a városból (304. oldal). Gábor Istvánné Tót Anna bordélyházat tartott, ezért 1754-ben büntetéképpen a házat földig rombolták, ráadásul kicsapták a városból. Ugyanezen esztendőben Bujdosó Panna, akit ugyancsak parázñaságon értek, enyhébb elbírálás alá esett, mivel viselős volt, így csak egy kolompot kötöttek a farára, és úgy tiltották ki a városból (304. oldal).

A gazdálkodás fejezetben az állattartás és a földművelés történeti fejlődését olvashatjuk, ugyancsak bőségesen felvonultatott levéltári forrásanyaggal szemlélítve.

A három város határában a XIX. században megjelent szélmalomokról is szemléletes képet kaphat az olvasó, amelyek közül már csak egy áll Kecskemét határában, nem az eredeti funkciójának megfelelően használva.

A szerző a Három Városnak az Alföld agrárkultúrájában elfoglalt sajátos szerepét rendszerében ábrázolja és részletesen elemzi. Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd a kötetben, mezei kertes határhaználati rendszer jellegzetes képviselője. A levéltári források alapján mindez a legkorábban a XVI. században mutatható ki, ám a feltételezések szerint már korábban is létezhettek e mezei kertek. A mezei kertek eredetileg szabad foglallással kerülhettek a lakosság birtokába a város határának különböző részein, majd a XVI–XVII. században városadományként lehetett hozzájutni.

E városok gazdálkodásában a középkortól kezdődően, egészen a XIX. század közepéig, az állattartás volt a legfontosabb tényező. A földrajzi adottságoknak megfelelően már a XIII–XIV. században virágzott az állattenyésztés e tájon, majd a török hódoltság idején, a pusztasodás következtében a tágas legelőterületeken a külterjes állattartás további jelentős mértéket öltött. A XVIII. században azonban már összeszűkült e legelők területe, és csupán Kecskemét homokos pusztáin virágzott tovább, a XIX. század közepéig.

A növénytermesztés kapcsán a szőlő- és gyümölcstermesztés és a zöldségkultúra is kiemelkedett. Az alföldi mezővárosok között Kecskemét úttörő szerepet játszott a homoki szőlészet és borászat terén. Az árutermelő gyümölcstermesztés országos központjai között Kecskemét és Nagykőrös egyaránt fontos tényező volt.

A mezővárosok jellegét alapvetően meghatározó kézműipar jelen esetben sem csak a helyi társadalom szükségleteit elégítette ki, hanem fontos szerepet játszott a közeli-távoli vidék kapcsolatrendszerében is. A szerző a mezővárosi lét további meghatározó elemét, a kereskedelmet ugyancsak életszerűen, a levéltári források gazdag felvezetésével tárja az olvasó elé.

A Három Város szellemi műveltsége című fejezet bevezetőjében a szerző arról szól, hogy a mezővárosi hatalom megtestesítője az úri, a cívis, a vagyonos paraszti társadalom volt, akik elől jártak a művelődésben, amely vallási keretek között valósulhatott meg. „Magukévá téve a Biblia tanításait, nemcsak mértéktartóan éltek, hanem életbölcsségükkel példát mutattak másoknak is, s ily módon az egész mezővárosi közösségre hatottak. A 18. századtól mind

többen magasabb iskolában képezték magukat.” (653. oldal) A XIX. század második felétől azonban a polgáriassult gondolkodás, a megváltozott értékrend következtében a városi társadalom többségét a racionalitás, a magasabb értékek iránti fogékonyság jellemezte. Ez a népi hiedelemvilág elhalványulását vonta maga után, a népszokások azonban továbbra is megőrződtek körükben.

A szerző igen szemléletesen fogalmazza meg a szellemi kultúra sajátosságait:

„A Három Város szellemi műveltségét alapvetően a mezővárosi fejlődésből eredő sajátosságok határozzák meg. A 16–18. században önrendelkezésre berendezkedett Három Város a racionális életfelfogást, erkölcsi értelemben a puritanizmust vallotta, hirdette ideológiájaként, s ezeknek megfelelően mind az egyházi, mind pedig a világi hatalom hatékonyan lépett fel a hitetlenség, pogányság, babonáság, erkölcstelenség ellen. A hatósági intelmek és megtorlások mély nyomokat hagytak a mezővárosi társadalomban.” (653. oldal)

Majd a társadalmi élet fontos szervezőerőit mutatja be. Ezek között elsőként az iskolák jelentőségét hangsúlyozza: *„A különböző szintű iskolákban az úri (nemes), cívis familiák gyermekei tanultak (közülük kerültek ki a városi hivatalnokok, honoráciorok), de a tehetősebb parasztsaládoké is. Tehát a Három Város lakossága kedvezőbb helyzetben lévén a környékbeli falvaknál, községeknél, jobban adott volt számukra az ismeretek megszerzésének lehetősége, a korral való lépéstartás.”* (654. oldal) Az iskolák mellett fontos szerep jutott a különféle úri-polgári kaszinóknak, a gazdasági és vallási egyesületeknek, köröknek. Az emberek az önművelésre, az önképzésre is szántak időt: az iparos és parasztpolgár ifjak műkedvelő színtársulatot hoztak létre, rendszeresen felléptek, és népszerű színműveket adtak elő a város lakosságának szórakoztatására és épülésére; dalárdákat szerveztek – tehát a népi kultúra kereteit ily módon tágították, a kor szellemének megfelelően. A vallásos egyesületek pedig rendszeresen mutattak be olyan előadásokat, amelyek a hitben való elmélyülést szolgálták. Különösen a Mária-kongregáció leányai jártak elől e téren, noha e hitbuzgalmi mozgalom tagjai eredetileg a férfiak voltak a XVI. században, a XVIII. századtól azonban egyre több nőtagja volt.

A mezővárosi népviselet történeti alakulását a XVII. századtól kezdődően levéltári forrás- és archív fotóanyag segítségével követi nyomon a szerző, a helyi szabó-, szűcs- és vargamesterek munkájának bemutatásával.

A népi erkölcs és viselkedés, a népi hiedelemvilág és a népszokások világába is bepillantást kaphat az olvasó, ugyancsak a XVI–XVII. századtól rendelkezésre álló levéltári forrásanyag bemutatásával, a mindennapi életet felidéző életképek megjelenítésével.

A fejezet végén megismerhetjük az egyházi év rendjéhez kötődő népi kalendárium és az emberi élet fordulói (születés, házasság, halál) szerint sorra vett népszokásokat. A mezővárosi folklórról szóló ismeretek köre a jeles alkalmak népszokásainak, a felnőttek és a gyermekek szórakozási alkalmainak, valamint a népköltészet gyöngyszemeinek a felidézésével válik teljessé.

Kiemelem még a monográfia VIII. fejezetét, az Összegzést – úgyszólván a kötet egyik legfontosabb tematikus egysége. A szerző összegzése nem egyszerűen a közel 900 oldalas könyv foglalata, nem formális összefoglalás, hanem igen lényeges összefüggésekre világít rá a Három Város – mint alföldi mezőváros-szövetség – történeti és néprajzi sajátosságainak számbavétele kapcsán.

Ugyancsak fontos része a kötetnek a IX. fejezet, amelyben a szerző egy egész életmű bibliográfiáját tárja az olvasó elé 20 oldal terjedelemben, és lényegében a Három Város történeti-néprajzi múltjához kapcsolódó valamennyi szakirodalmi adat megtalálható benne, a további érdeklődő tájékozódás vagy a szaktudományos kutatás számára.

Novák László Ferenc *A Három Város néprajza* című monográfiája fontos helyismereti kézikönyv, nélkülözhetetlen szaktudományos összegzés a szakma számára, a *Kecskemét város néprajza* című készülő monográfia szerzői számára pedig a legalapvetőbb, elsődleges tájékoztató eszköz, kötelező olvasmány – ami remélhetőleg jelentős mértékben elősegíti a kutatómunka megalapozását és az előmunkálatokat.

Novák László Ferenc *A Három Város néprajza* című monográfiája értékes olvasmány, fontos könyv lehet a kecskeméti, a nagykőrösi és a ceglédi családok könyvespolcán, a történelemtanárok, a néprajzkutatók és történészek – tehát a szakma művelőinek és az érdeklődő nagyközönség számára egyaránt.

(*Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2015*)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.
Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249
E-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

